

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนวนอุทยานปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะและการมีส่วนร่วม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์
3. แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ
4. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชายเลน
5. ข้อมูลทั่วไปของวนอุทยานปราณบุรี
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
7. สรุปการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะและการมีส่วนร่วม

ความหมายของนโยบายสาธารณะ

นโยบายสาธารณะ (Public Policy) มีความหมายค่อนข้างหลากหลาย สลับซับซ้อน นักวิชาการต่างๆ มีความเห็นเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะที่แตกต่างออกไป จึงมีผู้ให้ความหมาย นโยบายสาธารณะไว้หลายแนวคือ

ขงยุทธ เกษสาคร (2542: 2) อธิบายว่า นโยบาย หมายถึง หลักและวิธีปฏิบัติซึ่งถือเป็นแนวดำเนินการ นโยบายเป็นข้อกำหนดกิจกรรมที่สร้างความเข้าใจอย่างกว้างๆ ที่ใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจ เพื่อการปฏิบัติการกิจต่างๆ ของผู้บริหารและบุคลากรในองค์กร

ทิมุส (Timuss, 1944 อ้างถึงใน สังศรี บุญบา, 2544) อธิบายคำว่า นโยบาย มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ นโยบายเป็นสิ่งที่บอกถึงทางที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ต้องการว่าจะกระทำอย่างไร นโยบายต้องเป็นสิ่งที่มาจากพื้นฐานความเชื่อว่าการที่ต้องการให้บรรลุเป้าหมายนั้นต้องเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ แก้ไขได้ หรือทำให้มีสถานะที่ดีขึ้นได้ และนโยบายเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความตั้งใจ

ตลอดจนอุดมการณ์ที่ต้องการกระทำในสิ่งที่เป็นหนทางแก้ไขปัญหา เป็นการสะท้อนให้เห็นความรับผิดชอบของผู้ตั้งใจจะแก้ปัญหา

ลาสเวลล์ และแคปแลน (Harold D. Lasswell & Abraham Kaplan อ้างถึงใน ปกรณ์ ปรียากร, 2539: 98) กล่าวว่า นโยบาย หมายถึง แผนหรือโครงการที่กำหนดขึ้นประกอบด้วยเป้าหมาย คุณค่า และการปฏิบัติต่างๆ

ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพษ์ (2540 :10 อ้างถึงใน ไชยพร พุ่มผลิก, 2547:24) ได้ศึกษาความหมายของนโยบายสาธารณะทั้งในความหมายอย่างแคบและความหมายอย่างกว้าง สรุปได้ว่า “นโยบายสาธารณะ” หมายถึง แนวทางปฏิบัติของรัฐบาล ซึ่งกำหนดวัตถุประสงค์แน่นอนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน เพื่อป้องกันหรือหลีกเลี่ยงปัญหาในอนาคต และเพื่อก่อให้เกิดผลที่พึงปรารถนา รัฐบาลมีความจริงใจและจริงจังที่จะนำนโยบายไปปฏิบัติ และนโยบายอาจเป็นบวกหรือลบ เป็นการกระทำหรืองดเว้นการกระทำก็ได้

คาย (Dye, 1984 อ้างถึงใน สมบัติ ชำรงชัยวงศ์, 2544: 6) ได้ให้ความหมายของ “นโยบายสาธารณะ” สิ่งที่รัฐบาลเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำ ในส่วนที่รัฐบาลเลือกจะกระทำจะครอบคลุมกิจกรรมต่างๆ ทั้งหมดของรัฐบาล ทั้งกิจกรรมที่เป็นกิจวัตรและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในบางโอกาส เช่น การควบคุมความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมและความพยายามขจัดความขัดแย้งกับสังคมอื่น ๆ

อีสตัน (Easton, 1953 : 129 อ้างถึงใน สมบัติสมบัติ ชำรงชัยวงศ์, 2544: 13) ได้ให้ความหมายว่า “นโยบายสาธารณะ” หมายถึง อำนาจในการจัดสรรค่านิยมของสังคมทั้งมวลและผู้มีอำนาจในการจัดสรรก็คือ รัฐบาลและสิ่งทีรัฐบาลตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำเป็นผลมาจากการจัดสรร ค่านิยมของสังคม

แอนด์เคอตัน (Anderson, 1994 อ้างถึงใน สมบัติ ชำรงชัยวงศ์, 2544 : 8) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะว่าเป็นแนวทางปฏิบัติหรือกระทำซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างได้แก่ ผู้ปฏิบัติหรือชุดของผู้กระทำที่จะต้องรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนว่า สิ่งใดที่จะต้องกระทำให้สำเร็จ มิใช่สิ่งที่รัฐบาลเพียงแต่ตั้งใจจะกระทำเท่านั้นเป็นการจำแนกให้เห็นความแตกต่างที่ชัดเจนระหว่างนโยบายกับการตัดสินใจของรัฐบาล ซึ่งประเด็นสำคัญระหว่างการเลือกทางเลือกที่ต้องเปรียบเทียบกัน และได้จำแนกให้เห็นว่านโยบายสาธารณะมีลักษณะสำคัญ ดังนี้ นิยามของนโยบายสาธารณะจะต้องเชื่อมโยงระหว่างนโยบายสาธารณะกับการกระทำให้บรรลุเป้าหมายมากกว่าการกำหนดให้เป็นไปตามโอกาสที่จะเป็นไปได้ นโยบายสาธารณะประกอบด้วย จำนวนชุด (Courses) หรือแบบแผน (Patterns) ของการกระทำที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐบาลอย่างต่อเนื่องมากกว่าการแบ่งแยกหรือการใช้ดุลยพินิจตัดสินใจเฉพาะกรณี นโยบายสาธารณะเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการ

นโยบาย (Policy Demands) ของประชาชน หรือต่อผู้ที่อ้างอิงถึงสิ่งที่จะต้องกระทำหรือไม่กระทำ ประเด็นสาธารณะบางประเด็นที่นำเสนอโดยเอกชนอื่น ๆ ตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์หรือข้าราชการหน่วยอื่นๆ ต่อข้าราชการหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบในแต่ละเรื่องให้เกิดการกระทำตามข้อเรียกร้อง นโยบายสาธารณะเกี่ยวข้องกับสิ่งที่รัฐบาลจะต้องกระทำจริง ๆ มิใช่แต่เพียงเรื่องที่ตั้งใจกระทำ หรือสิ่งที่รัฐบาลเพียงแค่พูดว่าจะกระทำเท่านั้น นโยบายสาธารณะอาจเป็นทางบวกหรือทางลบก็ได้ และนโยบายสาธารณะในฐานะที่เป็นทางบวก โดยทั่วไปมักจะปรากฏในลักษณะของกฎหมายหรือคำสั่งที่ชอบด้วยกฎหมาย

ความสำคัญของนโยบาย

ทองอินทร์ วัฒนวิทย์ (2543 :10) กล่าวว่า นโยบายเปรียบเสมือนเข็มทิศและหางเสือ ทั้งสองอย่างมีความสำคัญในการเดินเรือ เข็มทิศบอกทิศทาง หางเสือทำให้ลูกทาง เข็มทิศและหางเสือสำคัญต่อการเดินเรืออันใด นโยบายก็สำคัญต่อการบริหารและการดำเนินงานอันนั้น

ความสำคัญของนโยบายสำคัญต่อการบริหาร คือ ช่วยในการตัดสินใจของผู้บริหารว่าจะทำอย่างไร ช่วยให้บุคลากรในหน่วยงานเข้าใจถึงภารกิจของหน่วยงานที่ตนสังกัด ช่วยทำให้เกิดเป้าหมายหรือผลสัมฤทธิ์ของการปฏิบัติงาน ช่วยให้การใช้อำนาจของผู้บริหารเป็นไปด้วยความถูกต้อง มีเหตุผล และมีความยุติธรรม และช่วยให้เกิดการพัฒนาการทางการบริหาร

ความสำคัญของนโยบายอยู่ที่การใช้เป็นกรอบในการดำเนินการ ซึ่งจะใช้เป็นกรอบใน 4 ด้าน คือ เป็นกรอบในการพัฒนาหน่วยงาน สังคมและประเทศชาติ เป็นกรอบในการวางแผน เป็นกรอบในการตัดสินใจ และเป็นกรอบสำหรับในการควบคุมและติดตามการปฏิบัติงาน

รูปแบบการกำหนดนโยบาย

พิทยา บวรวัฒนา (2544: 1-17) กล่าวถึงนักวิชาการสำคัญซึ่งเป็นผู้สรุปความคิดของ นักรัฐศาสตร์เกี่ยวกับรูปแบบการกำหนดนโยบาย ได้แก่ โทมัส อาร์ ดาย (Thomas R. Dye) ในหนังสือ รูปแบบของนโยบายสาธารณะ (Understanding Public Policy) รูปแบบการกำหนดนโยบาย คือ ความพยายามในการตอบคำถามว่า ใครเป็นผู้กำหนดนโยบายสาธารณะ และพยายามอธิบายว่าการกำหนดนโยบายสาธารณะอาศัยหลักเกณฑ์ประการใดบ้าง รูปแบบการกำหนดนโยบายที่สำคัญมี 7 รูปแบบ คือ รูปแบบผู้นำ รูปแบบกลุ่ม รูปแบบสถาบัน รูปแบบระบบ รูปแบบกระบวนการ รูปแบบมีเหตุผล และรูปแบบค่อยเป็นค่อยไป

1. รูปแบบผู้นำ (Elite Model) รูปแบบผู้นำถือหลักนโยบายสาธารณะถูกกำหนดโดยกลุ่มผู้นำที่ปกครองประเทศ นโยบายสาธารณะจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มผู้นำต้องการอะไร ความเชื่อที่ว่านโยบายสาธารณะมาจากความต้องการของประชาชนเป็นความหลงเข้าใจผิด แม้แต่ในระบบการเมือง

แบบประชาธิปไตยก็ตาม หลังจากที่ประชาชนใช้สิทธิเลือกตั้งแล้ว กลุ่มผู้นำที่ได้รับเลือกจะกำหนดนโยบายตามใจชอบ เพราะโดยปกติแล้วประชาชนไม่ค่อยสนใจเรื่องการเมือง ข้าราชการนั้นมีหน้าที่เพียงนำเอานโยบายไปปฏิบัติเพื่อตอบสนองเจตนารมณ์ของกลุ่มผู้นำ

2. รูปแบบกลุ่ม (Group Model) รูปแบบกลุ่มเสนอแนวความคิดว่า นโยบายสาธารณะเป็นการหาจุดร่วมระหว่างกลุ่มต่างๆ หัวใจของการเมืองคือ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีความคิดที่คล้ายคลึงกัน มีแนวโน้มที่จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อรักษาและแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกัน รูปแบบกลุ่มมองว่า นโยบายสาธารณะเป็นจุดดุลยภาพของการต่อสู้ของกลุ่มต่างๆ หรือเท่ากับเป็นการประสานผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ กลุ่มใดมีอิทธิพลมากนโยบายสาธารณะมักจะโอนเอียงไปตามความต้องการของกลุ่มนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอิทธิพลของแต่ละกลุ่มแล้วนโยบายสาธารณะจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

3. รูปแบบสถาบัน (Institute Model) รูปแบบสถาบันเสนอแนวความคิดว่า นโยบายสาธารณะนั้นเป็นกิจกรรมของสถาบันของรัฐ เช่น คณะรัฐบาล กระทรวง ศาล เทศบาล ฯลฯ สถาบันของรัฐต่างเป็นผู้ตัดสินใจกำหนดนโยบายนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติและบังคับใช้ในสังคม นโยบายสาธารณะที่ออกมาโดยสถาบันของรัฐมีความชอบธรรมและมีผลบังคับใช้ตามกฎหมาย ประชาชนทุกคนต้องปฏิบัติตามนโยบาย ผู้ไม่ปฏิบัติตามอาจถูกลงโทษตามกฎหมายได้

4. รูปแบบระบบ (Systems Model) รูปแบบระบบเสนอแนวความคิดว่า นโยบายสาธารณะเป็นปัจจัยนำออกของระบบ หรือ นโยบายสาธารณะเป็นผลจากการโต้ตอบของระบบการเมืองที่มีต่อสภาพแวดล้อม ตามทฤษฎีระบบนั้น ระบบการเมือง หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการต่างๆ ที่ทำหน้าที่จัดสรรผลประโยชน์ในสังคม ระบบการเมืองจะรับเอาปัจจัยนำเข้าซึ่งมาจากสภาพแวดล้อมในสองลักษณะ คือ ข้อเรียกร้อง และการสนับสนุนของประชาชน กลุ่มต่างๆ ที่มีต่อนโยบายสาธารณะ หลังจากนั้น ระบบการเมืองจะทำหน้าที่ตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะต่างๆ เพื่อจัดสรรผลประโยชน์ในสังคมซึ่งออกมาในรูปของปัจจัยนำออก หรือนโยบายสาธารณะนั่นเอง

5. รูปแบบกระบวนการ (Process Model) รูปแบบกระบวนการ เสนอแนวความคิดว่า นโยบายสาธารณะเป็นกิจกรรมทางการเมืองที่มีลักษณะเป็นขั้นตอนของกระบวนการ คือ ขั้นตอนการกำหนดปัญหา มีการเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการบางสิ่ง บางอย่าง ขั้นตอนการเสนอแนะนโยบายต่างๆ มีการเสนอโครงการต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา มีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ขั้นตอนการเลือกนโยบายอย่างเป็นทางการ มีการเลือกโครงการต่างๆ ที่เสนอมามีการสร้างฐานการเมืองสนับสนุนโครงการ มีการออกนโยบายในรูปของกฎหมาย ขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ มีการจัดให้ระบบราชการเตรียมพร้อมที่จะรับเอานโยบายไปปฏิบัติมีการเสียค่าใช้จ่ายหรือให้บริการ มีการเก็บภาษี ขั้นตอนการประเมินผลนโยบาย มีการศึกษา

โครงการ มีการรายงานสิ่งที่รับบาลได้ดำเนินการไปตามโครงการ มีการประเมินผลโครงการ มีการเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงและปรับโครงการ

6. รูปแบบมีเหตุผล (Rational Model) รูปแบบมีเหตุผล เสนอความคิดว่า นโยบายสาธารณะเป็นการพยายามกำหนดแนวทางเลือกที่ให้ประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมได้สูงสุด นโยบายที่มีเหตุผลหมายถึง นโยบายที่ให้ผลตอบแทนทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมมากกว่าค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียไปเพื่อให้นโยบายนั้น รัฐบาลไม่ควรใช้นโยบายที่ให้ผลตอบแทนน้อยกว่าค่าใช้จ่าย ผลตอบแทนกับค่าใช้จ่ายไม่ได้คิดเป็นต้นทุนเท่านั้น แต่รวมไปถึงผลได้ผลเสียทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมด้วย

7. รูปแบบค่อยเป็นค่อยไป (Incremental Model) รูปแบบค่อยเป็นค่อยไป เสนอความคิดว่า นโยบายสาธารณะเป็นการกำหนดแนวนโยบายที่อาศัยนโยบายในอดีตเป็นเกณฑ์ รูปแบบค่อยเป็นค่อยไปใกล้เคียงสภาพความเป็นจริงมากกว่า รูปแบบมีเหตุผล ในทางปฏิบัติผู้ตัดสินใจนโยบายมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น มีเวลาน้อย มีงบประมาณน้อย มีความสามารถน้อย และการเมืองยังเข้ามาแทรกแซงการทำงานด้วย การริเริ่มนโยบายใหม่เป็นการเสี่ยงและไม่แน่นอนว่าผลจะออกมาอย่างไรและการถอนตัวจากนโยบายและโครงการเดิมกระทำได้ยากมากเพราะรัฐบาลได้ลงทุนไปมากแล้ว นอกจากนี้การกำหนดนโยบายแบบค่อยเป็นค่อยไปเป็นกลยุทธ์ทางการเมืองที่ดี คนมักจะไม่ค่อยคัดค้านการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยๆ ในนโยบายและในโครงการเดิมที่ดำเนินอยู่แล้ว เป็นลักษณะการมองโลกในความเป็นจริง ไม่ได้คิดว่าจะหาหนทางที่ดีที่สุดเพียงแต่คิดจะหาทางใดก็ได้ที่พอใช้ได้ ซึ่งอาจจะมีข้อเสียในแง่ที่ทำให้ไม่สามารถเสนอนโยบายใหม่ได้เหมือนการใช้รูปแบบมีเหตุผล

จะเห็นได้ว่านโยบายสาธารณะ (Public Policy) เป็นสิ่งที่รัฐบาลตัดสินใจว่าจะกระทำหรือไม่กระทำในสิ่งที่มีผลกระทบต่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคลโดยมีเป้าหมายและแนวทางในการปฏิบัติ นั่นคือ การนำไปสู่การบริการสาธารณะ

ตัวแบบนโยบายสาธารณะ

ในการศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติในแต่ละเรื่องแต่ละกรณี เป็นการศึกษาว่าองค์กรที่รับผิดชอบสามารถนำและกระตุ้นให้ทรัพยากรทางการบริหาร ตลอดจนกลไกที่สำคัญในการปฏิบัติงานให้บรรลุตามนโยบายที่ระบุไว้หรือไม่ แค่นั้น เพียงใด ดังนั้นการศึกษาดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญในการนำไปสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายของการพัฒนาที่ดีขึ้นในอนาคต ในปัจจุบันตัวแบบที่นิยมใช้ศึกษาระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ มี 6 ตัวแบบ (วรเดช จันทรศร, 2545)

1. ตัวแบบยึดหลักเหตุผล (Rational Model) ประสิทธิภาพในการวางแผนและการควบคุมที่ดี ปัจจัยความสำเร็จของตัวแบบที่ยึดหลักเหตุผล มี 5 ประการ คือ วัตถุประสงค์ของเป้าหมายต้องชัดเจน ถูกต้อง มีการกำหนดภารกิจและการมอบหมายงานที่ชัดเจนตามขีดความสามารถ มีการกำหนดมาตรฐาน

ในการทำงานทั้งก่อนและหลัง ผลงานมีความก้าวหน้าแต่ละช่วงเวลา มีระบบติดตามและประเมินผลมีการรายงานและตรวจเยี่ยมเพื่อบำรุงขวัญกำลังใจผู้ปฏิบัติงาน และความเป็นธรรมในการให้คุณให้โทษ

1. ตัวแบบการจัดการ (Management Model) สมรรถนะของหน่วยงานที่รับผิดชอบ ปัจจัยความสำเร็จของตัวแบบการจัดการมี 5 ประการคือ โครงสร้างขององค์กร บุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ และความพร้อมของอาคารสถานที่และทำเลที่ตั้ง

2. ตัวแบบการพัฒนาองค์กร (Organization Development Model) เน้นความสามัคคีกัน ความร่วมมือความสามารถในการทำให้ทุกฝ่ายทำงานร่วมกัน ปัจจัยแห่งความสำเร็จของตัวแบบมี 4 ประการ คือ ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม การสร้างความผูกพันและการยอมรับ และการทำงานเป็นทีม

3. ตัวแบบทางการเมือง (Political Model) เงื่อนไขทางการเมืองและความสามารถในการบริหารสภาพแวดล้อมภายนอก ปัจจัยความสำเร็จของตัวแบบทางการเมืองมี 3 ประการ ประกอบด้วย จำนวนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ความสามารถในการเจรจาต่อรอง และการสนับสนุนจากประชาชน

4. ตัวแบบกระบวนการของระบบราชการ (Bureaucratic Process Model) เชื่อว่าอำนาจขององค์กรไม่ได้อยู่ที่ตำแหน่งทางรูปนัย หรืออยู่ที่หัวหน้าองค์กรบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ แต่อำนาจจะกระจายอยู่ทั่วองค์กร โดยเฉพาะข้าราชการที่ต้องติดต่อกับประชาชนอย่างใกล้ชิด ซึ่งสามารถใช้วิจารณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยที่ผู้บังคับบัญชาไม่อาจควบคุมได้ และข้าราชการเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะไม่ยอมรับนโยบายหรือโครงการใดที่จะเปลี่ยนแปลงหน้าที่ประจำวันที่ตนปฏิบัติ ความสำเร็จของการนำตัวแบบนี้ไปปฏิบัติ เชื่อว่ามักเกิดจากผู้กำหนดนโยบายหรือผู้บริหารโครงการพัฒนาที่ไม่เข้าใจว่าสภาพความเป็นจริงเกิดขึ้นในลักษณะใดมากกว่าเรื่องของการบริหารที่ขาดประสิทธิภาพ ส่วนความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติจะเกิดขึ้นได้เมื่อการกำหนดนโยบาย การออกแบบโครงการเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของผู้ปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นข้าราชการหรือประชาชนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำเป็นที่จะต้องพัฒนามาจากเบื้องล่างและจะสมบูรณ์เมื่อการพัฒนานั้นผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อเข้าใจสภาพความเป็นจริงและพฤติกรรมการณ์การปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจริงอย่างแจ่มชัด

5. ตัวแบบทั่วไป (General Model) ฐานคติจะมองในทฤษฎีระบบ และทฤษฎีองค์การ ปัจจัยความสำเร็จมี 6 ประการ คือ ความชัดเจนของวัตถุประสงค์นโยบาย ความชัดเจนของการติดต่อสื่อสาร ลักษณะของหน่วยงานที่ปฏิบัติ ความร่วมมือของผู้ปฏิบัติ กลไกของการนำนโยบายไปปฏิบัติหรือกิจกรรมที่นำไปบังคับใช้ให้มีผล และสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง

สรุป จากที่ได้ศึกษาความหมายของนโยบายสาธารณะ แนวคิด ทฤษฎีต่างๆ ทำให้ทราบความหมายของนโยบายสาธารณะในมุมมองที่แตกต่างกัน ทั้งความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างได้ และเป็นระบบสามารถเข้าใจความหมายของนโยบายสาธารณะและความสำคัญของนโยบายสาธารณะว่า

มีความสำคัญทั้งผู้กำหนดนโยบายและต่อประชาชน ทำให้ผู้วิจัยสรุปได้ว่า นโยบายสาธารณะ หมายถึง เจตนารมณ์ของรัฐที่ประกาศว่าจะกระทำหรือไม่กระทำ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาและป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งพบว่า ในนโยบายหนึ่งๆ จะมีตัวแบบหลายตัวแบบอยู่ในกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ ทำให้ผู้ศึกษาได้รับทราบแนวทางในการศึกษาแนวคิดหลายๆ แนว เพื่อจะนำประประยูคต์ใช้ในการศึกษาต่อไป

ขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ

วรเดช จันทรศร (2545) กล่าวว่า นโยบายสาธารณะย่อมมีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดเช่นเดียวกับกิจกรรมอื่นๆ จากจุดเริ่มต้นถึงจุดสิ้นสุด หรือแปรสภาพเป็นนโยบายอื่นๆ นับรวมกันอาจเรียกได้ว่าเป็นวงจรชีวิต (Life cycle) ดังนั้นในการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะมีขอบข่ายครอบคลุมถึงองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ด้านในกระบวนการของนโยบาย ซึ่งได้แก่ การกำหนดนโยบาย (Policy Formulation) การนำนโยบายไปปฏิบัติ (Policy Implementation) การประเมินนโยบาย (Policy Evaluation) และการสะท้อนกลับของนโยบาย (Policy Feedback Analysis) ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 4 ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน โดยที่จะแยกออกจากกันไม่ได้

ทศพร ศิริสัมพันธ์ (2541) กล่าวว่า ในการจำแนกขั้นตอนของกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะหากจะพิจารณาตามเนื้อหาโดยทั่วไปน่าจะแบ่งกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะออกเป็นขั้นตอนใหญ่ๆ ได้ คือ

1. ขั้นตอนการก่อตัวของนโยบาย การก่อตัวของนโยบายอาจจะมาจากการผลักดันหรือนำเสนอประเด็นปัญหาโดยบุคคลกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอาจมาจากสภาพปัญหาและความต้องการในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ รวมทั้งสภาพการณ์ต่างๆ อันเป็นปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดนโยบาย
2. ขั้นตอนการกำหนดนโยบาย การกำหนดนโยบายเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการยกร่างข้อเสนอหรือทางเลือกเชิงนโยบายต่างๆ เพื่อทำการพิจารณาตัดสินใจและอนุมัติเห็นชอบในขั้นตอนสุดท้ายโดยผู้กำหนดนโยบายมีอำนาจหน้าที่อย่างเป็นทางการ ซึ่งบุคคลภายนอกมักจะไม่ได้รับทราบรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับหลักเกณฑ์และวิธีการตัดสินใจมากนัก
3. ขั้นตอนการนำนโยบายไปปฏิบัติ การนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแปลงตัวนโยบายออกสู่ภาคปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จ และได้รับผลผลิตออกมาตรงตามเป้าหมายที่ต้องการอย่างมีประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ ความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติมักขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น สภาพแวดล้อมของการดำเนินงาน ขีดสมรรถนะของหน่วยงานที่รับผิดชอบการสนับสนุนและแรงต่อต้านจากบุคคล ตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องและมีส่วนได้เสียกับการนำนโยบายไปปฏิบัติ

4. ขั้นตอนการประเมินผล การประเมินผลนโยบายเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาถึงผลลัพธ์ ที่ติดตามมาจากการนำนโยบายไปปฏิบัติว่าบรรลุตรงตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่อย่างไร และยังครอบคลุมถึงการพิจารณาตรวจสอบถึงผลกระทบ ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบที่เกิดขึ้นจริงรวมทั้ง ความคุ้มค่าด้านต่างๆของตัวนโยบาย

5. ขั้นตอนการยุตินโยบาย การต่อเนื่อง ทดแทน และสิ้นสุดนโยบายนี้จะเกี่ยวข้องกับการพิจารณา ทบทวน เพื่อทำการคงสภาพหรือเปลี่ยนแปลงและยกเลิกสิ้นสุดตัวนโยบาย โดยการพิจารณา ดังกล่าวมักจะอาศัยข้อเท็จจริงจากการประเมินนโยบาย ในกรณีที่มีการยกเลิกสิ้นสุดนโยบาย หมายความว่า วงจรชีวิตของนโยบายได้จบลง ส่วนในกรณีที่มีการทดแทนนโยบาย หมายความว่า วงจรชีวิตของนโยบายกำลังจะเริ่มต้นขึ้นใหม่ นโยบายสาธารณะส่วนใหญ่จะมีความต่อเนื่องหรือแก้ไขเพิ่มเติมจากเดิมเพียงเล็กน้อย

การนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นเรื่องของการศึกษาว่า องค์กรที่รับผิดชอบสามารถกระตุ้นให้ ทรัพยากรทางการบริหาร ตลอดจนกลไกที่สำคัญทั้งมวลปฏิบัติงานให้บรรลุตามนโยบายที่วางไว้หรือไม่ แค่ไหน เพียงใด (วรเดช จันทรศร, 2545: 535)

แวน มิเตอร์และแวนฮอร์น (Donald S.Van Meter and Carl E.Van Horn, 1975: 447 อ้างถึงใน สังศรี บุญบา, 2544:19) ให้คำจำกัดความของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติว่า ครอบคลุมถึงการกระทำ ของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มทั้งที่เป็นข้าราชการหรือเอกชน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในนโยบาย

วิลเลียม (Williams, 1971: 144 อ้างถึงใน สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, 2544:21) การนำนโยบายไป ปฏิบัติ คือ ความพยายามที่จะตัดสินใจความสามารถขององค์กรในการรวบรวมคนและทรัพยากรใน หน่วยงานหนึ่ง และกระตุ้นบุคลากรให้ปฏิบัติงานบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรจากแนวคิดนี้ตั้งอยู่บน ฐานของทฤษฎีองค์การโดยถือว่าความสามารถขององค์กร คือ ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของ การนำนโยบายไปปฏิบัติโดยมีปัจจัยที่เด่นชัด คือ องค์กรต้องมีความสามารถในการรวบรวมคนและ ทรัพยากรขององค์กรให้มีเอกภาพและพยายามในการกระตุ้นบุคลากรให้สามารถปฏิบัติงานเพื่อการ บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร

เพลสแมนและวิดาสกี (Pressman & Widavsky, 1973 อ้างถึงในสมบัติ ชำรงธัญวงศ์, 2540:20) ได้กล่าวถึงการนำนโยบายไปปฏิบัติอย่างเรียบง่ายว่า การดำเนินงานให้ลุล่วงให้ประสบความสำเร็จให้ครบถ้วน ให้เกิดผลผลิตและให้สมบูรณ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือ สิ่งที่รัฐบาลกำลังปฏิบัติงานอยู่ และเป็นธรรมชาติของนโยบาย คุณลักษณะที่สำคัญของการนำนโยบายไปปฏิบัติอาจจำแนกได้ดังนี้ การ นำนโยบายไปปฏิบัติเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆทั้งหมดในการนำนโยบายไป ปฏิบัติ กระบวนการหลักในการนำนโยบายไปปฏิบัติคือ กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างการกำหนด

เป้าประสงค์ของนโยบายและการปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมาย การประเมินผลความสำเร็จเป็นการกำหนดกรอบในการวัดความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติให้มีความชัดเจน การแปลงความเป็นนามธรรมของเป้าประสงค์ไปสู่ความเป็นรูปธรรมที่มีความเฉพาะเจาะจงและสามารถนำไปปฏิบัติได้ และการนำนโยบายไปปฏิบัติเกี่ยวข้องกับบุคลากรที่ร่วมรับผิดชอบจำนวนมาก ทั้งบุคลากรภายในหน่วยงานเดียวกันและบุคลากรต่างหน่วยงานที่ต้องทำงานร่วมกัน

สรุป จากการนิยาม การนำนโยบายไปปฏิบัติ ของนักวิชาการต่างๆ ที่กล่าวมา อาจกำหนดค่านิยามในการศึกษาได้ว่า การนำนโยบายไปปฏิบัติ หมายถึง การดำเนินการของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์การทั้งภาครัฐและเอกชน โดยมุ่งที่จะให้วัตถุประสงค์และเป้าหมายของนโยบายบรรลุผลสำเร็จโดยตรง ทั้งนี้ลักษณะการดำเนินการดังกล่าวจะต้องสังเกตและตรวจสอบได้จากปรากฏการณ์ที่เป็นจริง

แนวทางในการนำนโยบายในการปฏิบัติ

การศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติที่ผ่านมายังไม่มีทฤษฎีหรือตัวแบบใดเป็นที่ยอมรับร่วมกันในหมู่นักวิชาการอย่างไรก็ตาม มาโจเนและวิลดาวสกี (Majone & Wildavsky อ้างถึงในสงศรี บุญบา, 2544) ได้สรุปแนวทางในการศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งมี 3 แนวทาง คือ

แนวทางที่ 1 การนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นขั้นตอนหนึ่งซึ่งแยกออกจากการกำหนดนโยบาย กล่าวคือ เป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นหลังจากการกำหนดนโยบาย ซึ่งอาจอยู่ในรูปของกฎหมาย คำสั่ง หรือโครงการที่ได้กำหนดเป้าหมายและข้อกำหนดอื่นๆ ไว้แล้วไปดำเนินการให้บรรลุผล ซึ่ง มาโจเน และ วิลดาวสกี (Majone & Wildavsky) เรียกการศึกษานี้ว่า “Implementation as Control or Rational Model or Classical Model” แนวทางการศึกษาประกอบด้วย การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน การระบุถึงรายละเอียดของแผนต่างๆ และเน้นการควบคุมอย่างมาก การกำหนดนโยบายและการนำนโยบายไปปฏิบัติจะมีการกำหนดขอบเขตของแต่ละฝ่ายและแยกจากกัน การกำหนดนโยบายเป็นเรื่องของการเมือง ส่วนการนำนโยบายไปปฏิบัติจะไม่ใช่เรื่องของการเมืองแต่จะเป็นเรื่องทางเทคนิค เน้นในเรื่องการให้คำแนะนำ การออกคำสั่ง หรือการให้ความยินยอม และการดำเนินการตามนโยบายจะเป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ จากข้างบนลงมาสู่ข้างล่าง (Top Down) ตามลำดับขั้นตอนของการจัดโครงสร้างขององค์การ

แนวการศึกษานี้ ในแง่ของการนำนโยบายไปปฏิบัติ มักเป็นการศึกษาเพื่ออธิบายว่า ในการนำนโยบายไปปฏิบัติมีปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลว นักวิชาการที่ศึกษาตามแนวทางนี้ได้แก่ แมซเมเนียน (Mazmanian) ซาบาเทียร์ (Sabatier) ไรน์ (Rein) แวน มิเตอร์ และแวน ฮอร์น (Donald S. Van Meter & Carl E. Van Horn)

แนวทางที่ 2 การนำนโยบายไปปฏิบัติกับการกำหนดนโยบายไม่สามารถแยกออกจากกันอย่างชัดเจน เนื่องจากนโยบายมักได้รับการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอในระหว่างการนำไปปฏิบัติ ซึ่งในแนวทางที่ 2 นี้ เรียกว่า แบบปฏิสัมพันธ์ หรือ The Interaction Model เป็นแบบที่เน้นกระบวนการโดยพิจารณาว่า ในระหว่างการนำนโยบายไปปฏิบัติผู้แสดง (Actors) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจะพยายามเข้าแทรกแซงนโยบายมีการเจรจาต่อรองเพื่อปรับเป้าหมายและวิธีการให้เป็นที่ยอมรับร่วมกันในระหว่างผู้แสดงเหล่านั้น ซึ่งการศึกษาตามแนวทางนี้ มีลักษณะดังนี้ เน้นในเรื่องของการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) การเจรจาต่อรอง (Bargaining) ความเห็นพ้องต้องกัน (Consensus) ระหว่างกลุ่มต่างๆ การปรับเปลี่ยนของแต่ละพรรคแต่ละกลุ่มเป็นไปภายใต้กระบวนการทางการเมือง ซึ่งรูปแบบนี้เห็นว่ากระบวนการ (Process) เป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ การตัดสินใจตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางเลือกซึ่งเป็นส่วนต่างมากกว่าจะพิจารณาทั้งหมด วิธีการ-เป้าหมาย (Means-Ends) และเป้าหมาย-วิธีการ (Ends-Means) มีการปรับเปลี่ยนไปมาคงอยู่อย่างต่อเนื่องมิได้แยกจากกัน การพิจารณาเฉพาะส่วนที่เพิ่มขึ้น (Instrumentalism) เป็นการสร้างความพึงพอใจ (Satisfy) ให้แต่ละฝ่าย ตัวแบบนี้มีข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรและความสามารถของมนุษย์ เมื่อเปรียบเทียบกับความสลับซับซ้อนของปัญหาต่างๆ

แนวทางที่ 3 แบบวิวัฒนาการหรือ Implementation as Evaluation เป็นการมองการนำนโยบายไปปฏิบัติในลักษณะของกระบวนการวิวัฒนาการที่ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ไม่มีการกำหนดเป้าหมายของนโยบาย แต่เป้าหมายและวิธีการต่างๆจะปรับเปลี่ยนไปตามประสบการณ์และสถานการณ์ในการปฏิบัติ ตัวแบบนี้มีลักษณะดังนี้คือ นโยบายเป็นสมมติฐานที่ได้มาจากการทดสอบ การกำหนดนโยบาย และการนำนโยบายไปปฏิบัติเป็นกระบวนการต่อเนื่องอันหนึ่งอันเดียวกันไม่สามารถแยกจากกันได้ รูปแบบนี้ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงที่ได้มาจากการเรียนรู้และการค้นพบสิ่งใหม่เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะปัญหาที่สลับซับซ้อนแล้ว ความรู้ของมนุษย์ก็ยังเป็นสิ่งที่มีย่อยอย่างจำกัด และผู้นำเอานโยบายไปปฏิบัติจะเป็นตัวแสดง ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดมากกว่าตัวแสดง (Actors) อื่น ๆ

นักวิชาการที่เน้นการอธิบายตามแนวทางนี้ คือ มาโจเน (Majone) วิลดาวสกี (Wildavsky) พาติมโบ (Palumbo) และฮาร์เดอร์ (Harder)

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวของการปฏิบัติตามนโยบาย

1. ปัจจัยทางด้านเนื้อหาสาระของนโยบาย ประกอบด้วย ลักษณะของนโยบาย และวัตถุประสงค์ของนโยบาย

1.1 ลักษณะของนโยบาย แวน มีเตอร์ และแวน ฮอร์น (Van Meter and Van Horn, 1975: 445-448 อ้างถึงใน ส่องศรี บุญญา, 2544: 11) เสนอว่า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของนโยบายนั้น บางส่วนจะขึ้นอยู่กับประเภทของนโยบาย นโยบายที่จะประสบความสำเร็จมากที่สุด คือ นโยบายที่

เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ น้อยที่สุดและมีความพึงต้องกันในวัตถุประสงค์ระดับสูง ในทางตรงกันข้าม ด้านนโยบายเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงมากและมีความเห็นพ้องต้องกัน ในวัตถุประสงค์มีน้อย โอกาสที่นโยบายนั้นจะประสบความสำเร็จในทางปฏิบัติก็จะมีน้อย ซึ่งแมซเมเนียน และซาบาเทียร์ (Mazmanian & Sabatier, 1983: 20-35 อ้างถึงใน ส่องศรี บุญญา, 2544: 12) ก็ได้ให้ข้อสรุปว่า นโยบายที่มุ่งหวังจะให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยจะมีโอกาสในการประสบความสำเร็จมากกว่านโยบายที่มุ่งหวังการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่า ความยากง่ายของปัญหาที่นโยบายมุ่งจะแก้ไขนั้นจะมีส่วนกำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของนโยบายด้วย ทั้งนี้ยังขึ้นอยู่กับนโยบายที่สร้างขึ้นในการกำหนดโครงสร้างการนำนโยบายไปปฏิบัติ ซึ่งลักษณะนโยบายจะประสบความสำเร็จได้ต้องมีลักษณะ ดังนี้ วัตถุประสงค์ชัดเจนและแน่นอน และจัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์ของนโยบายไว้อย่างดี ซึ่งจะช่วยเป็นแนวให้เจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการได้ยึดถือปฏิบัติตรงกัน ความถูกต้องเหมาะสมของทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานของนโยบาย การจัดสรรเงินอย่างเพียงพอสำหรับหน่วยงานที่จะรับไปปฏิบัติ การจัดสายงานการบังคับบัญชา และประสานงานภายในระหว่างหน่วยงานปฏิบัติ การกำหนดระเบียบปฏิบัติของหน่วยงาน ส่วนเมริลี กรินเดิล (Merilee S. Grindle, 1980: 3-34 อ้างถึงใน ส่องศรี บุญญา, 2544: 12) มีความเห็นว่าเนื้อหาของนโยบายจะมีผลกระทบต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติที่แตกต่างกัน คือ นโยบายหรือโครงการที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ย่อมได้รับการต่อต้านจากกลุ่มที่เสียผลประโยชน์ นโยบายหรือโครงการที่นำผลประโยชน์อย่างกว้างๆ ไปสู่ชุมชนจะได้ผลในทางปฏิบัติมากกว่านโยบายหรือโครงการที่แคบ นโยบายหรือโครงการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนอาจมีผลกระทบต่อความสำเร็จหรือล้มเหลว ในทางปฏิบัติ นโยบายหรือโครงการที่หวังผลในระยะยาว อาจจะยากแก่การปฏิบัติมากกว่านโยบายหรือโครงการที่หวังผลในระยะสั้น ลักษณะของนโยบายหรือโครงการจะมีส่วนกำหนดความยากง่ายในการนำไปปฏิบัติ เนื้อหาสาระของนโยบายที่กำหนดว่าใครหรือหน่วยงานใดรับผิดชอบดำเนินการ จะมีส่วนทำให้การปฏิบัติมีผลสำเร็จหรือล้มเหลวต่างกัน

1.2 วัตถุประสงค์ของนโยบาย แวน มีเตอร์ และแวนฮอร์น (Van meter and Van horn, 1975: 464-465 อ้างถึงใน วรเดช จันทรร, 2545:13) ชี้ให้เห็นว่าวัตถุประสงค์ของนโยบายเป็นสิ่งสำคัญประการแรกที่ต้องทำ คือ การแยกแยะให้ชัดเจนว่า วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในนโยบายมีอะไรบ้าง เนื่องจากวัตถุประสงค์เป็นเกณฑ์ที่ใช้ในการประเมินความสำเร็จหรือล้มเหลวของการนำนโยบายไปปฏิบัติ จึงทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกรอบกำหนดแนวปฏิบัติต่างๆ ไว้ นอกจากนี้วัตถุประสงค์ยังเป็นส่วนขยายเป้าหมายรวมของนโยบายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และเช่นเดียวกับแรม วีปา (Ram K. Vepa อ้างถึงใน ส่องศรี บุญญา, 2544: 13) ที่ได้ทำการศึกษาโครงการจัดโครงสร้างพื้นฐานทางอุตสาหกรรมของประเทศอินเดีย

ในช่วงทศวรรษ 1960 พบว่า โครงการดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จก็เพราะว่า โครงการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ในหลายด้าน ถ้าไม่ได้จัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์ที่จะบรรลุไว้ ทำให้เกิดความสับสนในการมอบหมายความรับผิดชอบ เกิดความขัดแย้ง ความล่าช้า ในการปฏิบัติงาน ขาดการควบคุม และการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการ

2. ปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมของนโยบาย (Policy Context) ประกอบด้วย การติดต่อสื่อสาร การสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ความสามารถของหน่วยปฏิบัติ

การติดต่อสื่อสาร เอ็ดเวิร์ด และ ชาร์คานสกี (George C. Edwards & Ira Sharkansky, 1987: 295-297 อ้างถึงในสังศรี บุญบา, 2544: 13) กล่าวว่า ปัจจัยที่ทำให้การนำนโยบายไปปฏิบัติประสบความสำเร็จปัจจัยหนึ่ง คือ การติดต่อสื่อสาร (Communication) การนำนโยบายไปปฏิบัติที่จะก่อให้เกิดผลดีนั้น ผู้กำหนดนโยบายจะต้องรู้ว่าควรทำอะไร จะส่งการไปยังผู้ใดจึงจะได้ผลและคำสั่งจะต้องมีความชัดเจนแน่นอน เพราะถ้าคำสั่งไม่ชัดเจนจะทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของนโยบาย การสื่อสารระหว่างองค์กรและหน่วยงานต่างๆด้วยกันเองจะต้องมีการสื่อสารที่ถูกต้อง รวดเร็ว ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ การเปิดโอกาสให้มีการสร้างไยแห่งความสัมพันธ์ทั้งในแนวดิ่งและแนวนอน และอื่นๆ จะมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของนโยบาย

การสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง นโยบายที่ขาดการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากกลุ่มผลประโยชน์และบุคคลที่สำคัญ ๆ ในวงการรัฐบาลและรัฐสภาจะมีโอกาสอย่างมากที่จะถูกโจมตีจากหลายฝ่าย เมื่อเสนอเข้ามาในกระบวนการทางนิติบัญญัติและนโยบายนั้นมักจะถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ผิดไปจากจุดมุ่งหมายดั้งเดิมจนบางครั้งไม่สามารถปฏิบัติตามเป้าหมายที่วางไว้เมื่อร่างนโยบายได้ ซึ่งแนวคิดนี้มาจากการรวบรวมผลงานการวิจัยของ แมซเมเนียนและซาบาเทียร์ นอกจากนี้ วิปาได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการสนับสนุนจากชนชั้นนำในประเทศที่มีต่อนโยบาย เขากล่าวว่าในประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย นโยบายที่ไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังจากชนชั้นนำแล้ว โอกาสที่การนำนโยบายไปปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จมีน้อย มีเตอร์และฮอร์น ได้กล่าวว่าความสำเร็จของนโยบายใดๆ จะดูได้จากทัศนคติของชนชั้นนำว่าเห็นด้วยหรือไม่กับนโยบายนั้น และกล่าวด้วยว่าการสนับสนุน จากสื่อมวลชนตลอดจนประชาชนโดยทั่วไปจะมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้นโยบายนั้นประสบความสำเร็จ นโยบายที่ขาดการสนับสนุนจากสื่อมวลชนหรือประชาชนโดยทั่วไปมักประสบปัญหาในทางปฏิบัติอย่างมาก

สภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง กรินดิล (Merilee S. Grindle, 1980: 3-34 อ้างถึงในสังศรี บุญบา, 2544: 15) ได้ศึกษาการนำนโยบายไปปฏิบัติโดยเฉพาะในประเทศโลกที่ 3 ได้ชี้ให้เห็นในประเด็นหนึ่งว่า ในประเทศโลกที่สามการนำนโยบายไปปฏิบัติจะมีความยากลำบากมาก เนื่องจากมีเรื่อง

การเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องของการตัดสินใจว่าควรหรือไม่ควรทำอะไร ซึ่งจะมีผลประโยชน์เข้ามาทำให้มีการแย่งชิงกัน เพื่อให้ฝ่ายตนได้ประโยชน์จากการนำนโยบายไปปฏิบัติ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองก็อยู่ในความสนใจของ มีเตอร์และฮอร์น ซึ่งได้ตั้งคำถามเพื่อชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับนโยบายไปปฏิบัติ ดังนี้ ทรัพยากรทางเศรษฐศาสตร์ในหน่วยงานที่นำนโยบายไปสู่การปฏิบัติมีจำนวนเพียงพอสำหรับความสำเร็จในการนำนโยบายไปปฏิบัติหรือไม่ สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลกระทบต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติหรือไม่ มติมหาชนมีลักษณะอย่างไร ชนชั้นนำเห็นด้วยหรือต่อต้านการนำนโยบายไปปฏิบัติ ลักษณะของการแบ่งเป็นพรรคเป็นพวกของหน่วยงานที่นำนโยบายไปปฏิบัติ มีกลุ่มที่ต่อต้านหรือสนับสนุนนโยบายสาธารณะอย่างไร กลุ่มผลประโยชน์ให้ความสนับสนุนหรือต่อต้านนโยบายสาธารณะ

ความสามารถของหน่วยปฏิบัติ ประเภทของหน่วยงาน นโยบายที่ประสบความสำเร็จ มักจะเป็นนโยบายที่มอบหมายให้แก่หน่วยงานที่มีอยู่แล้วและสนับสนุนนโยบายนั้น และเป็นหน่วยงานที่มีกำลังคน ทรัพยากรอื่นๆพร้อมอยู่แล้ว หรือไม่ก็เป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่ โดยแรงผลักดันของกลุ่มการเมืองที่มีอำนาจขณะนั้น ความเพียงพอของทรัพยากร การนำนโยบายไปปฏิบัติให้เกิดผลดีนั้น จะต้องมีการสนับสนุนอันได้แก่ จำนวนและคุณภาพของบุคลากร ข้อมูลที่ทันสมัย การมอบอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงาน การจัดสรรงบประมาณ การให้คำแนะนำและความช่วยเหลือแก่ผู้ปฏิบัติงานในระดับล่าง

ทัศนคติของผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ เอ็ดเวิร์ด ชาร์คานสกี (Edwards & Sharkansky, 1987: 303-304 อ้างถึงใน ส่งศรี บุญบา, 2544:16) กล่าวว่า ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติไม่เพียงแต่จะต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับนโยบายที่จะต้องปฏิบัติเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้ที่มีทัศนคติที่จะนำนโยบายนั้นไปปฏิบัติให้บรรลุด้วยโดยปกติผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ มักจะถูกครอบงำด้วยความคิดที่ว่า ตัวนโยบายจะมีผลกับหน่วยงานและจะให้ผลประโยชน์ส่วนตัวมาน้อยเพียงใด ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจะไม่ต่อต้านหากเขามีส่วนร่วมหรือรับรู้กับนโยบายตั้งแต่แรก การกำหนดกลยุทธ์และการประสานงานในการนำนโยบายไปปฏิบัติ การกำหนดกลยุทธ์ของการนำนโยบายไปปฏิบัติควรตั้งอยู่บนรากฐานของการปฏิบัติซึ่งง่าย ไม่ซับซ้อน ซึ่งหากให้กลยุทธ์ที่ยุ่งยากซับซ้อนมากเกินไป โอกาสที่จะประสบความสำเร็จมีไม่มาก ส่วนบลาวเวอร์ และดีลอน (Brewer & DeLeon, 1983 : 256-274 อ้างถึงใน สมบัติ ธำรงธัญวงศ์, 2544 :431) ที่ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติ ทำให้ทราบว่าในกระบวนการนำนโยบายไปปฏิบัติ นั้น ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการนำนโยบายไปปฏิบัติขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญหลายประการ ได้แก่ แหล่งที่มาของนโยบาย ความชัดเจนของนโยบาย การสนับสนุนนโยบาย ความซับซ้อนในการบริหารงาน สิ่งจูงใจของผู้ปฏิบัติงาน และการจัดสรรทรัพยากร เพื่อสนับสนุนการนำนโยบายไปปฏิบัติให้เหมาะสมและเพียงพอ

วรเดช จันทรศร (2545: 47-49) ได้พิจารณาความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการพัฒนาของรัฐสามารถพิจารณาได้จากผลรวมสามมิติ ดังนี้ มิติแรก โครงการที่ประสบความสำเร็จ จะต้องบรรลุมาตรฐานของตัวชี้วัดด้านผลผลิตทั้งในแง่ปริมาณ (Quantity) เวลา (Time) ค่าใช้จ่าย (Cost) คุณภาพ (Quality) และความพึงพอใจ (Satisfaction) มิติที่สอง โครงการที่ประสบความสำเร็จในมิติแรก ความสำเร็จของโครงการนั้นๆ ต้องไม่เป็นความสำเร็จที่แท้จริงโดย โครงการนั้นต้องไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อโครงการหรือนโยบายอื่นๆ โครงการนั้นต้องไม่ก่อให้เกิดปัญหาความเชื่อถือได้ของผลโครงการ โครงการที่ประสบความสำเร็จจะต้องไม่มีปัญหาทางด้านมาตรการของโครงการที่นำไปใช้ในทางปฏิบัติ โครงการที่สำเร็จจะต้องไม่มีปัญหาทางด้านมนุษยธรรมหรือศีลธรรม และมิติที่สาม ผลความสำเร็จของแต่ละโครงการจะต้องก่อให้เกิดผลรวมของการพัฒนาประเทศที่พึงปรารถนาด้วย อาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการพัฒนาของรัฐขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพใน การวางแผนและการควบคุม สมรรถนะขององค์กร ภาวะผู้นำและความร่วมมือ การเมืองและการบริหารสภาพแวดล้อมภายนอก

การนำนโยบายไปปฏิบัติได้ชี้ให้เห็นในความสลับซับซ้อนในแง่ต่างๆ ของการนำนโยบายไปปฏิบัติอย่างละเอียดทั้งในแง่บทบาทขององค์กรและผู้ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนความเป็นอิสระขององค์กร และบุคคลเหล่านั้นในขั้นตอนของการนำนโยบายไปปฏิบัติที่เด่นชัดเฉพาะเจาะจงครอบคลุมถึงปัญหาต่างๆ รวม 5 ด้านหลัก ด้วยกัน คือ

1. ปัญหาทางด้านสมรรถนะ ความสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติ ไม่ว่านโยบายนั้นจะเป็นประเภทใดก็อาจกล่าวได้ว่า โดยส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบในการนำนโยบายไปปฏิบัติมีความสามารถในการดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของนโยบายนั้นได้มากน้อยเพียงใด

2. ปัญหาด้านการควบคุม ความสำเร็จของนโยบายส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการควบคุม ปัญหาทางการควบคุมจะมากหรือน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆหลายประการ ได้แก่ ประการที่ 1 ความสามารถของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการแปลงนโยบายว่าจะสามารถแปลงนโยบายนั้นๆ ออกมาเป็นแนวทางปฏิบัติ แผนงานหรือโครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของนโยบายเพียงใด ประการที่ 2 ขึ้นอยู่กับกิจกรรมของนโยบาย แผนงาน โครงการ นั้นมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนเพียงใด ประการที่ 3 ขึ้นอยู่กับหน่วยงานปฏิบัติ จะมีการกำหนดภารกิจตลอดจนมาตรฐานในการปฏิบัติงานของแผนงานหรือโครงการนั้นเพียงใด

3. ปัญหาทางด้านความร่วมมือและการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง การนำนโยบายไปปฏิบัติจะประสบความสำเร็จไม่ได้หากปราศจากความร่วมมือจากสมาชิกทั้งมวลในองค์กรหรือหน่วยปฏิบัติ โดยมีปัจจัยหลักๆ 7 ประการ ที่ทำให้สมาชิกในหน่วยงานไม่ให้ความร่วมมือ ประการที่ 1 นโยบายนั้นไม่ได้มาจากความต้องการที่แท้จริงของตน หรือไม่ให้เห็นความสำคัญของนโยบาย ประการที่ 2 นโยบาย

นั้นมีผลทำให้ดุลยพินิจในการปฏิบัติงาน ตลอดจนพฤติกรรมในการปฏิบัติงานประจำต้องเปลี่ยนแปลงไป ประการที่ 3 หัวหน้าหน่วยปฏิบัติไม่ได้ให้การสนับสนุนนโยบาย ประการที่ 4 นโยบายนั้นส่งผลทำให้งบประมาณ อัตราค่าจ้างของหน่วยงานต้องลดลงในระยะยาว ประการที่ 5 นโยบายนั้นถูกกำหนดโดยฝ่ายบริหารที่ไม่เข้าใจว่าสภาพความเป็นจริงในการปฏิบัติงานหรือการให้บริการของผู้ปฏิบัติเป็นเช่นไร ประการที่ 6 สมาชิกในองค์กรหรือหน่วยงานไม่เห็นด้วยกับสาระหรือวิธีปฏิบัติในโครงการหรือนโยบาย นั้น เพราะไม่ได้ร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ประการที่ 7 สมาชิกในองค์กรหรือหน่วยปฏิบัติไม่ให้ความร่วมมือหรือต่อต้านเนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจว่าจะปฏิบัติตามนโยบายนั้นได้อย่างไร

4. ปัญหาทางด้านอำนาจและความสัมพันธ์กับองค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องจะมีมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหรือปัจจัยย่อยๆหลายประการได้แก่ ลักษณะของการติดต่อและความสัมพันธ์ที่หน่วยปฏิบัติมีกับหน่วยที่ควบคุมนโยบายดังกล่าว ระดับความจำเป็นที่หน่วยปฏิบัติจะต้องแสวงหาความร่วมมือ พึงพาหรือทำความเข้าใจกับหน่วยงานหลักอื่นๆ ระดับของความเป็นไปได้ที่เจ้าหน้าที่ของแต่ละหน่วยจะสามารถทำงานร่วมกันได้

5. ปัญหาทางด้านความสนับสนุนและความผูกพันขององค์กรหรือบุคคลที่สำคัญ ปัญหา ดังกล่าวอาจลุกลามส่งผลไปถึงความล้มเหลวของนโยบายนั้นโดยตรงก็ได้ ความสนับสนุนและความผูกพันขององค์กรหรือบุคคลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพล นักการเมือง ข้าราชการ ระดับสูง ตลอดจนสื่อมวลชน ความยากลำบากของการนำนโยบายไปปฏิบัติจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ เช่น ผู้รับผิดชอบหรือหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในการนำนโยบายไปปฏิบัติ มีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับฝ่ายการเมืองและฝ่ายบริหารหรือไม่ กลุ่มอิทธิพล กลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นมีความเข้าใจ ตลอดจนสูญเสียประโยชน์ในนโยบายนั้นเพียงใด เงื่อนไขของระดับความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบในนโยบายกับสื่อมวลชนก็มีความสำคัญอย่างมากหากขาดซึ่งความสัมพันธ์หรือเข้าใจอันดี

สรุป จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลวของนโยบายรวมทั้งปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำนโยบายไปปฏิบัติซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการนโยบายสาธารณะ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อนโยบายจะเกิดขึ้นสักเพียงใด แต่เมื่อนำไปปฏิบัติและจะประสบความสำเร็จหรือความล้มเหลวขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆที่เข้ามาทำให้ันโยบายเปลี่ยนแปลงไปจากวัตถุประสงค์เดิม เช่น สมรรถนะขององค์กร ความชัดเจนและการยอมรับของผู้ที่จะนำนโยบายลงไปปฏิบัติ รวมทั้งกลุ่มผลประโยชน์ที่มีส่วนได้เสียกับตัวนโยบาย จะทำให้เกิดความเสียหายต่อกระบวนการนโยบายทั้งหมด โดยเฉพาะต่อประชากร กลุ่มเป้าหมายที่ไม่ได้รับการแก้ไข้ปัญหา และยังทำให้เกิดความสูญเสียเปล่าของทรัพยากรในด้านต่าง ๆ

ความหมายของการมีส่วนร่วม

นักวิชาการได้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

แสวง รัตนมงคลมาส (2541:19) ได้นิยามความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการซึ่งมวลชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องขั้นตอนต่างๆ ของกิจกรรมส่วนรวม โดยมวลชนที่เข้าร่วม ได้ใช้ความพยายามบางอย่างส่วนตัว เช่น คิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน ตลอดจนทรัพยากรของตนต่อกิจกรรมนั้นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การเกี่ยวข้องของมวลชนในกิจกรรมต่างๆ มี 2 ด้าน คือ

1. ด้านคิดหรือกำหนดนโยบาย (Policy Formulation) ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ มวลชนเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลข่าวสารข้อคิดเห็น (Information Input) มวลชนมีส่วนแบ่งในอำนาจการตัดสินใจ (Share Decision Making) และมวลชนเป็นผู้กำหนดนโยบาย (Policy Decision by Mass)

2. ด้านทำหรือดำเนินการตามนโยบาย (Policy Implementation) ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ร่วมกำหนดเป้าหมายแผนงานร่วมดำเนินการในกระบวนการจัดการ และร่วมหนุนช่วยทรัพยากรการบริหาร

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 หรือฉบับปัจจุบัน ได้มีการบัญญัติ เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในหลายมาตรา โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ (สภาร่างรัฐธรรมนูญ, 2550 : 39)

บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ มาตรา 87 กำหนดว่า รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังต่อไปนี้

1. ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น
2. ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการจัดทำบริการสาธารณะ
3. ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ ในรูปแบบองค์กรทางวิชาชีพหรือตามสาขาอาชีพที่หลากหลายหรือรูปแบบอื่น
4. ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้มแข็งในทางการเมือง และจัดให้มีกฎหมายจัดตั้งกองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเรือนเพื่อช่วยเหลือการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายทุกระดับให้สามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการของชุมชนในพื้นที่ที่ส่งเสริมและให้การศึกษาแก่ประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริตและเที่ยงธรรม

เจริญ ภัสระ (2540 : 1-3) ความพร้อมและโอกาสที่ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายประชาชนหรือประชาชนยอมรับผิชอบและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน และยังให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทฤษฎีที่แตกต่างกัน 4 ความหมาย

1. การที่กลุ่มประชาชนหรือขบวนการของประชาชนซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้ที่อยู่ในวงนอกระบบราชการได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

2. การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม

3. กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้ความชำนาญร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

4. กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรักใคร่

ทองศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2540 : 39) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญ ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาส และได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรักใคร่ แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ และแสดงออกซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหาและลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

3. การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำสนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปของบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน

บรรศักดิ์ อุวรรณ (2542:117) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้าไปร่วมรับรู้ในกระบวนการจัดการ ร่วมให้ข้อมูลความคิดเห็นในการทำประชาพิจารณ์ อันเกี่ยวกับโครงการหรือ

กิจกรรมการอนุญาตให้มีการดำเนินการที่กระทบต่อคุณภาพชีวิต อนามัยสิ่งแวดล้อม หรือส่วนได้ส่วนเสียสำคัญอันเกี่ยวกับตน หรือชุมชน ตลอดจนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผล และตลอดจนร่วมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐที่ไม่โปร่งใส

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2542 : 3) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทเพื่อแก้ไขปัญหา และนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับความจริงที่ว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

สุกัญญา มารศรี (2543 : 28) ได้สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคลกลุ่มคนหรือองค์กรประชาชน ได้ร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาคำเนินการและกิจกรรมในชุมชน โดยร่วมวางแผนโครงการร่วมปฏิบัติงานในลักษณะของการเสียสละแรงงาน บริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ ร่วมแบ่งปันผลประโยชน์และร่วมติดตามผลงานด้วยความสนใจ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ เพื่อพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมหรือชุมชนให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

มณฑิรา ยืนนาน (2544 : 53) ได้นิยามความหมายว่า การสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทางพัฒนาโดยผ่านกระบวนการส่งเสริมชักนำสนับสนุนกระตุ้นให้ประชาชนมีบทบาทในการคิด ริเริ่ม สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญา และร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนาและวางแผนการปฏิบัติ รวมทั้งร่วมหนุนช่วยเหลือทรัพยากรทางการบริหาร ตลอดจนมีอำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินกิจกรรมของตนเองภายในชุมชน เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากร ตลอดจนปัจจัยการผลิตในสังคม อันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในที่สุด

ธวัช สิทธิกิจโยธิน (2543 :14) การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรของมนุษย์และของชาติซึ่งจะส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติรวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน

วสันต์ กล่อมจินดา (2544 : 4) การมีส่วนร่วม หมายถึงการให้ประชาชนหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเคยเข้าร่วมด้วยส่วนน้อยได้เข้าร่วมมากขึ้นเป็นไปอย่างมี

อิสรภาพ เสมอภาค มิใช่มีส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมอย่างแท้จริงยิ่งขึ้น ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีให้ทั่วถึง การบริหารจัดการ การติดตามผล รวมถึงการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนจากบุคคลต่างๆ ที่นิยามไว้มากมายสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่คนในชุมชน ร่วมมือ ร่วมใจกันด้วยความเต็มใจในการที่จะช่วยกัน ร่วมกันคิด ปฏิบัติ ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาและร่วมรับผลประโยชน์โดยใช้ ภูมิปัญญาของคนในกลุ่มในการบริหารจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากรเพื่อให้ชุมชนนั้นบรรลุวัตถุประสงค์สูงสุด นอกจากนี้การร่วมคิด ร่วมทำกันเอง เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันให้กับคนชุมชน ช่วยเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชนด้วย

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2540 : 94) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอันชอบธรรมของทุกคนที่เราเคารพให้การยอมรับและยกย่อง โดยการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงออกเกี่ยวกับการปรับปรุงวิถีชีวิตของเขา งานพัฒนาเป็นงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เราจำเป็นต้องให้คนหมู่มากเหล่านี้มีสิทธิมีเสียงในการแสดงออก กลยุทธ์ทั้งหลายในการพัฒนาที่ผ่านมา ยังไม่สามารถส่งผลถึงกลุ่มประชาชนผู้ด้อยโอกาสและยากจน และในทางตรงกันข้ามกลับส่งผลให้กลุ่มคนผู้ได้เปรียบมีโอกาสมากขึ้น จึงจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์ในการพัฒนาใหม่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนมากขึ้น ประสบการณ์ที่ผ่านมาได้พบว่ามีโครงการจำนวนไม่น้อยที่ประสบผลสำเร็จโดยอาศัยวิธีให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปของการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรประชาชน ในขณะที่เดียวกันก็มีตัวอย่างของโครงการที่ล้มเหลวเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากการไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม เป็นเรื่องของการปฏิบัติการเป็นกลุ่มหรือของกลุ่มอันเป็นผลมาจากความรู้สึกผูกพันของสมาชิกแต่ละคนที่เข้ามาร่วมเพื่อพิทักษ์ประโยชน์ของเขา และในขณะที่เดียวกันก็ได้ประโยชน์แก่ส่วนรวมด้วย การมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งจำเป็น เป็นตัวชี้วัดของการพัฒนาชุมชน ยิ่งประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าใด ยิ่งแสดงว่าประชาชนจะได้รับประโยชน์จากการพัฒนา มากยิ่งขึ้น ซึ่งประชาชนย่อมรู้ดีว่า ตนเองกำลังต้องการอะไร มีปัญหาอะไร และอยากจะแก้ปัญหอย่างไร ถ้าให้โอกาสแก่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาย่อมช่วยให้โครงการต่าง ๆ สนองความต้องการที่แท้จริงของประชาชนได้ดีกว่า

สรุป ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การที่ผู้นำเปิดโอกาสให้สมาชิกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ปัญหของตนเอง หรือสร้างความพึงพอใจให้เกิดขึ้นใน

กลุ่ม และสมาชิกในการผลักดันให้เกิดการสร้างสรรค์ผลงานอย่างมีความรับผิดชอบ ในจังหวะเวลาที่เหมาะสมด้วยความรู้สึกผูกพันของสมาชิกที่มีต่อกลุ่ม

กระบวนการ/ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

สำหรับกระบวนการ/ขั้นตอนการมีส่วนร่วม อकिन รพีพัฒน์ (2543:29) ได้สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาควรมี 4 ขั้นตอนดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชาวชนบท ในขั้นตอนนี้เป็นส่วนแรกที่สำคัญที่สุดเพราะถ้าชาวชนบทยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาด้วยตัวของเขาเองแล้วกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้นเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจึงมีหน้าที่สะท้อนภาพหรือชักชวนให้ชาวชนบทมองเห็นภาพของปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม ขั้นตอนนี้ขาดไม่ได้เพราะหากเจ้าหน้าที่ต้องการแต่ผลงานการพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไวก็จะดำเนินการวางแผนด้วยตนเอง ผลที่ตามมาคือเมื่อขาดเจ้าหน้าที่ชาวชนบทก็ไม่สามารถดำเนินการวางแผนด้วยตนเองได้ แม้จะยากที่เจ้าหน้าที่จะช่วยในการวางแผน เพราะชาวชนบทโดยทั่วไปมีการศึกษาน้อยถ้าไม่ให้ชาวชนบทมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้โอกาสที่เขาเหล่านั้นจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนก็หมดไป ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงานถึงแม้ชาวชนบทจะยากจนและขาดแคลนทรัพยากรแต่ชาวชนบทก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมลงทุนและปฏิบัติงานได้อย่างน้อยชาวชนบทก็มีแรงงานของตนเองเป็นขั้นต่ำสุดที่จะเข้าร่วมได้ นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิดและเมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถดำเนินกิจกรรมนั้นด้วยตนเองได้ ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายและมีความสำคัญอย่างยิ่งเหมือนกัน เพราะถ้าขาดการติดตามประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชาวชนบทแต่ดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ชนบทย่อมจะไม่ได้ประเมินผลงานด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดี ได้รับผลประโยชน์อย่างไรหรือไม่ การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันในโอกาสต่อไปจึงอาจประสบความยากลำบากเพราะชาวชนบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่อย่างไร ถึงแม้จะมีผู้ได้แย้งว่าการประเมินที่เที่ยงธรรมที่สุดน่าจะมาจากบุคคลภายนอกที่ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมนั้นๆ แต่ถ้าคิดถึง จุดมุ่งหมายของการพัฒนาที่มุ่งจะพัฒนาคนการคำนึงถึงแต่ความเที่ยงธรรมในแนวความคิดของคนภายนอกย่อมไร้ประโยชน์ การผสมผสานระหว่างคนภายนอกกับชาวชนบทน่าจะเกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์มากกว่า โดยเฉพาะคนภายนอกที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมจะเป็นชาวชนบทในหมู่บ้านอื่นมาร่วมประเมินด้วยก็ก่อให้เกิดประโยชน์ไม่น้อยเพราะนอกจากจะเป็นการเผยแพร่กิจกรรมออกไปแล้วชาวชนบทเองจะเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของสิ่งต่างๆ คล้ายคลึงกับชาวชนบทด้วยตนเอง

วันรักษ์ มิ่งมณีนากิน (2543: 20 -21) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไป หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคล ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของ โครงการหรืองานพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจและหน้าที่ความ รับผิดชอบการมีส่วนร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่า สิ่งที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ต้องการมากที่สุดนั้น จะต้อง ได้รับการตอบสนองและทำให้ความเป็นไปได้มากขึ้นว่าสิ่งที่ทำไปนั้น จะตรงกับความต้องการที่แท้จริง และมั่นใจมากขึ้นว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับผลประโยชน์เสมอหน้ากัน ซึ่งกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้น มี 5 ขั้นตอนด้วยกัน คือ การมีส่วนร่วมในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความ ต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับของปัญหาและการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับ ซึ่งชาวบ้านต้องรู้ปัญหาของตนเองโดยมิใช่คนภายนอกมาชี้แนะปัญหา การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ สาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การมีส่วนร่วมดำเนินการตาม แผน เช่น การสละแรงงานและทรัพยากรต่าง ๆ และการมีส่วนร่วมในการติดตามและการประเมินผล

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2547:11) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น มีด้วยกัน 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

สลักจิต เจริญสุข (2548 :10) ได้จัดลำดับการมีส่วนร่วมออกเป็นขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Planing) ประกอบด้วย การได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็น เสนอแนะ การประชุมชี้แจง การระดมความคิด ตลอดจนกำหนดกิจกรรมและการวางแผนปฏิบัติ
2. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
3. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้าน ทรัพยากรการบริหาร และการประสานความร่วมมือ
4. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) การได้รับผลการดำเนินการไม่ว่าจะเป็น ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ประกอบด้วย การออกแบบ และวิธีการ ประเมินผล การได้รับบทบาทในการประเมินผล การได้รับรู้รายงานการประเมินผล

สลักจิต เจริญสุข (2548 :10)ได้เสนอว่ารูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์นั้นจะต้องประกอบ ด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอนคือ

1. การวางแผน (Planing) ในส่วนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับ ความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือการตัดสินใจ

2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ในส่วนนี้ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการ จัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงินและการบริหาร

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) เป็นส่วนที่ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการ นำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับการพึ่งตัวเองและการควบคุมทางสังคม

4. การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) ในส่วนนี้ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่าย ผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากันซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุก็ได้

สลักจิต เจริญสุข (2548 :12) ได้แบ่งลักษณะของผู้เข้ามามีส่วนร่วม ดังนี้

1. อายุและเพศ บอกลักษณะบุคคล ความสำคัญของประชากรเกี่ยวกับอายุและเพศในการมี ส่วนร่วมจะมีความแตกต่างกันตามความสนใจของแต่ละกลุ่มอายุหรือกลุ่มเพศ เช่น เพศชายจะมีความ สนใจต่อสิ่งที่ท้าทาย ความรุนแรง เพศหญิงจะสนใจเรื่องของความสงบ การเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อย ไป ส่วนอายุจะส่งผลในแง่การแสดงออกถึงประสบการณ์ ความเชื่อมั่นในตนเอง ในปัจจุบันมีแนวโน้มว่า ผู้หญิงจะเข้ามามีบทบาทในทุกเรื่องมากขึ้น

2. สถานะทางครอบครัว สถานะบุคคลในแต่ละครอบครัวมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการมี ส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยทั่วไปแล้วหัวหน้าครอบครัวมักจะมีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่าสมาชิก คนอื่นๆ ในครอบครัว ฉะนั้นจะต้องศึกษาหัวหน้าครอบครัวของประชาชนกลุ่มเป้าหมายว่ามีลักษณะนิสัย ความประพฤติและค่านิยมอย่างไรเพื่อจะเข้าหาได้ตรงจุดที่ต้องการ

3. การศึกษาการศึกษาเป็นตัวแปรที่สำคัญโดยเฉพาะการมีส่วนร่วม การศึกษาทำให้คนมี ความรู้กว้างไกล และมักจะพบแนวความคิด ข้อเสนอแนะที่ดีจากบุคคลที่มีการศึกษาดี ในทำนองเดียวกัน อาจพบความประหลาดใจกับความคิดของคนที่มีการศึกษาไม่มาก แต่ทุกคนอยู่ร่วมกัน ต้องหาจุดพบกัน ครึ่งทางหรือเป็นตัวกลางในการประสานงานให้อยู่ร่วมกันโดยสันติ

4. การแบ่งแยกทางสังคม เชื้อชาติ ศาสนา ชนชั้น และถิ่นกำเนิด เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมใน ประเด็นที่ต้องให้ความสนใจระมัดระวังว่าจะดำเนินการได้เพียงใดเพราะทุกพื้นที่มิได้เป็นสากลไปหมด บางแห่งมีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มบางแห่งให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมบางแห่งให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุเป็นต้น

5. อาชีพลักษณะทางอาชีพมีความสัมพันธ์ต่อประชากรในกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับผลประโยชน์ โดยทั่วไปแล้วอาชีพแยกออกเป็นหลายประเภท เช่น อาชีพเกษตรกรรม อาชีพค้าขาย อาชีพช่าง อาชีพรับจ้าง อาชีพประมง

6. รายได้และแหล่งรายได้ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมเพราะการมองเห็นว่าจะได้รับผลประโยชน์ที่มากขึ้น ย่อมจูงใจให้คนเข้ามามีส่วนร่วม

7. ระยะเวลาตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่น และระยะทางจากบ้านไปยังสถานที่ดำเนินโครงการคนที่ มีระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นนานก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าคนที่ มีระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นไม่นานในทำนองเดียวกันหากระยะทางจากที่อยู่อาศัยไปยังสถานที่ดำเนินโครงการใกล้คนก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าคนที่ มีระยะทางห่างจากที่อยู่อาศัย

8. การเข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะเฉพาะอย่าง เช่น สภาพการรับจ้าง หากมีโครงการดำเนินการในพื้นที่ที่มีผลต่อการตัดสินใจมีส่วนร่วม การได้รับผลประโยชน์บางอย่างจากโครงการนั้น เช่น ถิ่นครองที่ดินบริเวณที่มีโครงการก่อสร้างถนนลาดยางผ่าน คนพวกนี้เป็นกลุ่มพิเศษที่ต้องให้ความสนใจ ใส่เท่า ๆ กับคนอื่น

กล่าวโดยสรุป การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีลักษณะและรูปแบบดังนี้ คือ มีความสนใจในประเด็นปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่จะไปมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผนกิจกรรมเพื่อจัดการแก้ไขปัญหาในชุมชน ร่วมรับผลประโยชน์ในเรื่องที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม ประชาชนมีเวลาไปร่วมกิจกรรม เข้าไปร่วมตามศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง ลักษณะอื่น ๆ ได้แก่ ระยะเวลาอาศัยในชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้าไปมีส่วนร่วม สื่อสารกันรู้เรื่อง สถานภาพทางสังคม ตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งประชาชนมีส่วนร่วมใน 4 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมคิดและตัดสินใจ เช่น การคิดแก้ปัญหาในชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผน เช่น การกำหนดแนวทางหรือกิจกรรมการพัฒนา มีส่วนร่วมปฏิบัติ ร่วมใช้ประโยชน์ เช่น ร่วมออกแรงงาน วัสดุ และร่วมให้ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงาน และมีส่วนร่วมติดตามและประเมินผล เช่น ร่วมเป็นผู้ติดตามผลการทำงานโดยชุมชน เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุเป้าหมายการพัฒนา ตามที่กำหนดไว้

ระดับของการมีส่วนร่วม

ทงกศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2540: 97-98) ยังได้กล่าวถึงระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงสถานภาพและบทบาทของผู้เข้าร่วมซึ่งเรียงลำดับจากระดับน้อยไปหาระดับมากดังนี้ ระดับที่ 1 ถูกบังคับให้ร่วม ประชาชนที่เข้าร่วมในโครงการเพราะถูกบังคับโดยไม่มีทางเลือกเลย เช่น ผู้เช่าที่ดินถูกเจ้าของที่ดินบังคับให้ปลูกป่าตามโครงการแม่บทพลังงานทดแทน มิฉะนั้นเจ้าของที่ดินจะยึดที่ดินไปให้ผู้อื่นเช่าผู้เช่าคนนี้ก็กลายเป็นประชาชนที่มีส่วนร่วมในโครงการ ระดับที่ 2 ถูกหลอกให้

ร่วมลักษณะที่ประชาชนถูกหลอกล่อด้วยผลประโยชน์ในรูปของค่าจ้างแรงงานหรือความสะดวกสบายบางอย่าง แต่เบื้องหลังจริงๆ แล้วเป็นการหาเสียงของนักการเมืองผู้หยิบยื่นโครงการมาหลอกล่อเท่านั้น ระดับที่ 3 ถูกชักชวนให้ร่วม การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้เป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้ว และพยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือทุกรูปแบบ โดยอาศัยการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่างๆ ว่าเป็นโครงการที่ดีขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ ระดับที่ 4 สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมชนิดนี้ จะทำให้ปัญหาความต้องการและเสียงเรียกร้องของประชาชนได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง โดยผู้ที่วางแผนโครงการจะสำรวจปัญหาความต้องการด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาของชาวบ้านคืออะไร ควรจะแก้ไขด้วยวิธีใด จะวางแผนและปฏิบัติตามแผนอย่างไร ยังคงเป็นของทางราชการ ระดับที่ 5 มีโอกาสเสนอความเห็น ประชาชนเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นที่เกี่ยวข้องกับการวางโครงการและดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นของทางราชการ ระดับที่ 6 มีโอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนจะมีโอกาสตัดสินใจว่าปัญหาของตนเองคืออะไร จะแก้ไขอย่างไร วิธีใดที่ดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิ์ที่จะเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย และระดับที่ 7 มีโอกาสตัดสินใจ ในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจทุกเรื่อง ตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติตามแผน และการประเมินผลโครงการ

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

วสันต์ กล่อมจินดา (2544 : 22) ได้กล่าวว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคล ซึ่งประกอบด้วย เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพ ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ประกอบด้วย อาชีพและรายได้ และปัจจัยด้านการสื่อสาร ประกอบด้วย การได้รับข่าวสารด้านการอนุรักษ์ ปัจจัยของสิ่งจูงใจ ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางการเข้าร่วม

บุญเยี่ยม ตระกูลวงศ์ (2542 : 15-16) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนามีระดับมากน้อยแตกต่างกันออกไปตามสภาพของชุมชนโครงสร้างการดำเนินการของรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชน ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะเกิดขึ้นเพียงใดนั้น ต้องอาศัยปัจจัย ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นตัวละครสำคัญในผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหากเจ้าหน้าที่ขาดแนวคิดขาดความเชื่อมั่นประชาชนนั้นสามารถ ที่จะแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ และคิดว่าตนเป็นผู้ให้และประชาชนเป็นผู้รับแล้ว การพัฒนานั้นก็จะประสบความล้มเหลวและขาดความต่อเนื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนก็ไม่อาจเกิดขึ้นจริง

2. ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปัจจัยทางด้านนี้มีผลต่อการมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากชุมชนแต่ละชุมชนมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยแตกต่างกันไปบางชุมชนก็มีการรวมตัวกันได้ง่าย มีการเสียสละช่วยเหลือกันในชุมชนนั้น มีโอกาสที่จะเสริมสร้างการมีส่วนร่วมได้มากกว่าชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่ เอาใจเอาเปรียบและมุ่งหวังประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก

สานิตย์ บุญชู (2540 : 36-40) ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมหรือไม่เข้ามามีส่วนร่วม

1. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นสอดคล้องกับค่านิยมหรือทัศนคติของตน

2. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นมีคุณค่าสอดคล้องกับผลประโยชน์ของตนเอง

3. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นมีเป้าหมายที่ส่งเสริมและปกป้องรักษาผลประโยชน์ของตนเอง

4. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อตนเองเคยมีประสบการณ์ที่เป็นอกตอกิจกรรมนั้นมาแล้ว

5. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ ย่อมขึ้นอยู่กับโอกาสที่เอื้ออำนวย

6. การเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถ

7. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลจะเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อได้รับการสนับสนุนการกระตุ้นหรือแรงจูงใจให้เกิดขึ้น

วัชรพงษ์ สุขรักษา (2543 : 18) ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมี 5 ประการ ดังนี้

1. ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

2. ความเข้าใจของสมาชิกในชุมชน อันเป็นผลมาจากการเรียนรู้ถึงประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้เข้าร่วมด้วยกันหรือได้รับการช่วยเหลือจากผู้เข้าร่วมคนอื่น

3. โอกาสที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านทุกคนได้ร่วมกิจกรรมการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

4. เกียรติและศักดิ์ศรีของประชาชน ทุกคนต้องเข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรีซึ่งจะทำให้ทุกคนมีคุณค่าต่อชุมชน

5. สิ่งตอบแทนที่ประชาชนจะได้รับเช่น เงิน การช่วยเหลือด้านต่างๆ เป็นต้นจะเป็นแรงจูงใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

สุเมธ ทราบแก้ว (2543 : 22 -23) ได้เสนอว่าบุคคล 4 ฝ่าย ที่มีส่วนสำคัญในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชนบท ประกอบด้วย ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐและบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นยังมีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

1. อายุ และเพศ
2. สถานภาพในครอบครัว
3. ระดับการศึกษา
4. สถานภาพทางสังคม
5. อาชีพ
6. รายได้และทรัพย์สิน
7. ระยะเวลาในท้องถิ่นและระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ
8. พื้นที่ดินถือครองและสถานภาพการทำงาน

บุญมี รัตนะพันธ์ (2543 : 14) ได้กล่าวถึงแนวคิดในเรื่องลักษณะการมีส่วนร่วมไว้ 4 ประเภท ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมศึกษาปัญหา ได้แก่ สํารวจข้อมูลร่วมประชุมวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาร่วมตัดสินใจสาเหตุแท้จริงของปัญหา 2)การมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา วางแผน ได้แก่ ร่วมกำหนดปัญหาในการพัฒนาชนบทร่วมจัดลำดับความสำคัญของปัญหา 3)การมีส่วนร่วมปฏิบัติ ได้แก่ ร่วมออกแรงงาน ร่วมออกวัสดุ ร่วมให้ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงาน 4) มีส่วนร่วมติดตามผล ได้แก่ ร่วมเป็นกรรมการติดตามงาน ร่วมสำรวจความถูกต้องของแต่ละขั้นตอนของการปฏิบัติงาน

จากแนวคิดของการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเห็นได้ว่าการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญใน 3 องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม ซึ่งได้แก่ องค์กรรมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน หัวหน้าคุ้ม ผู้นำศาสนา เป็นต้นกำลังคน ได้แก่ กลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชนกิจกรรมร่วม เช่น กิจกรรมกองทุนต่าง ๆ กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ

จากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมสรุปได้ว่า การทำกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน สมาชิกชุมชนทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการเข้าไปมีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นร่วมตัดสินใจวางแผนร่วมดำเนินการตามแผน และร่วมติดตามประเมินผล

รูปแบบของการมีส่วนร่วม

องค์การสหประชาชาติได้รวบรวมรูปแบบการมีส่วนร่วมเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง (Spontaneous) เป็นโดยการอาสาสมัครหรือรวมตัวกันขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยเป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก

2. การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (Induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาล เป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมระบบบังคับ (Coerced) เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลภายใต้การจัดการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือโดยการบังคับโดยตรงรูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้กระทำได้ผลทันทีแต่จะไม่ได้ผลในระยะยาวและจะมีผลเสียที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากชุมชน ในที่สุด (Department of International Economic and Social Affairs)

บุญมี รัตนะพันธ์ (2543:10) ได้สรุปว่า รูปแบบของการมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วมในการเสียสละเวลาหรือแรงงาน การสนับสนุน การออกวัสดุอุปกรณ์ การเป็นผู้นำ การเป็นผู้ริเริ่ม และยังกล่าวว่าการมีส่วนร่วมของราษฎรเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนาชุมชนทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองและความเชื่อมั่นในการดำเนินการเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ โดยได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของราษฎรในชนบทไว้ 3 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมแบบแข่งขัน (Active)
2. การมีส่วนร่วมแบบไม่แข่งขัน (Passive)
3. การมีส่วนร่วมแบบเฉื่อยชา (Inert)

สมโภชน์ นพคุณ (2546 : 85-87) ได้กล่าวว่า วิธีการที่ผู้บริหารสามารถนำมาใช้ให้เกิด “มีส่วนร่วม” จากประชาชนผู้ที่เกี่ยวข้องนั้นมีมากมายหลายประการ จำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การให้ข้อมูลข่าวสารแก่สาธารณะชน
2. รูปแบบการมีส่วนร่วม เพื่อได้-ข้อคิดเห็นจากสาธารณะ

จรัส บางประเสริฐ (2544 : 18) ได้เสนอว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมซึ่งหากจะถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่จริงนั้น จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (Planning) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตาม และประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจ

2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงินและการบริหาร

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตนเอง และการควบคุมทางสังคม

4. การได้รับผลประโยชน์ (Detaining Benefit) ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์ จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวของสังคมก็ได้

กรณีศึกษา ชุมติ (2542 : 13) ได้สรุปเกี่ยวกับรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมประชุม (Attendance at Meetings)
2. การมีส่วนร่วมออกเงิน (Financial Contribution)
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ (Membership on Committees)
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ (Position of Leadership)
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์ (Interviewer)
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน (Solicitor)
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค (Customers)
8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม (Entrepreneur)
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงานหรือเป็นลูกจ้าง (Employee)
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ (Material Contribution)

ยังมีรูปแบบอื่นๆ อีกมาก แปรผันไปตามเทคโนโลยีของการสื่อสารที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว เช่น การมีส่วนร่วมทาง Website หรือ Internet เช่น การเรียนการสอนทางไกลโดยวิธีการ E-Learning เป็นต้น สิ่งที่สำคัญของการมีส่วนร่วมจากประชาชน คือ ข้อมูลข่าวสารที่เราจะเป็นฝ่ายให้ และข้อมูลข่าวสารที่เราจะเป็นฝ่ายรับ ดังนั้น รูปแบบที่เหมาะสมที่สุด คือ รูปแบบที่สามารถช่วยให้ได้ข้อมูลและส่งข้อมูลไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นผลตามที่เราคาดหวัง ข้อสำคัญคือ จะต้องไม่จำกัดความคิดของเราว่าอะไรคือ องค์ประกอบของการชุมนุมเพื่อให้มีส่วนร่วมของประชาชนและต้องแน่ใจชัดเจนในวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการจัดกิจกรรมของการมีส่วนร่วมจากประชาชน รูปแบบที่นิยมใช้มากปัจจุบันคือ การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เพราะทั้งฝ่ายพัฒนา กำกับนโยบาย และผู้ปฏิบัติ รวมทั้งผู้มีผลกระทบ (Stakeholders) สามารถเข้าร่วมได้

จากการทบทวนเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่า แผนการที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นสามารถทำให้เกิดประสิทธิภาพได้ โดยทำให้ประชาชนทราบถึงประโยชน์และผลที่จะเกิดขึ้นจากการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ในการพัฒนาชุมชนซึ่งจะทำให้ประชาชนมีอิทธิพลอย่างแท้จริงในกระบวนการมีส่วนร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรหรือกระบวนการอื่น ๆ อีกด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะประสบความสำเร็จมากที่สุดและเป็นที่ยอมรับของชุมชนโดยทั่วไป เมื่อได้มีการปลูกฝังจิตสำนึกให้ประชาชนรักและหวงแหนในทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตน

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

ความหมายของการอนุรักษ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1, 328) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า รักษาให้คงเดิม

กรมป่าไม้ (2541 : 6) ได้ให้ความหมายว่า การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ใช้ได้นานที่สุด มีการสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรต่าง ๆ โดยทั่วถึงกันด้วย

สวัสดิ์ โนนสูง (2546 : 163-164) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การนำทรัพยากรมาใช้อย่างชาญฉลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด ใช้ได้นานที่สุดและเกิดการสูญเสียน้อยที่สุด โดยมีหลักการอนุรักษ์ แบ่งได้เป็น 4 ประการ ได้แก่

1. ป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมโทรม
2. กำจัดความเสื่อมโทรมที่มีอยู่ให้หมดไป
3. สร้างและปรับปรุงคุณภาพให้ดีขึ้น
4. ดูแลรักษาไม่ให้เสื่อมโทรม

นิวัติ เรืองพานิช (2546 : 16) ให้ความหมายของ การอนุรักษ์ ว่าเป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากร โดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุดและจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกัน

เกษม จันทรแก้ว (2547: 109) ให้ความหมายของ การอนุรักษ์ ว่าเป็น การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซมปรับปรุงและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป หรืออีกความหมายหนึ่ง คือ เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคค

คณะกรรมการวิชาสิ่งแวดล้อม (2549 : 113) ให้ความหมายว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ อย่างสมเหตุสมผล เพื่อการมีใช้ตลอดไป

สรุป การอนุรักษ์ หมายถึง การนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด นานที่สุด เกิดความสูญเสียน้อยที่สุด และรักษาให้คงอยู่นานที่สุด

หลักการอนุรักษ์

หลักการเกี่ยวกับการอนุรักษ์นี้เป็นผลจากการสูญเสียหรือเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น จำต้องมีผู้ออกมาเรียกร้องและคิดหาวิธีที่จะรักษาหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ต่อผู้คนและสังคมต่อไป

มานพ ชมชื่น (2542 : 10 -11) กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โดยยึดหลักตามแนวของสิ่งแวดล้อมศึกษา ซึ่งจากการประชุมเชิงปฏิบัติการที่เมืองเบลเกรดประเทศยูโกสลาเวีย เรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาของโลกที่ประชุมได้กำหนดจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมไว้ว่าเพื่อให้บุคคลและกลุ่มบุคคลมี

1. ความตระหนัก (Awareness) ให้มีความตระหนักและความรู้สึกไวต่อเรื่องของสิ่งแวดล้อมทั้งมวลรวมถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องด้วย
2. ความรู้ (Knowledge) ให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางสิ่งแวดล้อมทั้งมวลรวมทั้งปัญหาและหน้าที่ความรับผิดชอบและบทบาทของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมด้วย
3. เจตคติ (Attitude) ให้มีค่านิยมและความรู้สึกสนับสนุนในเรื่องของสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก และพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการป้องกันและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม
4. ทักษะ (Skill) ให้มีทักษะในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. ความสามารถในการประเมินผล (Evaluation Ability) ให้รู้จักประเมินผลมาตรการทางสิ่งแวดล้อมรวมทั้งศึกษาโครงการในส่วนที่เกี่ยวข้องทางนิเวศวิทยาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ และการศึกษา
6. การเข้ามามีส่วนร่วม (Participation) ให้มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อการหาผลวิธีเหมาะสมเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน

สนิท อักษรแก้ว (2528 :18 อ้างถึงใน มานพ ชื่นชม, 2542:11) ได้เสนอแนวทางการอนุรักษ์ป่าชายเลน ไว้ดังนี้

1. การเพิ่มป่าชายเลนให้มีเนื้อที่เพิ่มขึ้น
 2. การป้องกันป่าชายเลนที่มีอยู่เดิมมิให้ถูกทำลายลงไปอีก
 3. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับระบบนิเวศของป่าชายเลนทั้งด้านมูลฐานและด้านประยุกต์
 4. การสร้างความเข้าใจและการประสานงานอันดีระหว่างผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน
- ตลอดจนการแก้ตัวบทกฎหมายบางอย่างด้วย

สถาบันวิจัยสภาพแวดล้อม (2542 : 205-206) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทำให้เกิดในทางดีต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีส่วนที่ต้องเก็บรักษาไว้และบางส่วนของทรัพยากรธรรมชาติที่จะนำไปใช้ประโยชน์ให้ได้เหมาะสมที่สุด ซึ่งความหมายของการอนุรักษ์ สามารถแบ่งออก

ได้เป็น 2 ระดับ เพื่อสะดวกและง่ายต่อการควบคุมและป้องกันปัญหาที่จะตามมาคือ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งลักษณะของการอนุรักษ์ทั้ง 2 ระดับ คือ

1. การสงวนและหวงห้าม หมายถึง การอนุรักษ์ในลักษณะที่ต้องมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด และเข้มงวดกวดขันกับการใช้ประโยชน์ ซึ่งการอนุรักษ์ทรัพยากรในระดับนี้ ถือว่ามีความสำคัญสูงสุดและจำเป็นต้องมีมาตรการหรือแนวทางในการสงวนหรือหวงห้าม ก่อนจะมีการทำลายเพื่อเมื่อเกิดการทำงานแล้วจะเป็นการยากในการฟื้นฟูให้มีสภาพเหมือนเดิมได้

2. การอนุรักษ์เป็นระดับของการอนุรักษ์ที่มีการควบคุมดูแลและเข้มงวดในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติหรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆมีความสำคัญรองลงมาจากสงวนหรือหวงห้าม เพราะการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ จำเป็นต้องมีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์จำเป็นต้องมีการศึกษารายละเอียดถึงสภาพแวดล้อมเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องก่อนว่าจำเป็นในการนำทรัพยากรมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของบริเวณนั้นจะได้ดีขึ้น และในขณะเดียวกันก็มีการพิจารณาเพื่อการควบคุมและป้องกันปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่อาจจะเกิดต่อไปในอนาคต

สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม(2542:114-117)กล่าวถึงวิธีการอนุรักษ์ว่าการอนุรักษ์มีเป้าหมายเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างยั่งยืนและประกอบกับลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทมีความแตกต่างกันลักษณะการใช้ ดังนั้นการอนุรักษ์หรือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์จึงมีวิธีการต่าง ๆ กันได้แก่

1. การสงวน (Preservation) เป็นการเก็บรักษาไว้ไม่ให้มีการใช้ประโยชน์โดยวิธีการใดวิธีการหนึ่งเพื่อเก็บไว้เป็นส่วนต้นทุน (Stock) ที่ให้มีการเพิ่มผลผลิตทั้งนี้ในการสงวนมิใช่เฉพาะสิ่งนั้นขาดแคลนหรือมีน้อยเท่านั้น ซึ่งในการใช้ประโยชน์อาจยอมให้มีการใช้ในรูปแบบอื่นๆที่ไม่ทำให้เป็นการลดจำนวนทรัพยากรลง เช่น ให้เข้าไปท่องเที่ยวหรือศึกษาค้นคว้าได้เช่นในกรณีทรัพยากรธรรมชาติประเภทป่าหรืออุทยานต่าง ๆ

2. การป้องกัน (Pervention) เป็นการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นต้นทุนถูกทำลายรบกวนสร้างความเสียหายการป้องกันในลักษณะเชิงนามธรรมเช่นการใช้กฎหมายการให้ความรู้ประชาสัมพันธุ์ กระทั่งเป็นลักษณะเชิงรูปธรรม เช่น การสร้างรั้ว ทำแนวเขต หรือมีเจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ป้องกันไปป่า เป็นต้น

3. การเก็บรักษา (Storage) หมายถึง การเก็บกักส่วนที่เพิ่มพูน ให้มีอายุการใช้งานยาวนานมากขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากทรัพยากรชนิดนั้นๆ อาจเป็นทรัพยากรที่มีมากเกินความต้องการในขณะนั้นการเก็บกักทรัพยากรนั้น การเก็บกักทรัพยากรในช่วงเวลานั้นก็เพื่อจะได้นำไปใช้ในเวลาที่ขาดแคลนต่อไปโดยที่ไม่เกิดความสูญเปล่าของทรัพยากรนั้น เช่น การถนอมอาหารการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ เป็นต้น

4. การพัฒนา(Development) หมายถึง การทำให้ผลผลิตส่วนที่เพิ่มพูนที่นำมาใช้ประโยชน์นั้นได้ดีขึ้นกว่าเดิมหรือมีอายุการใช้งานนานขึ้นการพัฒนาทรัพยากรใดๆ ก็ตามจะต้องมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ควบคู่กับกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนเช่นในการเกษตรใช้ปุ๋ย สารเคมี ยาปราบศัตรูพืช ในทางอุตสาหกรรมมักใช้เครื่องมือเครื่องจักรต่าง ๆ เข้ามาช่วย

5. การแบ่งเขต (Zoning) เป็นวิธีการอนุรักษ์ที่แบ่งกลุ่มหรือประเภทของทรัพยากรทั้งตามลักษณะเฉพาะของทรัพยากรหรือแหล่งที่อยู่ของทรัพยากรเพื่อการจัดการที่เหมาะสม การแบ่งเขตทำให้ทราบว่า ทรัพยากรส่วนใดเป็นต้นทุนส่วนใดเป็นส่วนเพิ่มพูนและส่วนที่ต้องการฟื้นฟูทรัพยากรที่ได้รับการแบ่งเขตก็สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ตรงตามวัตถุประสงค์เช่น อุทยานแห่งชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่คุ้มครองประเภทหนึ่ง ของประเทศไทยมีความสำคัญต่อการสงวนทรัพยากรธรรมชาติแต่ด้วยหลักของการอนุรักษ์ก็สามารถให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเพื่อชื่นชมความงดงามร่วมกันได้และนอกจากนี้ยังเป็น แหล่งศึกษาค้นคว้า ศึกษาวิจัย ของนักวิจัยทางธรรมชาติได้ด้วย

การแบ่งเขตนี้รวมถึงการจัดการพื้นที่เพื่อสนองความต้องการใช้ประโยชน์ของมนุษย์โดยไม่ขัดต่อการจัดการเช่นเขตนันทนาการเป็นเขตที่ยินยอมให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ในขณะที่เขต ป่าเปื่อยเป็นเขตที่สงวนไว้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและพืชพันธุ์ซึ่งนักท่องเที่ยวไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ แต่นักวิจัยซึ่งค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับธรรมชาติสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้ โดยอยู่ในการดูแลและกำกับของเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ การแบ่งเขตยังสามารถใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรอื่นๆ ได้อีกเช่นการแบ่งเขตท้องทะเลเพื่อควบคุมการจับสัตว์น้ำการจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างถูกต้องเหมาะสม

6. การซ่อมแซมรักษา(Repair) หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ต่อทรัพยากรธรรมชาติที่ลดน้อยลงหรือถูกทำลายจากการนำไปใช้ประโยชน์เพียงเล็กน้อยที่สภาพธรรมชาติเดิมของทรัพยากรนั้นๆยังคงสามารถรักษาหรือซ่อมแซมตัวเองได้ เช่น สนามห้วยสีเขียวเมื่อมีสิ่งของวางทับไว้ระยะหนึ่งเมื่อยกสิ่งของออกสิ่งของสนามห้วยที่เปลี่ยนเป็นสีเหลืองหากควบคุมไม่ให้มีสิ่งใดไปวางทับอีกและปล่อยให้แสงแดดส่องตามธรรมชาติสนามห้วยก็สามารถซ่อมแซมตัวเองให้กลับกลายเป็นสีเขียวได้เอง เป็นต้น

7. การฟื้นฟู (Rehabilitation) มีลักษณะการดำเนินการเพื่อวัตถุประสงค์ที่กลับกับการซ่อมแซมและรักษาแต่ก็ต่างกันในความหนักเบาของทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายไปทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องอาศัยการฟื้นฟูมักเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมหรือได้รับความเสียหายค่อนข้างมาก จนธรรมชาติในตัวของทรัพยากรนั้น ๆ ไม่สามารถรักษาหรือซ่อมแซมตัวเองได้ดังเดิม เช่น สภาพป่าถูกบุกรุกทำลายป่าไม้ไม่เหลือไม้ใหญ่เพื่อเป็นแม่ไม้ในการใช้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติอีก จำเป็นต้อง

ปลูกป่าขึ้นทดแทนเป็นต้น

สมพงษ์ ทองเกื้อ (2548:7) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึงการใช้อย่างสมเหตุสมผล เพื่อการมิใช้ตลอดไปเป็นคำนิยามง่ายๆ แต่เป็นการเน้น“การใช้” ทรัพยากรเป็นพื้นฐานอีกทั้งยังมีแนวทางการใช้ตลอดไปซึ่งก็หมายถึงว่าจะใช้ทรัพยากรอย่างไรจึงจะทำให้มีทรัพยากรเป็นต้นทุนที่สามารถใช้ได้ตลอดไป ดังนั้นการอนุรักษ์จึงต้องมีการกำหนดหลักการใช้ชัดเจน เพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและการสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้น สรุปได้ดังนี้คือ

หลักการที่ 1 การใช้แบบยั่งยืน ทรัพยากรทุกประเภททุกกลุ่มต้องมีแผนการใช้แบบยั่งยืน ซึ่งต้องมีการวางแผนการใช้ตามคุณสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากรพร้อมทั้งมีการเลือกเทคโนโลยีที่เหมาะสม

หลักการที่ 2 การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อมีการใช้แล้วย่อมเกิดการเสื่อมโทรมเพราะใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสม เกือบจะมากเกินไปความสามารถในการปรับตัวของระบบนิเวศมีขีดจำกัดเกินขีดความสามารถและไม่ถูกต้องตามกาลเวลาจำเป็นต้องทำการฟื้นฟูให้เสียก่อนจนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ด้งตัวได้ จึงสามารถนำไปใช้ได้โอกาสต่อไป

หลักการที่ 3 การสงวนของหายากทรัพยากรบางชนิดบางประเภทมีการใช้มากเกินไปหรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งที่อื่นทำให้บ่งชี้ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถ้าปล่อยให้มีการใช้เกิดขึ้นแล้วอาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์ได้จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้เป็นแท่นพันธุ์หรือเป็นตัวแม่บทในการผลิตให้มากขึ้น จนแน่ใจว่าได้ผลิตปริมาณมากพอแล้วจึงสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

หลักการอนุรักษ์ทั้ง 3 หลักการนี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน กล่าวคือต้องใช้ร่วมกันตั้งแต่การใช้ทรัพยากรต้องพิจารณาให้ได้ว่าจะมีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือไม่ถ้าใช้แล้วทรัพยากรใดมีความเสื่อมโทรมเกิดขึ้นถ้าสิ่งใดใช้มากเกินไปจำเป็นต้องมีการสงวนหรือเก็บรักษาไว้จะเห็นได้ว่าขั้นตอนของทั้ง 3 หลักการจะผสมผสานกันเสมอ

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2549:121) ได้กำหนดแนวทางการอนุรักษ์ไว้ดังนี้

1. การให้การศึกษาเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม ในอันที่จะให้เขาสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทิศทางส่งเสริมสิ่งแวดล้อม
2. การปรับปรุงคุณภาพ เป็นวิธีการที่ช่วยแก้ปัญหาความขาดแคลนทรัพยากรและสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรม

3. การลดอัตราการเสื่อมสูญคือไม่บริโภคทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ๆ ให้คุ้มค่าที่สุด

4. การนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่คือ การนำวัสดุเครื่องมือเครื่องใช้ที่ชำรุดหรือเสื่อมสภาพแล้ว มาใช้ประโยชน์ใหม่โดยการหลอมใหม่ หรือย่อยแล้วผลิตใหม่

5. การใช้สิ่งทดแทน ทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ได้ดีในอดีตเริ่มร่อยหรอลง เนื่องจากความต้องการในการบริโภคมีสูง จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาทรัพยากรอื่นๆ ที่มีคุณภาพคล้ายคลึงกันมาทดแทน

6. การใช้สิ่งที่มีคุณภาพรองลงมา ทรัพยากรธรรมชาติชนิดเดียวกันอาจมีคุณภาพที่แตกต่างกันไป เช่น ไม้ มนุษย์นิยมนำไม้เนื้อแข็งมาใช้ประโยชน์เพราะมีความแข็งแรงทนทาน แต่เมื่อไม้เนื้อแข็งมีปริมาณลดลงจึงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา คือ ใช้ไม้ที่มีคุณภาพรองลงมาโดยหาวิธีการในการรักษาคุณภาพของไม้ให้ทนทาน เช่น นำไปอบน้ำยาหรืออบน้ำยา เป็นต้น

7. การป้องกัน เป็นวิธีการจัดการโดยตรงเกี่ยวกับการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงเร็วเกินไป หรือป้องกันมลพิษไม่ให้แปดเปื้อนสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย รวมทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในกรณีที่บรรพบุรุษมีกษัตริย์หรือสารพินิจเจป็น น้ำไม่สะอาด ไม่สามารถบริโภคได้เพราะมีสิ่งแปลกปลอมขึ้นในรูปของสารพิษและเชื้อโรค สิ่งเหล่านี้ย่อมอยู่ในสิ่งแวดล้อม

8. มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยจำแนกออกเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ

8.1 หลักการจัดการซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ

8.1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

8.1.2 คำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม

8.1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

8.1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการจำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ

8.2.1 มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่างๆ

8.2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ

8.2.3 มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

8.3.2 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

8.3.3 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

สรุปหลักการอนุรักษ์เป็นหลักหรือวิธีการที่จะทำการรักษาเพื่อให้ประโยชน์อย่างสูงสุด โดยต้องสงวนหวงห้าม ป้องกัน บำรุงรักษา พัฒนาและฟื้นฟูในทรัพยากรที่มีตามแต่ลักษณะของทรัพยากรนั้นๆ ว่ามีอยู่มากหรือน้อยเพียงใดแต่เพื่อให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

นิวัติ เรืองพานิช (2546 :109) ได้แสดงแนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรไว้ 10 ประการดังต่อไปนี้

1. ในการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ต่อมนุษย์ทุกแง่มุม กล่าวคือ ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะมีผลต่อสิ่งแวดล้อมจะให้ประโยชน์และโทษต่อมนุษย์ อย่างน้อยต้องคำนึงถึงการสูญเปล่า ซึ่งอาจจะเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวังพร้อมทั้งประโยชน์และการทำให้อยู่ในสภาพที่เพิ่มพูน ทั้งด้านกายภาพและเศรษฐกิจเท่าที่จะทำได้ จะต้องตระหนักเสมอว่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไปจะไม่เป็นการปลอดภัยต่อสภาพแวดล้อม

3. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ โดยให้มีอัตราการผลิต (เพิ่มพูน) เท่ากับอัตราการใช้ หรืออัตราการเกิดเท่ากับอัตราการตายเป็นอย่างน้อย

4. ประชากรเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประมาณอัตราการเกิดและการเปลี่ยนแปลงของพลเมืองตลอดเวลา โดยพิจารณาจากความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ

5. ปรับปรุงวิธีการใหม่ ๆ ในการที่จะผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ เพื่อให้ประชากรได้ใช้อย่างเพียงพอ

6. ให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะต้องทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดี การให้การศึกษาอาจเป็นทั้งในและนอกโรงเรียน และเหมาะสมกับสถานะส่วนบุคคลและเฉพาะถิ่น

7. การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้จะต้องคำนึงถึงความถูกต้องตามกาลเทศะ

(Time and Space)

8. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคำนึงถึงทรัพยากรอย่างอื่นด้วย ไม่ควรแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพราะทรัพยากรทุกอย่างย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

9. ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาดจะต้องไม่แยกสภาพแวดล้อมทางสังคม หรือวัฒนธรรมหรือสถานะแวดล้อมตามธรรมชาติ เพราะว่าวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้นๆ การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตเพราะมีการเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก

10. การอนุรักษ์สิ่งใดจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจะได้ตระหนัก ถึงความสำคัญของทรัพยากรนั้นๆและใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในทุกๆ ด้านต่อสังคมมนุษย์ และการใช้ทรัพยากรให้อำนวยประโยชน์หลายด้านในเวลาเดียวกันด้วย

นิวัติ เรืองพานิช (2546 : 22) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่า เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดและประหยัด โดยให้เกิดประโยชน์มากที่สุดและสูญเปล่าน้อยที่สุด รวมทั้งกระจายการใช้ประโยชน์ให้แก่มหาชนโดยทั่วถึงกัน ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่า การอนุรักษ์ไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่จะต้องทะนุบำรุงและนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ได้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะและพยายามให้เกิดผลกระทบต่องสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

สุกัญญา มารศรี (2543 : 12) ให้แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุดและการใช้จะต้องไม่ให้เกิดจิตความสามารธอันจำกัดของมัน ตลอดถึงการกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย

กรมป่าไม้ (2541:16) ได้ให้แนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (Method of conservation) ว่ามีหลายวิธี การจะเลือกปฏิบัติแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับพิจารณาว่าวิธีใดจะเหมาะสมและได้ประโยชน์มากกว่า วิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

1. การถนอม เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อพยายามรักษาทั้งปริมาณ และคุณภาพให้ยั่งยืนคงอยู่ต่อไปนานเท่านาน โดยการพยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

2. การบูรณะซ่อมแซมเป็นการบูรณะซ่อมแซมทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับความเสียหายให้มีพื้นที่เหมือนเดิมหรือเทียบเท่าของเดิม เช่น บริเวณป่าไม้ที่ถูกทำลาย ผู้ที่เกี่ยวข้องก็จะต้องหากกล้าไม้หรือเมล็ดไปปักชำหรือหว่านลงไป เพื่อให้พื้นที่ป่าแห่งนั้นกลับคืนสู่สภาพเป็นป่าถาวรขึ้นใหม่

3. การปรับปรุงและการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. การนำมาใช้ใหม่ แทนที่จะเก็บไว้โดยเปล่าประโยชน์ให้เสื่อมราคาหรือผุพัง สนิมขึ้น เช่น เอาถังน้ำมันไปทำความสะอาดและทำเป็นที่ใส่ขยะ หรือทำถังปลูกต้นไม้หรือนำเอาเศษสังกะสี กระจก ป้องเมื่อนำเข้าเตาหลอมใหม่ก็จะกลายเป็นโลหะที่จะแปรสภาพไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้

5. การใช้สิ่งอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างสามารถนำมาใช้ทดแทนได้เช่นใช้กระเบื้อง มุงหลังคาแทนสังกะสีการใช้พลาสติกมาสร้างชิ้นส่วนรถยนต์แทนเหล็ก เช่น บังโคลนเป็นต้น

6. การค้นคิดประดิษฐ์ของเทียมขึ้นมาใช้ เช่น การผลิตยางเทียม ไหมเทียม เป็นต้น

7. การสำรวจค้นหาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติม เช่น การสำรวจค้นหาแหล่งน้ำมันในอ่าวไทย ทำให้ค้นพบแก๊สเป็นจำนวนมากพอที่จะลงทุนขุดมาใช้ได้

สรุปวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องประกอบไปด้วย 2 ประเด็นหลัก คือ

1. จะต้องรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ไม่ฟุ่มเฟือย และรู้จักประหยัด

2. สร้างทดแทนทรัพยากรที่ถูกใช้ไปให้กลับคืนสู่สภาพเดิมและพร้อมที่จะได้ใช้ต่อไปในอนาคตกล่าวโดยสรุปแล้ว การอนุรักษ์มีความหมายครอบคลุมถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีการวางแผนในการใช้อย่างประหยัดเพื่อให้มีปริมาณ เหลือใช้ในอนาคตให้ยาวนานมากที่สุดนั่นเอง

แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ

ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ

กรมป่าไม้ (2541 : 6) ได้ให้ความหมายของคำว่าทรัพยากรธรรมชาติ ว่าหมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ในรูปลักษณะต่าง ๆ ได้ ทรัพยากรธรรมชาติประกอบด้วย บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานจากมนุษย์ด้วย

จักรพันธุ์ ปิณฑะสุวรรณ (2545 : 3) กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมหรือมนุษย์สามารถสนองความต้องการในด้านปัจจัยสี่ถ้าขาดทรัพยากรธรรมชาติเสียแล้ว มนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งทรัพยากรพลังงานมนุษย์ด้วย ตามที่กล่าวว่าถ้าขาดทรัพยากรธรรมชาติแล้วมนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ก็เพราะว่าเพียงแต่มนุษย์ขาดทรัพยากรอากาศเพื่อใช้หายใจเท่านั้นก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้แล้วหรือแม้แต่ขาด

ทรัพยากรน้ำมันมนุษย์ถ้าไม่ได้ดื่มน้ำเลย ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เช่นกัน ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต เช่น แสงอาทิตย์ อากาศ น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า หิน แร่

สวัสดี โน้นสูง (2546 :1) กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น เช่น แสงอาทิตย์ อากาศ น้ำ ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า หิน แร่

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม (2549 : 2) ได้ให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีอยู่ด้วยกัน 2 กลุ่ม ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติทางชีวภาพ เช่น ดิน ไม้และสัตว์ และทรัพยากรธรรมชาติทางกายภาพ เช่น ดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ

สรุปได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต เช่น อากาศ น้ำ แสงอาทิตย์ และในรูปลักษณะต่าง ๆ ออกไป เพื่อให้การดำรงชีวิตดีขึ้น เช่น ใช้เพื่อความสวยงาม หรือพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ ๆ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติทางชีวภาพ กับทรัพยากรธรรมชาติทางกายภาพ

ประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ (สวัสดี โน้นสูง, 2546 : 3-5)

1. ทรัพยากรที่ใช้ไม่หมด คือ ทรัพยากรที่มีอยู่มากมายทุกส่วนของโลกมีความจำเป็นต่อการมีชีวิตหากใช้หรือไม่จัดการอย่างเหมาะสมจะทำให้คุณสมบัติเสื่อมลงจนเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตได้ เช่น แสงอาทิตย์ อากาศ และน้ำ

2. ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป คือ ทรัพยากรที่พบเป็นบางแห่งบนพื้นโลกมีกระบวนการเกิดหรือสร้างทดแทนในธรรมชาติที่ช้ามาก ให้ประโยชน์ด้านความสะดวกสบายหรือสนับสนุนการดำรงชีวิต เมื่อใช้หมดแล้วบางชนิดจะนำกลับมาใช้ไม่ได้อีก จึงต้องใช้อย่างประหยัด เช่น แร่ โดยเฉพาะแร่เชื้อเพลิง

3. ทรัพยากรที่ใช้แล้วเกิดขึ้นทดแทนกันได้ คือ ทรัพยากรพวกที่ถูกใช้แล้วเกิดขึ้นใหม่ได้ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดการอย่างเหมาะสม แต่ต้องใช้เวลาพอสมควรมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า และมนุษย์

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2549 : 181) ได้แบ่งประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ เป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมด สภาพไปและไม่สามารถเสริมสร้างสภาพของทรัพยากร ดันทุนขึ้นใหม่ได้ ทรัพยากรในกลุ่มนี้เมื่อมีการนำทรัพยากรขึ้นมาจากแหล่งในธรรมชาติจะมีราคาปรากฏ และไม่สามารถจำแนกแจกจ่ายทรัพยากรดังกล่าวในสู่กระบวนการผลิตอื่นๆ ได้โดยอาศัยกลไกตลาด เช่น แร่ธาตุ น้ำมันดิน เป็นต้น

2. ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเสริมสร้างสภาพให้เกิดขึ้นใหม่ได้ในแต่ละปีโดยทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว เมื่อมีการนำขึ้นมาจากแหล่งในธรรมชาติมีราคาปรากฏและสามารถจำหน่ายไปสู่กระบวนการผลิตหรือการบริโภคได้โดยอาศัยกลไกตลาด เช่น ไม้ซุง ปลาทะเล เป็นต้น

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเสริมสร้างสภาพให้เกิดขึ้นใหม่ได้ แต่ทรัพยากรดังกล่าวเมื่อนำมาใช้จะไม่มีราคาปรากฏ ทำให้ไม่ปรากฏมูลค่าตลาด ทั้งๆ ที่ทรัพยากรนั้นมีประโยชน์และมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ระบบนิเวศ ความสวยงามของทิวทัศน์ตามธรรมชาติ คุณภาพของอากาศ และคุณภาพของน้ำในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เป็นต้น

4. ทรัพยากรธรรมชาติที่เสริมสร้างใหม่ได้และมีศักยภาพเป็นทรัพยากรที่ไม่สามารถเสริมสร้างใหม่ได้ เช่น ทรัพยากรน้ำใต้ดิน

สรุปได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติสามารถแบ่งออกเป็นประเภทที่ใช้แล้วหมดไป ใช้แล้วไม่หมด ใช้แล้วทดแทนได้หรือถึงทดแทนได้ และไม่สามารถทดแทนได้และป่าไม้ก็จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วเกิดขึ้นทดแทนได้ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น

ทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย

ป่าไม้นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อสิ่งมีชีวิตและความสมดุลในระบบสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่งและป่าไม้ก็เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วเกิดขึ้นทดแทนกันได้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการอนุรักษ์ป่าไม้สำหรับไว้ใช้ประโยชน์และรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมต่อไป

ความหมายของป่าไม้

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม(2552:1)กล่าวว่าป่าไม้หมายถึงสังคมของต้นไม้พืชสิ่งมีชีวิตอย่างอื่น ๆ ที่อยู่ในพื้นดิน สัตว์ป่าและสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งเป็นองค์ประกอบของพื้นดิน เช่น แม่น้ำ ภูเขา ชากพืช ชากสัตว์ที่ตายแล้วเน่าเปื่อยทับถมกันอยู่ในพื้นดินนั้น

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ(อ้างอิงใน คู่มือ พานิชพัฒน์ และสง่า สรรพศรี, 2552 : 1) กล่าวว่า ป่าไม้ หมายถึง บรรดาพื้นที่ที่ที่พืชภาษาชาตินานาชนิดปกคลุมอยู่โดยมีไม้ยืนต้นขนาดต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยไม่คำนึงว่าจะมีการทำไม้ในพื้นที่ดังกล่าวหรือไม่ก็ตามสามารถผลิตไม้หรือมีอิทธิพลต่อลมฟ้าอากาศ หรือต่อระบบของน้ำในท้องถิ่น นอกจากนี้พื้นที่ที่ได้ถูกตัดฟันหรือแผ้วถางหรือโค่นเผาลง และมีเป้าหมายที่จะปลูกป่าขึ้นในอนาคตก็นับรวมเป็นที่ป่าไม้ด้วย

สรุป คือ สังคมพืชนานาชนิดขนาดต่างๆขึ้นปกคลุมพื้นดินโดยมีองค์ประกอบอื่นๆทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตอยู่รวมกันสามารถผลิตไม้มีอิทธิพลต่อลมฟ้าอากาศและต่อระบบน้ำในท้องถิ่นด้วย

ชนิดของป่าไม้

กรมป่าไม้ (2541 : 3-5) ได้แบ่งชนิดป่า (Type of Forest) ในประเทศไทย ออกเป็น 2 ชนิดใหญ่ ๆ คือ

1. ชนิดไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest) เป็นระบบนิเวศของป่าไม้ชนิดที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้ชนิดไม่ผลัดใบ คือมีใบสีเขียวตลอดเวลา แบ่งออกเป็น 8 ชนิด คือ

1.1 ป่าดิบชื้นหรือป่าดงดิบ มีอยู่ทุกภาคของประเทศจะพบมากทางภาคใต้ ภาคตะวันออก และภาคเหนือ ตามลำดับ นอกนั้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง จะพบป่าชนิดนี้ตั้งแต่ในที่ราบบริเวณหุบเขาจนกระทั่งถึงระดับความสูงไม่เกิน 900 เมตรจากระดับน้ำทะเล

1.2 ป่าดิบแล้ง พบอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ ยกเว้นทางภาคใต้ตอนล่างโดยทั่วไป จะพบสลับกันไปกับป่าดงดิบหรือป่าผสมผลัดใบ และจะพบป่าชนิดนี้ที่มีความสูงไม่เกิน 700 เมตรจากระดับน้ำทะเล

1.3 ป่าดิบเขา มีกระจายอยู่ทั่วไปทางภาคเหนือบนยอดเขาเกือบทุกจังหวัดพบบ้างในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในบางจังหวัดโดยทั่วไปจะขึ้นในที่สูงตั้งแต่ 900 เมตรขึ้นไป จากระดับน้ำทะเลขึ้นไป

1.4 ป่าสนหรือป่าสนเขาส่วนใหญ่พบทางภาคเหนือภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอยู่บ้างในภาคกลางบางจังหวัดส่วนภาคตะวันออกและภาคใต้จะไม่มีป่าชนิดนี้ ปกติพบในที่สูงจากระดับน้ำทะเลระหว่าง 700-1600 เมตร ไม้ในสกุลสนเขาทั่วโลกมีประมาณ 100 ชนิด สำหรับประเทศไทย มี 2 ชนิด คือ สนสองใบและสนสามใบ ส่วนใหญ่เป็นสนสองใบ

1.5 ป่าชายเลน ป่าชายเลนประกอบด้วยพืชหลายชนิดหลายตระกูลเป็นสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ตามบริเวณชายฝั่งทะเล ปากแม่น้ำ หรืออ่าว ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำทะเลท่วมถึง พบกระจายทั่วไปทางภาคตะวันออก ภาคกลาง และภาคใต้

1.6 ป่าชายหาด พบบริเวณที่เป็นดินทราย โขดหินและชายฝั่งทะเลที่ค่อนข้างชัน ลักษณะเป็นโปร่งส่วนใหญ่เป็นป่าไม่ผลัดใบ พืชไม่ผลัดใบปะปนอยู่บ้าง

1.7 ป่าพรุ เป็นสังคมพืชที่เกิดขึ้นในพื้นที่รูปแอ่งกระทะ ได้รับความน้ำจากน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ ทำให้น้ำจืดแช่ขังอยู่ตลอดปี มีซากพืชและอินทรีย์วัตถุต่าง ๆ ทับถมกันเป็นเวลาช้านานไม่ค่อยพุสลาย ทำให้เกิดเป็นพรุ

1.8 ป่าบึงน้ำจืด เป็นสังคมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ราบต่ำริมฝั่งแม่น้ำหรือบึงใหญ่ที่มีน้ำเอ่อล้นคลั่งเจ้นองในระหว่างฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมขังพื้นที่ราบเป็นเวลาแรมเดือนในแต่ละปีตามพื้นที่ ล่างของป่าจะไม่มีกระแสน้ำไหลหรืออินทรีย์วัตถุ

2. ป่าชนิดผลัดใบ เป็นระบบนิเวศชนิดที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้ชนิดผลัดใบ หรือทั้งใบเก่าในฤดูแล้งเพื่อจะแตกใบใหม่เมื่อจะเข้าสู่ฤดูฝน ยกเว้นพืชชั้นล่างจะไม่ผลัดใบจะพบป่าชนิดนี้ตั้งแต่ระดับสูง 50-800 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล แบ่งเป็น 3 ชนิด ได้แก่

2.1 ป่าเบญจพรรณ เป็นป่าผสมประกอบด้วย พรรณไม้หลายชนิดขึ้นปะปนกัน อาจพบไม้ที่ผลัดใบอยู่บ้างแต่ก็จำนวนน้อย

2.2 ป่าเต็งรัง ป่าชนิดนี้มีมากตามภาคต่าง ๆ ยกเว้นภาคใต้ตอนล่าง พบมากในภาคอีสาน มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง เนื่องจากมีไม้เต็งรังเป็นไม้เด่น จึงเรียกว่าป่าเต็งรัง และเนื่องจากป่าชนิดนี้จะพบมากอยู่ตามเนินเขา ดินลูกรัง หรือภูเขาที่มีโขดหิน จึงมักเรียกป่าชนิดนี้ในชื่ออื่นอีกว่า ป่าแดง ป่าพะ หรือป่าโลก สามารถพบป่าเต็งรังผสมไม้สนระหว่างความสูงระดับ 750-1,200 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล

2.3 ป่าหุบหรือป่าหญ้า เป็นป่าชนิดที่มักมีไม้แคระแกรนขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป ไม้พื้นล่างประกอบด้วย หญ้าคา แฝกหอม หญ้าพง สาขเสือ ขึ้นอยู่มากทั่วพื้นที่

นิวัติ เรืองพานิช (2541 อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:13) กล่าวว่าชนิดของป่าไม้ในประเทศไทยว่า ป่าของประเทศไทยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าไม้ผลัดใบ กับป่าผลัดใบ ได้แก่

1. ป่าไม้ผลัดใบ หมายถึง ป่าที่ประกอบด้วยต้นไม้ที่ส่วนใหญ่จะมีใบเขียวชอุ่มอยู่ตลอดปี ถึงใบจะร่วงหล่นไปก็จะมีใบใหม่แตกขึ้นมาแทนที่ ทำให้ป่าชนิดนี้เขียวอยู่ได้ตลอดปี และสามารถแบ่งป่านี้ออกเป็น 4 ชนิด คือ 1) ป่าดิบเขตร้อนแบ่งย่อยตามสภาพความชุ่มชื้นและความสูงต่ำออกเป็น 3 ชนิด คือ ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง และป่าดิบเขา 2) ป่าสน 3) ป่าพรุหรือป่าบึง แบ่งเป็นชนิดย่อย ๆ ได้ 2 ชนิด คือ ป่าพรุหรือป่าบึงน้ำจืด และป่าชายเลน 3) ป่าชายหาด

2. ป่าผลัดใบ หมายถึง ป่าที่ประกอบไปด้วยต้นไม้ที่ส่วนมากจะทิ้งใบในฤดูแล้งและใบที่ร่วงจะเป็นเชื้อเพลิงอย่างดีทำให้เกิดไฟไหม้ป่าเป็นประจำทุกปี ป่าผลัดใบนี้แบ่งออกเป็น 3 ชนิดด้วยกัน คือ 1) ป่าเบญจพรรณ 2) ป่าพะ ป่าแดง ป่าโลก หรือป่าเต็งรัง 3) ป่าหุบ

สวัสดิ์ โนนสูง (2546 : 73-77) ได้แบ่งป่าไม้เมืองไทยออกเป็น 2 พวกใหญ่ ๆ ได้แก่ ป่าไม้ผลัดใบกับป่าไม้ไม่ผลัดใบ มีดังต่อไปนี้

1. ป่าไม้ผลัดใบ คือ ป่าที่ต้นไม้ผลัดใบในฤดูแล้งจะแตกใบใหม่ในฤดูฝน พบทั่วไปทั้งที่ราบและที่สูงเกิน 1,000 เมตร มีทั้งหมด 3 ได้แก่

1.1 ป่าแดงหรือป่าเต็งรังมีไม้ขนาดต่างๆหนาแน่นพบมากที่สุดประมาณร้อยละ 35 ของป่าทั้งหมดส่วนใหญ่อยู่ในภาคอีสานมักมีหินทรายและกรวดปนลูกรังสีค่อนข้างแดงจึงเรียกว่าป่าแดง ต้นไม้ขนาดเล็กแต่ทนแล้ง เช่น เต็งรัง มะค่า พลวง เป็นต้น

1.2 ป่าเบญจพรรณหรือป่าผสมผลัดใบ เป็นป่าที่มีพันธุ์ไม้หลายชนิดขึ้นปะปนกันผลัดใบไม่พร้อมกัน เช่น ไม้สักแดง ตะแบก เสลา ตะเคียนหนู ประดู่ โมกมัน มะกอก และมะค่าโมงพบมากในภาคเหนือ และภาควันออกเฉียงเหนือ และเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน

1.3 ป่าทุ่งหรือป่าหญ้า คือป่าต้นไม้น้อยใหญ่ที่ถูกทำลายหมดแล้วจนเกิดหญ้าขึ้นแทน เช่น ทุ่งกุลาร้องไห้ ป่าทุ่งในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทุ่งใหญ่นเรศวร มีหญ้าประเภทสาบเสือ หญ้าคา และหญ้าขจรจบขึ้นอยู่

2. ป่าไม้ไม่ผลัดใบหรือป่าดงดิบ คือป่าต้นไม้มิผลัดใบในหน้าแล้งจึงเขียวชอุ่มตลอดปี มักมีพันธุ์ไม้ขึ้นหนาแน่น พบน้อยกว่าป่าเบญจพรรณ พบตั้งแต่พื้นที่ราบจนถึงยอดเขาโดยเฉพาะบริเวณที่อากาศเย็นชื้น และดินอุดมสมบูรณ์ จำแนก ได้ 7 ประเภท

2.1 ป่าดิบชื้น พบในบริเวณที่ฝนตกชุกตลอดปี พื้นที่สูงระดับน้ำทะเล มีพุ่มลำต้นต่ำตามลำดัด พบมากในภาคใต้ตะวันออก เช่น ตรัง จันทบุรี และมักพบไม้ยาง ยุง ตะเคียนทอง กระบาก เหลือง สะตอ เงาะป่า ไม้พื้นมีปาล์ม และเถาวัลย์

2.2 ป่าดิบแล้งพบทั่วไปของทุกภาคทั้งที่ราบลุ่มเขาที่มีความชื้นน้อยพันธุ์ไม้ขึ้นได้งายและโปร่ง เขียวชอุ่มในฤดูฝน ได้แก่ ตะเคียนทอง เช่นดอยสุเทพ และเขาใหญ่ลักษณะโปร่งตะวันออก

2.3 ป่าดิบเขาหรือป่าเมฆ พบตามภูเขาสูงกล่าว 1,000 เมตร ในภาคเหนือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ดอยอินนนท์

สรุป ป่าไม้ แบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ ป่าชนิดไม่ผลัดใบหรือป่าดงดิบ และป่าชนิดผลัดใบ

แนวคิดเกี่ยวกับป่าชายเลน

ความหมายของป่าชายเลน

ป่าชายเลน หรือป่าโกงกาง (Mangrove Forest หรือ Intertidal Forest) หมายถึง สังคมพืชที่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้หลายชนิดหลายตระกูล และเป็นพวกที่มีใบเขียวตลอดปีซึ่งมีลักษณะทางสรีระวิทยาและความต้องการสิ่งแวดล้อมที่คล้ายกันและยังหมายถึงกลุ่มของสังคมพืชที่ขึ้นอยู่บริเวณปากแม่น้ำชายฝั่งทะเลหรืออ่าวซึ่งเป็นบริเวณที่มีระดับน้ำทะเลท่วมถึงในช่วงที่น้ำทะเลขึ้นสูงสุดซึ่งส่วนใหญ่ประกอบด้วยพันธุ์ไม้สกุลโกงกางเป็นไม้สำคัญและมีไม้ตระกูลอื่นปะปนอยู่ด้วย

ศุภรากรณ์ ธรรมชาติ (2541 : 30) กล่าวว่า ป่าชายเลน คือ กลุ่มสังคมพืชในเขตร้อนหรือกึ่งเขตร้อนที่ขึ้นอยู่ตามพื้นที่ชายฝั่งหรือระบบนิเวศวิทยาเขตป่าชายฝั่งที่ทนต่อสภาพความเค็มเป็นกลุ่มแรกของสิ่งมีชีวิตที่บุกเบิกชีวิตความเป็นอยู่ลงสู่ทะเลพร้อมกับ การชักนำพื้นที่แผ่นดินให้ลูกต่ำลงไปแนว

ทะเล ตามบริเวณชายฝั่งทะเลที่มีโคลนตมและบริเวณที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำ ลำคลอง

สนธิ อักษรแก้ว และคนอื่นๆ (2542 อ้างถึงใน สมพงษ์ ทองเกื้อ, 2548:11)กล่าวว่า ป่าชายเลนหรือที่เรียกอีกอย่างว่าป่าโกงกาง เนื่องจากมีไม้โกงกางขึ้นอยู่มาก สำหรับภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Mangrove Forest” ภาษาโปรตุเกส คำว่า “Mangue” ซึ่งหมายถึง กลุ่มสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเล ดินเลน และบางครั้งเรียกว่า “Intertidal Forest” ซึ่งหมายถึง พื้นที่ป่าที่ขึ้นอยู่บริเวณพื้นที่ชายฝั่งทะเลระหว่างน้ำทะเลขึ้นสูงสุดและน้ำทะเลต่ำสุด

สรุป ป่าชายเลน เป็นสังคมพืชที่ทนต่อความเค็มของน้ำทะเลเชื่อมระหว่างทะเลกับแผ่นดิน ตามแนวชายฝั่งทะเลที่โคลนตม ระหว่างน้ำทะเลขึ้นสูงสุดและน้ำทะเลต่ำสุด

ลักษณะของป่าชายเลน

ป่าชายเลน (Mangrove Forest) พบทั่วไปตามพื้นที่ชายฝั่งทะเลในประเทศในแถบโซนร้อน (Tropical Region) บริเวณที่มีน้ำทะเลท่วมถึงใกล้ปากน้ำ ปากอ่าว ริมทะเลสาบ หาดเลน และบริเวณที่อยู่ในอิทธิพลของน้ำจืดและน้ำเค็มที่เรียกว่า น้ำกร่อย สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินโคลนหรือเลนบางบริเวณมีทรายปะปนอยู่ ลักษณะดินเป็นดินเหนียวที่มีการอัดตัวแน่น ผิวดินบริเวณรากพืชที่ ขึ้นอยู่นั้นมีสีดำอันเนื่องมาจากเศษซากใบไม้ กิ่งไม้ รวมทั้งเศษซากพืชซากสัตว์ที่ร่วงหล่นทับถมและย่อยสลายเป็นอินทรีย์วัตถุ ลักษณะสังคมพืชเป็นประเภทรากเหนือดินงอกตามลำต้นและกิ่งก้านสาขาเพื่อยึดลำต้น ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบด้วยไม้สกุลโกงกาง(Rhizophora spp.)และมีไม้ตระกูลอื่นปะปนอยู่ด้วย เช่น โปรง แสม ตะบูน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่กับป่าชายเลน เช่น กุ้ง ปู ปลา หอย เป็นต้น ความแตกต่างระหว่างป่าไม้บกกับป่าชายเลนมีความซับซ้อนอันเนื่องมาจากปัจจัยของน้ำทะเลน้ำจืดและแผ่นดิน (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2543 : 1-4) ป่าชายเลนประกอบด้วยพืชพรรณและสัตว์นานาชนิด ซึ่งดำรงชีวิตร่วมกันในสภาพแวดล้อมที่เป็นดินเลน มีน้ำเค็ม และน้ำกร่อยท่วมถึง พบได้ทั่วไปในเขตร้อน แถบเส้นศูนย์สูตร พื้นที่ราบปากน้ำชายทะเล ริมอ่าว หรือรอบเกาะต่างๆ ป่าชายเลนมิใช่จะมีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีพของประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้ป่าชายเลนเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญต่อเนื่องไปถึงผู้คนทั้งโลก ทั้งนี้เพราะป่าชายเลนเป็นคลังอาหารธรรมชาติที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของคนเรา นอกจากนั้นยังสามารถนำไม้มาใช้ประโยชน์โดยตรงได้หลายรูปแบบ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและยังช่วยป้องกันภัยธรรมชาติ เป็นตะแกรงกรองสิ่งปฏิกูล สารพิษ และเป็นระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย ช่วยรักษาสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย (สุกัญญา, 2543 : 11) ป่าชายเลนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด เป็นที่อยู่อาศัยของพรรณไม้สัตว์ชนิดต่าง ๆ โดยมีปริมาณ และสัดส่วนแตกต่างกันออกไปใน แต่ละท้องที่ ตามสภาพแวดล้อมของป่าชายเลนที่แตกต่างกัน

สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม (2542 : 40) กล่าวว่า ป่าชายเลนหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าป่าโกงกาง เป็นป่าที่ขึ้นอยู่ทั่วไปตามชายฝั่งทะเล และปากแม่น้ำในประเทศเขตร้อน ป่าชายเลนเป็นบริเวณที่สมบูรณ์ทำให้สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มากและเป็นแหล่งที่ขยายพันธุ์สัตว์น้ำต่างๆ มากมายมีพืชที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจจำนวนมาก โดยที่พืชเหล่านั้นมีการปรับตัวเพื่อให้ขึ้นอยู่บริเวณดินโคลนได้โดยมีรากลำจุน ลำต้น สิ่งหนึ่งที่ทำให้ป่าชายเลนแตกต่างไปจากระบบนิเวศอื่นๆ คือ ลักษณะการถ่ายทอดพลังงานจะเป็นแบบกินเศษอินทรีย์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากป่าชายเลนเป็นป่าที่สามารถรองรับวัสดุต่างๆ ที่มาจากแผ่นดินและถูกย่อยสลายโดยสัตว์พวกกินอินทรีย์ เช่น แบคทีเรีย รา และโปโตซัว ส่วนสัตว์ประเภทอื่น ได้แก่ ตัวอ่อนของสัตว์ประเภทต่าง ๆ เช่น กุ้ง หอย ปู และปลา

กระทรวงศึกษาธิการ (2542: 60) กล่าวว่า ป่าชายเลน มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า ป่าโกงกาง หรือป่าชายเลนน้ำเค็ม หรือป่าเลน ป่าชายเลนคือระบบนิเวศที่ประกอบด้วยพืชพรรณนานาชนิดและสัตว์น้ำนานาพันธุ์ที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสภาพแวดล้อมที่เป็นดินเลนน้ำกร่อย และมีน้ำทะเลท่วมถึงสม่ำเสมอ จะพบป่าชายเลนทั่วไปตามบริเวณชายฝั่งทะเลและปากแม่น้ำที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเล ดังนั้น ป่าชายเลนจึงกระจายอยู่เฉพาะบริเวณภาคใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันออกของประเทศไทย พื้นดินเป็นดินเลนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสารอาหาร มีน้ำขึ้นน้ำลงอย่างเด่นชัดในแต่ละวัน เนื่องจากป่าชายเลนมีลักษณะเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest) และมีปัจจัยต่าง ๆ ที่แตกต่างจากการเกิดและการดำรงอยู่ของป่าไม้ชนิดอื่น ๆ พืชที่เป็นองค์ประกอบของป่าชายเลนจึงต้องมีการปรับตัวและวิวัฒนาการให้เหมาะสมในลักษณะต่างๆ เช่น การพัฒนารากลำจุนและรากหายใจซึ่งแตกต่างกันตามแต่วิถีชีวิตของต้นไม้

สรุป ป่าชายเลนมีลักษณะเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบ ซึ่งเป็นกลุ่มของสังคมพืชเขตร้อนหรือกึ่งเขตร้อนที่ขึ้นอยู่บริเวณชายฝั่งเป็นระบบนิเวศซึ่งประกอบด้วยพืชนานาชนิดและสัตว์ต่าง ๆ อยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากดำรงชีวิตด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดินโคลนซึ่งขึ้นระหว่างน้ำทะเลขึ้นสูงสุดและน้ำทะเลต่ำสุดและเป็นบริเวณที่เชื่อมระหว่างน้ำกับแผ่นดินหรือเป็นประตูทางออกของสัตว์น้ำไปสู่ท้องทะเล

พืชในป่าชายเลน

สนิท อักษรแก้ว (2541 : 57-75) กล่าวถึง ป่าชายเลนประกอบด้วยพืชหลายชนิดซึ่งรวมถึงไม้ยืนต้นเอปิไฟต์เลาวัลย์ และสาหร่าย ไม้ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดเป็นพันธุ์ไม้ผลัดใบมีลักษณะทางสรีรวิทยาและการปรับตัวทางโครงสร้างที่คล้ายคลึงกันพืชที่ขึ้นในป่าชายเลนเป็นพวกที่มีความทนทานต่อความเค็มได้ดีไม้ในป่าชายเลนประเทศไทยจากการศึกษาพบว่าไม้มีอยู่ถึง 53 วงศ์ 53 สกุล และ 74 ชนิด ไม้ที่พบและสำคัญได้แก่ สกุลไม้โกงกาง สกุลไม้โปรงและสกุลไม้ถั่ว สกุลไม้ลำแพนและลำพู สกุลไม้แสม สกุลไม้ตะบูน และตะบันการขึ้นของพันธุ์ไม้ป่าชายเลนนั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่และปัจจัยสิ่งแวดล้อมอย่างเด่นชัด กล่าวคือ พวกไม้ไม่แสม ลำพูจะเป็นไม้เบิกนำที่ชอบขึ้นบริเวณริมน้ำซึ่งเป็นดิน

เลนหนาเป็นพื้นที่น้ำทะเลท่วมถึงเป็นประจำ เช่นเดียวกับพวกแสม ลำพู ถั่ว และโปรง ชอบขึ้นกับดินเลนค่อนข้างแข็งมีน้ำทะเลท่วมถึง สำหรับไม้ฝาด และตะบูน ชอบขึ้นในที่เลนแข็งและพื้นที่ระดับค่อนข้างสูงเล็กน้อยส่วนพวกที่ชอบขึ้นอยู่บนเลนแข็งและมีน้ำทะเลท่วมถึง ได้แก่ กลุ่มตาตุ่ม ไม้เสม็ด ไม้เป้ง สำหรับบริเวณป่าชายเลนที่ถูกถางและทำลายจะพบพวกปรังทะเลขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น สำหรับพืชที่พบในป่าชายเลนส่วนใหญ่เป็นพวกเถาวัลย์ ต้นเหียงอกปลาหมอ ปอทะเล โพธิ์ทะเล และตามรากโกงกางก็อาจพบสาหร่ายสีแดง สาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงิน สาหร่ายสีเขียว และสาหร่ายสีน้ำตาล

กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (2550 : 16-17) กล่าวว่า พืชในป่าชายเลนมีหลากหลายทั้งไม้ยืนต้น พืชล้มลุก และสาหร่ายมากมายหลายชนิด สำหรับไม้ยืนต้นมีถึง 74 ชนิด และชนิดที่สำคัญและพบอยู่ทั่วไปในป่าชายเลนของประเทศไทย ได้แก่ ไม้โกงกางใบใหญ่ โกงกางใบเล็ก โปรงขาว ถั่วดำ ถั่วขาว แสมดำ แสมทะเล ลำพู ลำแพน พังกาหัวสุมดอกแดง พังกาหัวสุมดอกขาว โปรงแดง โปรงขาว ตะบูนดำ ตะบูนแดง ฝาดแดง ฝาดขาว และตาตุ่มเป็น ซึ่งไม้สำคัญเหล่านี้ชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์นานัปการทั้งสร้างที่อยู่อาศัย ทำฟืน เผาถ่าน เป็นต้น สำหรับพวกพืชมะพร้าวที่พบในป่าชายเลนและเป็นประโยชน์กับชุมชนที่สำคัญได้แก่ ต้นจากปรังทะเล และเป้ง และมีไม้พื้นล่างที่สำคัญ ได้แก่ เหียงอกปลาหมอ นอกจากนี้ยังมีพวก เอปิปไฟท์ อยู่ประมาณ 18 ชนิด ขึ้นอาศัยอยู่บนกิ่งหรือต้นไม้หลายชนิด ชนิดที่สำคัญที่พบได้แก่ รองเท้านารี แส้พระอินทร์ เอื้องเสือเผี้ยว และพวกนมพิกัดแดงหรือนมตำเรีย เป็นต้น ในป่าชายเลนพบว่า มีสาหร่ายอยู่อย่างชุกชุม ประมาณ 49ชนิด ซึ่งพบตามรากไม้หรือเกาะตามเปลือกหอย และพื้นที่หาดเลนติดป่าชายเลนมีทั้งสาหร่ายสีแดง สาหร่ายวัน สาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงินแดง สาหร่ายสีเขียวแกมน้ำเงิน สาหร่ายสีน้ำตาล สาหร่ายสีน้ำเงิน และสาหร่ายรังบวบ เป็นต้น

สนิท อักษรแก้ว (2542 : 12) ได้แบ่งเขตของพรรณไม้ในป่าชายเลนของประเทศไทยออกเป็นเขตต่าง ๆ ดังนี้

เขตที่ 1 เป็นเขตที่อยู่ใกล้ฝั่งน้ำ จะเป็นเขตของไม้โกงกาง ทั้งโกงกางใบใหญ่

(*Rhizophoramucronata* Poir.) และ โกงกางใบเล็ก (*Rhizophora Apiculata* BL.) โดยโกงกางใบเล็กจะขึ้นหนาแน่นกว่าโกงกางใบใหญ่ นอกจากนี้ จะมีจาก (*Nypa Fruticans* Wurmmb.) ขึ้นอยู่หนาแน่นในบางท้องที่ใกล้ฝั่งน้ำ

เขตที่ 2 เป็นเขตที่อยู่ถัดเข้ามาจากเขตไม้โกงกาง จะเป็นเขตของไม้แสมและไม้ประดักขึ้นอยู่

เขตที่ 3 เป็นเขตที่อยู่ลึกเข้ามาจากเขตที่ 2 จะพบกลุ่มไม้ตะบูนขึ้นอยู่หนาแน่น และดินบริเวณนี้ค่อนข้างแข็ง ไร่ใดก็ได้ ในพื้นที่บางแห่งในเขตนี้ที่มีน้ำทะเลท่วมถึงเสมอ จะเป็นเขตของไม้โปรงและฝาดขึ้นอยู่ แต่บางครั้งก็พบไม้ทั้งสองชนิดนี้ขึ้นปะปนอยู่กับไม้ตะบูน

เขตที่ 4 เป็นพื้นที่เลนแข็ง และน้ำทะเลท่วมถึงในเวลาทีระดับน้ำทะเลขึ้นสูงสุดเท่านั้น เป็นเขตของไม้เสม็ดซึ่งขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นเป็นเขตที่มีแนวติดต่อระหว่างป่าชายเลนกับป่าบก

สัตว์ในป่าชายเลน

สนิท อักษรแก้ว (2541:99-100) กล่าวถึงสัตว์ในป่าชายเลนว่า ป่าชายเลนเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์หลายชนิดทั้งที่เป็นสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ รวมทั้งสัตว์ปีก บางชนิดสามารถเคลื่อนที่ได้ และจับสัตว์เป็นอาหาร บางชนิดสามารถฝังตัวอยู่กับที่และกรองอาหารจากมวลน้ำ และบางชนิดก็ฝังตัวอยู่กับที่แต่มีหนวดหรือรยางค์ออกกวาดอินทรีย์สารกินเป็นอาหารสัตว์น้ำที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจได้แก่ กุ้ง ปลา ปู และหอย กุ้งในป่าชายเลนมี 15 ชนิด ที่สำคัญได้แก่ กุ้งกุลาดำและกุ้งแชบ๊วย นอกจากนั้นยังมีกุ้งบางชนิดว่ายน้ำจากบริเวณน้ำจืดไปวางไข่บริเวณน้ำกร่อยอีก เช่น กุ้งก้ามกราม รายงานว่ามีปลารวมกันประมาณ 72 ชนิด ปลาเศรษฐกิจที่สำคัญและพบมากในบริเวณป่าชายเลนได้แก่ ปลานวลจันทร์ทะเลและปลากะพงขาว ชนิดและความชุกชุมของปลาจะแตกต่างกันตามฤดูกาลที่วางไข่ กระแสน้ำและระดับความเข้มข้นของน้ำทะเล ส่วนปูที่พบในป่าชายเลน พบว่ามีอยู่ประมาณ 30 ชนิด ปูที่นิยมรับประทานกันมากคือปูทะเล นอกจากนี้อ่าชายเลนยังมีแมลงอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากถึง 38 ชนิด ซึ่งรวมถึงผีเสื้อกลางคืน หนอนผีเสื้อ แมลงปีกแข็ง ลิ่นพลี เป็นต้น

ประมวลผลงานวิจัย การประชุมวิชาการระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ (2550:17) ป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนฝั่งอันประกอบด้วยสัตว์นานาชนิดเป็นแหล่งรวมของสัตว์น้ำสามน้ำคือ สัตว์น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด ได้แก่ กุ้ง ปลา ปู หอย และในป่าชายเลนยังมีสัตว์บกชนิดอื่นอีกนานาพันธุ์ เช่น นก สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม และสัตว์เลื้อยคลาน ซึ่งสัตว์เหล่านี้ดำรงชีวิตหลายรูปแบบในป่าชายเลน เป็นต้นว่าออกไข่ อนุบาลตัวอ่อน แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย และแหล่งหลบภัย เป็นต้น

กุ้งในป่าชายเลน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกุ้งน้ำกร่อยที่ต้องอาศัยการดำรงชีวิตอย่างใกล้ชิดกันกับป่าชายเลนทั้งหมด ที่พบประมาณ 15 ชนิด กุ้งที่สำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูงคือ กุ้งกุลาดำ และกุ้งแชบ๊วย นอกจากนั้นก็มีกุ้งตะกราด กุ้งหัวมัน กุ้งขีดข้น และกุ้งกระต้อมหรือกุ้งหัวแข็ง และกุ้งบางชนิดที่ว่ายน้ำจากบริเวณน้ำจืดไปวางไข่บริเวณน้ำกร่อยหรือบริเวณป่าชายเลนและชนิดที่สำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจคือ กุ้งก้ามกราม เป็นต้น

ปลาบริเวณป่าชายเลนพบว่ามีประมาณ 72 ชนิด ซึ่งแบ่งเป็น 4 กลุ่มใหญ่ คือกลุ่มปลาที่อาศัยเป็นประจำในป่าชายเลน กลุ่มปลาที่อาศัยอยู่ชั่วคราว กลุ่มปลาที่มากับกระแสน้ำและกลุ่มปลาที่พบในบางฤดูกาลปลาชนิดที่สำคัญพบอาศัยอยู่เป็นประจำในป่าชายเลนได้แก่ปลานวลจันทร์ทะเล ปลากะบอก ปลากพง ปลาสิğun ปลากระดี่ ปลากระตัก ปลาทุ่ ปลากระรัง และปลาตีน เป็นต้น

ปูที่พบในป่าชายเลนมีประมาณ 30 ชนิด ซึ่งมีปูที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและปูประเภทมีสีสันสวยงาม ปูที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและนิยมนำบริโภคได้แก่ ปูแสม และปูทะเล สำหรับปูที่มีสีสันสวยงามได้แก่ ปูก้ามดาบ ซึ่งมีทั้งสีแดง สีเขียว หรือหลากหลายสีสวยงามมาก ปูนับเป็นสัตว์ที่มีบทบาทในการสร้างสมดุลในระบบนิเวศป่าชายเลน เนื่องจากปริมาณออกซิเจนที่พวกจุลินทรีย์ใช้ในการย่อยสลายเศษไม้ให้เกิดการหมุนเวียนของธาตุอาหารในระบบนิเวศป่าชายเลนก็ได้มากจากปูนั่นเอง

หอยที่สำรวจพบในบริเวณป่าชายเลนมีทั้งชนิดที่เกาะติดกับลำต้น ราก กิ่งและใบของไม้ในป่าชายเลน และพบอยู่ตามผิวพื้นป่าที่ทั้งหอยฝาเดียวและหอยสองฝาประมาณ 22 ชนิด หอยฝาเดียวที่พบมาก ได้แก่ หอยจั่นก หอยหวาน หอยดำหรือหอยกะทิ ส่วนหอยสองฝาที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและนิยมนำบริโภคได้แก่ หอยนางรม และหอยแครง เป็นต้น

สำหรับสัตว์อื่นๆ ในป่าชายเลน เช่น พวกนก ได้แก่ นกสัตถ์คอกแดง นกกระจอกป่าชายเลน เขียวแดง นกยาง นกแอ่นกินรัง เป็นต้น ส่วนสัตว์เลื้อยคลานได้แก่ ลิง นาก แมวป่า ค้างคาว และสัตว์เลื้อยคลานได้แก่ งูชนิดต่างๆ เต่าและแมลงมากมายหลายชนิด เช่น ผีเสื้อกลางคืนผีเสื้อ แมลงปีกแข็ง และที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวอยู่ในปัจจุบัน และนำมาขายได้ให้กับชุมชนอย่างต่อเนื่องคือ คูหิ้งห้อยที่อาศัยอยู่กับต้นลำพู เป็นต้น

สัตว์ในป่าชายเลนมีมากมายทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์เลื้อยคลาน นก สัตว์เลื้อยคลานด้วยนม หนอน แมลง รวมทั้งจุลินทรีย์ต่างๆ อีกมากมาย ซึ่งล้วนแต่ประกอบกันเป็นสังคมสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะห่วงโซ่อาหารและสัตว์ต่างๆ เหล่านี้ก็มีประโยชน์ในการดำรงชีวิตภายในป่าชายเลนเองและมีความสำคัญและคุณประโยชน์ต่อมนุษย์และชุมชนที่อยู่โดยรอบ

สรุป สัตว์ในป่าชายเลนมีอยู่มากมายไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ นก แมลงต่างๆ สัตว์เลื้อยคลาน รวมถึงสัตว์เซลล์เดียว ซึ่งทุกชีวิตต่างอาศัยอยู่อย่างเกื้อกูลกัน และมีประโยชน์ต่อชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณป่าชายเลนและใกล้เคียงทั้งสิ้น

ระบบนิเวศป่าชายเลน

สนิท อักษรแก้ว 2532 (อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547 :16-17) กล่าวว่า สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการคงอยู่ของป่าชายเลน ปัจจัยเหล่านี้อาจมีผลทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเป็นผลกระทบร่วมกันของหลายปัจจัย สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อป่าชายเลน แบ่งเป็น 8 ชนิด

1. ภูมิประเทศชายฝั่งป่าชายเลนโดยทั่วไปขอบนขึ้นอยู่ในพื้นที่ที่มีสภาพเป็นดินเลน และเป็นที่ราบกว้าง มีน้ำท่วมถึง ลักษณะการเกิดป่าชายเลนในประเทศไทย จะต้องเป็นบริเวณที่ดินปนทรายตามชายฝั่งทะเล แม่น้ำ ลำคลอง ทะเลสาบ และเกาะต่างๆ ที่มีน้ำท่วมถึงอยู่เสมอ ภูมิประเทศที่เหมาะสมคือบริเวณท้องอ่าว ไม่มีคลื่นลมแรงเช่น เป็นป่าที่ขึ้นอยู่ปากอ่าว มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย จึงทำให้พื้นที่ป่า

ชายเลนแถบนี้มีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่อย่างแน่น เพราะมีแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์เนื่องจากการพัดพาของแม่น้ำ ลักษณะภูมิประเทศเป็นปัจจัยสำคัญต่อลักษณะโครงสร้าง และการกระจายของพันธุ์ไม้และสัตว์

2. ภูมิอากาศ เป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับภูมิอากาศที่สำคัญ ได้แก่ แสง อุณหภูมิ ฝน และลม ปัจจัยเหล่านี้มีความสำคัญต่อระบบนิเวศป่าชายเลน การดำรงชีวิตของพืชและสัตว์ในป่าชายเลน โดย แสง เป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างมากต่อพืชสีเขียวในป่าชายเลนในกระบวนการสังเคราะห์แสง เพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารเพื่อการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศป่าชายเลน นอกจากนี้แสงยังมีอิทธิพลต่อพันธุ์ไม้ในป่าชายเลนอีกหลายด้าน เช่น การเปิดปิดของปากใบ การหายใจและการคายน้ำ ตลอดจนรูปร่าง ลักษณะโครงสร้างหน้าที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้นในป่าชายเลนโดยทั่วไปพรรณไม้ในป่าชายเลนเป็นกลุ่มไม้ที่ต้องการแสงมากด้วยเหตุนี้เองเราจึงพบป่าชายเลนกระจายอยู่อย่างหนาแน่นในแถบชายฝั่งโซนร้อนทั่วโลก ซึ่งความเข้มแสงที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของไม้ในป่าชายเลนมีค่าระหว่าง 3,000-3,800 กิโลแคลอรีต่อตารางเมตรต่อวัน ฝนควรมีปริมาณปีละ 1,500-3,000 มิลลิเมตรและระยะเวลาที่ฝนตก สำคัญต่อความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในป่าชายเลน โดยเฉพาะการกระจาย การเจริญเติบโต และการออกดอกของพันธุ์ไม้ นอกจากนี้ฝนก็มีอิทธิพลต่ออุณหภูมิของอากาศและน้ำ ความเค็มของน้ำและน้ำในดิน อุณหภูมิเป็นปัจจัยสำคัญต่อกระบวนการทางสรีรวิทยาของพรรณไม้ในป่าชายเลนโดยเฉพาะกระบวนการสังเคราะห์แสงและการหายใจ อันมีผลต่อการเจริญเติบโตและการดำรงชีวิตของพืชในป่าชายเลน อุณหภูมิต้องมีปริมาณที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ถ้าอุณหภูมิไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่จะทำให้พืชแตกใบอ่อนน้อยลง ส่วนลมเป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศในป่าชายเลน โดยลมจะมีอิทธิพลต่อการตกและการกระจายของฝน ซึ่งมีส่วนทำให้การระเหย และการคายน้ำของพืชเพิ่มมากขึ้น ตามชายฝั่งทะเลจะมีอิทธิพลต่อลักษณะระโครงสร้างของป่าชายเลนในขณะเดียวกันลมมีส่วนช่วยในการผสมพันธุ์ของไม้และกระจายของพันธุ์ไม้ แต่ในพื้นที่ชายฝั่งบริเวณใดมีลมแรงจะทำให้ต้นไม้กระแกระและมีการทรวงผิดปกติได้

3. ดินบริเวณป่าชายเลนเกิดจากการทับถมของตะกอนจากปากแม่น้ำ ดินที่เหมาะสมควรค่า pH อยู่ระหว่าง 6.2 และ 6.6 ตามลำดับ ดินภายใต้กลุ่มไม้โกงกางควรมีความชื้นอยู่ระหว่างร้อยละ 67-246 โดยน้ำหนัก ส่วนภายใต้กลุ่มไม้แสม ความชื้นในดินที่มีค่าต่ำกว่าประมาณร้อยละ 45-196 โดยน้ำหนัก นอกจากนั้นลักษณะดินชายฝั่งมีความสัมพันธ์กับ ชนิด ปริมาณ และการกระจายของสัตว์ป่าในป่าชายเลน

4. น้ำขึ้นน้ำลง น้ำขึ้นน้ำลงนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดการแบ่งเขตการขึ้นของพันธุ์ไม้หรือสัตว์ในป่าชายเลนช่วงเวลาน้ำขึ้นน้ำลงจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของความเค็มในบริเวณป่าชายเลนคือในขณะที่น้ำทะเลขึ้นค่าปริมาณความเค็มของน้ำห่างจากชายฝั่งหรือตลอดจนลำแม่น้ำจะสูงขึ้นด้วย ในทางตรงกันข้ามเมื่อน้ำทะเลลดค่าปริมาณความเค็มของน้ำก็จะลดต่ำลงด้วย นอกจากนี้

ความเค็มของน้ำยังขึ้นอยู่กับช่วงเวลาน้ำเกิดน้ำตายคือในช่วงน้ำเกิดความเค็มของน้ำจะสูงขึ้นและความเค็มของน้ำจะลดลงเมื่อน้ำทะเลอยู่ในช่วงน้ำตายนอกจากนี้ป่าชายเลนยัง ได้รับอิทธิพลจากระยะเวลาในการ ขึ้นลงของน้ำอีกด้วย กล่าวคือ ป่าชายเลนที่มีน้ำขึ้นน้ำลงวันละหนึ่งครั้งหรือเรียกว่า"แบบน้ำเดียว"จะมีลักษณะโครงสร้างและความอุดมสมบูรณ์แตกต่างจากป่าชายเลนที่มีน้ำขึ้นน้ำลงวันละ 2 ครั้งหรือเรียกว่า "แบบน้ำคู่" ซึ่งจะมียุทธศาสตร์ที่น้ำขึ้นลงแตกต่างกันนี้จะยังผลให้พันธุ์ไม้ที่ขึ้นในพื้นที่ป่าชายเลนนั้นๆ แตกต่างกันไป เช่น บริเวณที่มีน้ำท่วมถึงตลอดเวลา จะมีแต่ไม้โกงกางใบใหญ่ขึ้นได้ชนิดเดียว แต่ถ้าพื้นที่ที่มีน้ำท่วมถึงชั่วคราวจะมีไม้พังกาหัวสุม และตะบูนขึ้นเด่นอยู่เป็นต้นความแตกต่างในการขึ้นลงของน้ำ เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบราก และลักษณะภายนอกของพันธุ์ไม้ในป่าชายเลน

5. ความเค็มของน้ำในดิน เป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตและการแบ่งการขึ้นของพันธุ์ไม้ป่าชายเลนโดยทั่วไปป่าชายเลนเจริญเติบโตได้ดีบริเวณน้ำกร่อยมีช่วงความเค็ม 10-30 เปอร์เซ็นต์ กลุ่มไม้ ลำพู ลำแพน และแสม จะเด่นในพื้นที่ที่มีความเค็มของน้ำทะเล 10-30 เปอร์เซ็นต์ และน้ำท่วมถึงประมาณ 20 วันต่อเดือน จะมีกลุ่มไม้โกงกางขึ้นเป็นส่วนใหญ่

6. คลื่นและกระแสน้ำมีความสำคัญต่อบริเวณชายฝั่งคลื่นมีผลต่อการกัดเซาะชายฝั่ง และการเกิดตะกอนบริเวณชายฝั่งคลื่นมีผลต่อการงอกของกล้าไม้ชายเลน เพราะกระแสน้ำจะพัดพาไปทำให้พืชงอกขึ้นได้ในบริเวณป่าชายเลน คลื่นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะ โครงสร้างและกิจกรรมในระบบนิเวศของป่าชายเลนทั้งทางตรงและทางอ้อม

7. ออกซิเจนละลายในน้ำ ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำมีผลกำหนดชนิดอัตราการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์น้ำในบริเวณป่าชายเลน จะมีปริมาณออกซิเจนละลายในน้ำมีค่าอยู่ระหว่าง 3.8-7.3 มิลลิเมตรต่อลิตร และจะผันแปรไปตามกาลเวลากลางวัน กลางคืน อุณหภูมิและความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งมีชีวิตในป่าชายเลน

8. ธาตุอาหารมี 2 ประเภท คือ อินทรีย์และอนินทรีย์ มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตในป่าชายเลนเป็นอย่างมาก ธาตุอาหารทั้งหลายจะเพียงพอ ยกเว้นไนโตรเจนและฟอสฟอรัสซึ่งมีปริมาณน้อยจึงกลายเป็นตัวจำกัดการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์น้ำในป่าชายเลน

สนิท อักษรแก้ว (2542: 65)ระบบนิเวศป่าชายเลน ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 2 ส่วน คือ องค์ประกอบส่วนที่เป็นโครงสร้างของระบบนิเวศ (Ecosystem Structure) และส่วนที่เป็นหน้าที่หรือกิจกรรมของระบบนิเวศ (Ecosystem Functions)

1. โครงสร้างระบบนิเวศป่าชายเลน

1.1 ผู้ผลิต (Producers) คือพวกที่สร้างอินทรีย์สารโดยใช้พลังงานแสงอาทิตย์ ได้แก่ แพลงตอนพืช (Phytoplankton) สาหร่าย (Algae) และพรรณไม้ชนิดต่างในป่าชายเลน

1.2 ผู้บริโภค (Consumers) ผู้บริโภคในป่าชายเลนแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

1.2.1 กลุ่มผู้บริโภคอินทรีย์สาร ได้แก่ พวกสัตว์หน้าดินขนาดเล็ก หอยสองฝา และปลาบางชนิด

1.2.2 กลุ่มผู้บริโภคพืช (Herbivores) พวกนี้จะกินพืชโดยตรง เช่น แพลงตอนสัตว์ ปู ไส้เดือน และปลาบางชนิด เป็นต้น

1.2.3 กลุ่มผู้บริโภคสัตว์ (Carnivores) ซึ่งรวมถึงพวกกินสัตว์ระดับแรกหรือต่ำ (Lower Carnivores) ได้แก่ พวกกุ้ง ปู ปลาขนาดเล็ก และนกกินปลาบางชนิด และพวกกินสัตว์ระดับสูงสุดหรือยอด (Top Carnivores) ได้แก่ ปลาขนาดใหญ่ นก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม รวมทั้งมนุษย์

1.2.4 กลุ่มผู้บริโภคทั้งพืชและสัตว์ (Omnivores) ได้แก่ ปลาบางชนิด และในกลุ่มผู้บริโภคสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมีการบริโภคทั้งพืชและสัตว์

1.3 ผู้ย่อยสลาย (Decomposers) ได้แก่ แบคทีเรีย รา สัตว์จำพวกปู และหอย

2. หน้าที่หรือกิจกรรมของระบบนิเวศป่าชายเลน

เป็นเรื่องความสัมพันธ์ในแง่อาหารและการถ่ายทอดพลังงานอาจแบ่งออกเป็น 2 แบบใหญ่ ๆ คือ แบบแรก เป็นห่วงโซ่อาหารที่เริ่มจากพืชสีเขียวไปสู่สัตว์ชนิดอื่นๆ ในระดับอาหารต่างๆ ที่สูงกว่า ส่วนแบบที่สอง เป็นห่วงโซ่อาหารที่เริ่มจากอินทรีย์สารไปสู่สัตว์ชนิดอื่นๆ ในระดับอาหารต่างๆ ที่สูงกว่า

สรุป ป่าชายเลนมีระบบนิเวศหลากหลายทั้งอินทรีย์วัตถุและอนินทรีย์วัตถุมีการรักษาสมดุลในตัวเอง ได้ด้วยกิจกรรมภายในระบบนิเวศของป่าชายเลนเองทั้งทางตรงและทางอ้อม นับว่าป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศอันดับสลับซับซ้อน และประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายประการที่ผสมผสานขึ้นเป็นระบบนิเวศอันสมบูรณ์อยู่ในตัวเอง

คุณค่าและประโยชน์ของป่าชายเลน

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (อ้างถึงใน สมพงษ์ ทองเกื้อ, 2548:13-14) กล่าวถึงคุณค่าของป่าชายเลนว่าเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าประโยชน์และคุณค่าของป่าชายเลนมากมายมหาศาลซึ่งโดยสรุปคุณค่าที่สำคัญมี 3 ประการหลักคือคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจคุณค่าทางด้านสิ่งแวดล้อม และคุณค่าทางด้านสังคม แต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

1. คุณค่าทางเศรษฐกิจ

1.1 ด้านป่าไม้ ไม้ที่ได้จากป่าชายเลนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ กัน หลายรูปแบบเป็นต้นว่านำมาทำฟืนเป็นเผาถ่านนับเป็นถ่านที่มีคุณภาพที่ดีที่สุดในประเภทถ่านด้วยกัน ในประเทศไทยปีหนึ่งปริมาณถ่านไม้ที่ผลิตที่ได้จากการสัมปทานโดยเฉลี่ยประมาณ 263,334 ลูกบาศก์เมตร ส่วนที่นำไปใช้เป็นไม้ฟืนก็มีปริมาณมาก แต่ไม่มีสถิติการเก็บข้อมูลที่แน่นอนว่าไม้ป่าชายเลนที่มีคุณค่าให้ผลผลิตหลายอย่างต่อราษฎรที่อาศัยบริเวณป่าชายเลนและชายฝั่งทะเล

1.2 ด้านประมง ในภูมิภาคประเทศแถบเส้นศูนย์สูตรป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสัตว์น้ำนานาชนิด รวมถึงกุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งหลบภัย และแหล่งอนุบาลตัวอ่อนมีมากมายหลายชนิด ดังนี้ กุ้งจำนวน 15 ชนิด ปลาประมาณ 72 ชนิด ปูประมาณ 30 ชนิด และหอยประมาณ 22 ชนิด ซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจ ได้แก่ กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ ปูดำ ปลานวลจันทร์ทะเล ปลากะพง ปลากระบอก หอยแครง และหอยนางรม เป็นต้น นอกจากป่าชายเลนจะเป็นแหล่งอาหารที่อยู่อาศัยและแหล่งหลบภัยของสัตว์น้ำกร่อยตามธรรมชาติ ป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติต่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งอีกด้วย

2. คุณค่าทางสิ่งแวดล้อม

ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่เป็นแนวเชื่อมระหว่างบกกับทะเลนั้นหมายถึงป่าชายเลนมีหน้าที่สำคัญในการปรับความสมดุลให้เกิดขึ้นบริเวณชายฝั่ง ป่าชายเลนช่วยป้องกันการกัดเซาะพังทลายของดินชายฝั่ง ช่วยฟอกน้ำเสียจากแหล่งบนบกให้เป็นน้ำคุณภาพดีก่อนปล่อยลงสู่ทะเล ช่วยป้องกันและลดความรุนแรงจากลมพายุชายฝั่ง และยังช่วยป้องกันระบบนิเวศที่อยู่ใกล้เคียง โดยเฉพาะระบบนิเวศหญ้าทะเล และปะการังให้รอดพ้นจากถูกทำลายของตะกอนและน้ำเสียชายฝั่งด้วยและหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือป่าชายเลนเป็นที่รวบรวมของความหลากหลายทางชีวภาพสูง

3. คุณค่าต่อสังคม

ราษฎรที่อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ป่าชายเลนและชายฝั่งกล่าวว่า ป่าชายเลนเปรียบเสมือนอุ้งข้าวอุ้งน้ำ เพราะราษฎรได้อาศัยไม้ป่าชายเลนมาทำเป็นฟืนและถ่าน เป็นเชื้อเพลิงหุงต้มอาหารหรือเป็นรายได้ อีกทางหนึ่งตลอดจนได้อาศัยป่าชายเลนในการจับสัตว์น้ำนานาชนิดรวมทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งใช้ทั้งบริโภคและขายอีกด้วย ทั้งราษฎรยังใช้พันธุ์ไม้จากป่าชายเลนหลายชนิดเป็นยารักษาโรค ป้องกันความรุนแรงของลมพายุชายฝั่ง ช่วยฟอกอากาศให้บริสุทธิ์ คือ ช่วยลดคาร์บอนมอนนอกไซด์ ปล่อยออกซิเจน ประการสำคัญประการหนึ่ง ก็คือ เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประชากรทั้งที่อาศัยอยู่บริเวณชายฝั่งและบริเวณอื่น เนื่องจากป่าชายเลนเป็นที่รวมของสิ่งมีชีวิตที่น่าสนใจทั้งพืชและสัตว์ และเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติที่สำคัญด้วย

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2540 อ้างถึงใน ชูชาติ หนูสุก, 2546 : 28-29) กล่าวว่า ป่าชายเลน เป็นป่าที่มีความสำคัญสูงสุดในความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในธรรมชาติและมีคุณประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษย์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และด้านนิเวศวิทยา ได้แก่

1. การนำมาทำประโยชน์ เช่น เผาถ่าน ฟืน ไม้ค้ำยัน เฟอร์นิเจอร์
2. เป็นที่ป้องกันชายฝั่งทะเล โดยป่าชายเลนจะทำหน้าที่เสมือนเขื่อนป้องกันคลื่นลม
3. ทำหน้าที่เป็นแหล่งดักตะกอน สิ่งปฏิกูล และสารมลพิษต่าง ๆ ไม่ให้ลงสู่ทะเล
4. ช่วยให้มีการกักตัวของแผ่นดิน จากการเป็นตัวกั้นของตะกอนที่ไหลมากับแม่น้ำ
5. นิเวศวิทยาป่าชายเลน เป็นระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัย วางไข่ หาอาหารและ

เจริญเติบโตของสัตว์บริเวณป่าชายเลน

6. เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เพิ่มความแปลกตามแก่ทัศนทัศน์ทางทะเล

สนธิ อักษรแก้ว (2541, อ้างถึงใน ชุติภรณ์ จิมเจริญ, 2544:26-28) ได้ให้ความสำคัญและการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ไว้ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ด้านป่าไม้

ไม้จากป่าชายเลน ได้มีการนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ หลายรูปแบบและที่นิยมใช้กันอย่างกว้างและประเทศไทยก็คือ การเผาถ่าน ไม้ฟืน ชั๊นไม้สับ และไม้ค้ำยัน เป็นต้น โดยเฉพาะจากประเทศไทย นิยมนำไม้ป่าชายเลนมาใช้ในการเผาถ่านเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไม้โกงกาง ทั้งนี้เพราะถ่านไม้โกงกางนั้นถือว่าเป็นถ่านไม้คุณภาพดีนอกจากการเผาถ่านไม้จากป่าชายเลนยังมีคุณค่าทางเศรษฐกิจโดยใช้ในอุตสาหกรรมกลั่นกรองไม้ผลผลิตพลอยได้ ประกอบด้วยกรดน้ำส้มเมทิลแอลกอฮอล์ น้ำมันดิบ ซึ่งอุตสาหกรรมกลั่นไม้จากป่าชายเลนของประเทศไทย มีการดำเนินการอยู่เพียงแห่งเดียวที่จังหวัดระนองการใช้ไม้จากป่าชายเลนเพื่อประโยชน์อื่น ๆ นอกเหนือจากประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นแล้วยังสามารถนำมาใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ได้ เช่น ไม้ และไม้ตะบูน สำหรับไม้อื่นๆ สามารถนำมาใช้ทำเครื่องมือประมง เช่น เครื่องมือจับปู

2. การใช้ประโยชน์ด้านการประมง

ป่าชายเลนมีบทบาทสำคัญในการรักษากำลังผลผลิตของประมงชายฝั่ง ให้มีศักยภาพสม่ำเสมอมาโดยตลอด ทั้งนี้เนื่องจาก

2.1 ป่าชายเลนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และอนุบาลสัตว์น้ำ ในระยะวัยอ่อน เนื่องจากในป่าชายเลนมีแพลงตอนที่เป็นอาหารของสัตว์น้ำเหล่านี้เป็นจำนวนมาก อันได้แก่ กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ กุ้งกุลาดำ ไข่อาศัยป่าชายเลนเป็นที่อยู่อาศัยและอนุบาลตัวอ่อนในบางช่วง ของวงจรชีวิต ส่วนกุ้งตะกาดจะอาศัยตามแหล่งน้ำหรือกลางบริเวณป่าชายเลน นอกจากนี้ปลาและหอยต่างๆ ก็ อาศัยป่าชายเลนเป็น

แหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัยและอนุบาลตัวอ่อน

2.2 ป่าชายเลนเป็นวงจรอาหารที่สำคัญของสัตว์น้ำ เนื่องจากสัตว์น้ำเหล่านี้อาศัยอาหาร ปฐมภูมิที่ได้จากอินทรีย์วัตถุที่ย่อยสลายจากกากพืช หรือใบไม้ในระบบนิเวศป่าชายเลน สัตว์น้ำเหล่านี้ ได้แก่ หอย ปู และหนอนปล้อง ซึ่งเรียกว่า ผู้บริโภคปฐมภูมิ ในขณะที่ผู้บริโภคทุติยภูมิและมูลของมัน จะเป็นอาหารของผู้บริโภคทุติยภูมิ ได้แก่ ปลาตัวเล็กๆและลูกปลานขนาดใหญ่ ซึ่งผู้บริโภคทุติยภูมินี้ จะเป็นอาหารของผู้บริโภคทุติยภูมิหรือปลานขนาดใหญ่ต่อไปส่วนกึ่งนั้นเป็นทั้งผู้บริโภคปฐมภูมิและผู้บริโภค ทุติยภูมิ นอกจากนั้นแพลงตอนสัตว์ ซึ่งเป็นอาหารทุติยภูมิในระบบนิเวศป่าชายเลนอีกด้วย ดังนั้น รัฐบาลของบางประเทศ โดยเฉพาะในกลุ่มลาตินอเมริกาหลายประเทศ กำหนด นโยบายอนุรักษ์ป่าชายเลนเพื่อเป็นแหล่งอาหารในการเพิ่มผลผลิตประมงส่วนใหญ่ส่วนผลประโยชน์ด้านป่าไม้อยู่ในอันดับรอง

2.3 ป่าชายเลน กับผลผลิตการประมง การจับสัตว์น้ำของประเทศไทยมีปริมาณเฉลี่ยปีละ ไม่ต่ำกว่า 1 ล้านตัน โคที่ประมาณแสนตันเป็นกุ้งชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีปลากระบอก ปลาเกะพงขาว ปลาหมอเทศ ปลานวลจันทร์ทะเล หอยแครง และหอยนางรม ดังนั้น ป่าชายเลนจึงเป็นแหล่งผลิตอาหารทางทะเลตามธรรมชาติที่สำคัญ

3. การรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ

ป่าชายเลนทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศในทะเลกับระบบนิเวศบนบกดังนั้นสังคม ป่าชายเลนจึงมีความสำคัญอย่างมาก ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศที่มีลักษณะเฉพาะและเป็นแหล่งที่มีสัตว์ น้ำและสัตว์บกโดยเฉพาะนกชนิดต่าง ๆ อาศัยอยู่มากมาย ปริมาณอินทรีย์วัตถุที่ผลิตโดยพืชในป่าชายเลน และเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งมีชีวิตทั้งภายในป่าชายเลนเองและระบบ นิเวศอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกันยิ่งกว่านี้ ป่าชายเลนยังมีบทบาทสำคัญในการป้องกันพื้นที่ชายฝั่งทะเลจากคลื่น ลมแรงและการกัดเซาะดิน การพังทลายของดินชายฝั่งทะเล

กรมวิชาการ (2539 อ้างถึงใน ชูชาติ หนูสุก, 2546 : 29) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของป่าชายเลน ว่าป่าชายเลนถือเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีระบบนิเวศในการอยู่ร่วมกันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับ สิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบ ทำให้ป่าชายเลนเป็นที่อยู่อาศัยของพืช สัตว์น้ำ และสัตว์บกนานาชนิด ป่าชายเลนจึงมีความสำคัญและมีประโยชน์จากการดำรงชีวิตของมนุษย์ คือ

1. ด้านป่าไม้ ผลผลิตที่ได้จากป่าชายเลนซึ่งช่วยเพิ่มเศรษฐกิจของประเทศได้มาก ก็คือ การ นำไม้จากป่าชายเลนมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ กันหลายรูปแบบอย่างกว้างขวางก็คือการเผาถ่าน โดยเฉพาะการนำไม้โกงกางมาทำเป็นถ่าน ซึ่งถ่านที่ได้จากไม้โกงกางถือว่าเป็นถ่านที่มีคุณภาพดี ให้ความ ร้อนสูงเมื่อเทียบกับถ่านที่ได้จากไม้ชนิดอื่นๆ ป่าชายเลนมีส่วนสำคัญในการสร้างชาติและพัฒนา เศรษฐกิจมาตั้งแต่โบราณกาล โดยป่าชายเลนได้ผลิตถ่านไม้โกงกาง ไม้ในป่าชายเลนนอกจากจะนำมาทำ

เป็นถ่านแล้ว ยังนำไปใช้ทำเสาเข็มไม้ค้ำยัน สร้างบ้านเรือน เฟอร์นิเจอร์ ไม้จากป่าชายเลนยังนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทางอุตสาหกรรมเกี่ยวกับการกลั่นไม้ หรือสกัดเอาสารเคมีที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะผลผลิตด้านแทนนิน เมททิลแอลกอฮอล์ กรดน้ำส้ม และน้ำมันดิบ นอกจากนี้ไม้ป่าชายเลนหลายชนิดยังสามารถใช้เป็นสมุนไพรได้อีกด้วย

2. ด้านประมง ป่าชายเลนเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุ อาหารของพืช เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญสำหรับสัตว์น้ำนานาชนิดไม่ว่าจะเป็นพวก กุ้ง หอย ปู และปลา ทั้งในด้านที่เป็นที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะพันธุ์การเจริญเติบโต ป่าชายเลนสามารถผลิตอาหารและแร่ธาตุหลายชนิด โดยได้จากการร่วงหล่นและสลายตัวของเศษไม้ จะผุสลายเป็นธาตุอาหารที่สำคัญต่อการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ชายฝั่ง ทำให้มีปริมาณสัตว์น้ำมากมายหลายชนิดเข้ามาอาศัยวางไข่ และแสวงหาอาหาร ทำรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการด้านการประมงมาช้านาน และนำรายได้เข้าประเทศมากมาย นอกจากนี้ในป่าชายเลนมีแพลงตอนพืชและแพลงตอนสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งอาหารในวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ จากความสำคัญดังกล่าวทำให้ป่าชายเลนเป็นแหล่งยังชีพของประชากรที่อยู่ตามชายฝั่งทะเล ซึ่งอาศัยรายได้จากการทำประมงขนาดเล็กและการเพาะเลี้ยงสัตว์ตามชายฝั่ง

3. ด้านระบบนิเวศ ป่าชายเลนเป็นระบบนิเวศชายฝั่งที่เชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศบนบกและในทะเล ปกป้องพื้นที่ชายฝั่งทะเลจากคลื่นลมแรง โดยจะช่วยลดความรุนแรงของลมพายุลงจนไม่ทำให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศ ช่วยป้องกันการกัดเซาะดินที่อยู่บริเวณชายฝั่งทะเลไม่ให้มีการพังทลาย เป็นแหล่งดักตะกอนสารปนเปื้อน และสารมลพิษต่าง ๆ จาก บนบกไม่ให้ลงสู่ทะเล โดยรากของต้นไม้ในป่าชายเลนที่งอกออกมาเหนือพื้นดินจะทำหน้าที่คล้ายตะแกรงธรรมชาติ คอยกักกักขยะตัวออกไปในทะเล โดยรากของต้นไม้ในป่าชายเลนจะช่วยทำให้ตะกอนที่แขวนลอยมากับน้ำตกทับถมเกิดเป็นหาดเลนงอกใหม่ อันเหมาะแก่การเกิดของพันธุ์ไม้ป่าชายเลนและการเพาะเลี้ยงประมงชายฝั่งได้เป็นอย่างดี

สรุป คุณค่าและประโยชน์ของป่าชายเลน ถือได้ว่าเป็นป่าที่มีคุณค่าและมีประโยชน์อย่างมหาศาลจากระบบนิเวศภายในป่าที่สำคัญได้แก่ พืชและสัตว์ที่มีอยู่หลากหลายสายพันธุ์ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตทั้งสิ้น หรือกล่าวได้ว่าป่าชายเลนเป็นพื้นฐานของการดำรงชีพ ถือเป็นแหล่งผลิตปัจจัยสี่ของมนุษย์ก็ว่าได้ ซึ่งคุณประโยชน์ทั้งหลายนั้น มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว

ปัญหาและผลกระทบต่อพื้นที่ป่าชายเลน

ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์ (2547:21-23) กล่าวว่า ตลอดระยะเวลา 30 กว่าปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าชายเลนของไทยได้ถูกบุกรุกทำลายและนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นมากกว่า 50 เปอร์เซ็นต์ ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2539 ความต้องการของประชาชนที่จะบุกรุกและเข้าครอบครองพื้นที่ป่าชายเลนก็ยังคงมีอยู่

ตลอดมาโดยมิได้ลดน้อยลง แม้ว่าตลอดเวลาที่ผ่านมารัฐบาลจะมีนโยบายและมาตรการต่างๆ เพื่อปกป้องรักษาป่าชายเลนของประเทศเอาไว้ แต่การบุกรุกเพื่อจะใช้พื้นที่ป่าชายเลนนั้นมีอยู่ทุกรูปแบบ เช่น ความต้องการใช้พื้นที่ป่าชายเลนเป็นที่อยู่อาศัยและการทำประโยชน์ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำมากที่สุด จึงก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าชายเลนกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อป่าชายเลนและสภาพแวดล้อม คือ

1. การส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2537 (อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:21) กล่าวว่า การตัดไม้เกินกำลังผลิตของป่า เนื่องจากปัจจุบันมีความต้องการใช้ไม้เป็นจำนวนมากในการก่อสร้างบ้านเรือน การทำเฟอร์นิเจอร์ การประกอบรถจักรยานยนต์ จึงมีการตัดไม้ที่ผิดกฎหมายมากขึ้นจนเกินกำลังผลิตของป่าซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ป่าชายเลนหลายแห่งเสื่อมสภาพและความสมบูรณ์ต่ำแต่จำนวนที่แน่นอนของพื้นที่ป่าชายเลนที่ถูกทำลายเนื่องในกิจกรรมนี้ยังไม่ได้สำรวจให้แน่ชัดแต่อย่างใด

2. บุญริยม ชมเมฆ (2539 อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:21) กล่าวว่า การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (Aquaculture) เป็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำส่วนใหญ่จะเป็นทำนากุ้ง ซึ่งมีกระจุกกระจายอยู่ทั่วไปตามจังหวัดต่าง ๆ บริเวณฝั่งทะเลพบมากตามชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ได้แก่ จังหวัดสมุทรสงคราม ราชบุรี จันทบุรี ชุมพร สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช เป็นต้น การทำนากุ้งต้องใช้พื้นที่ป่าชายเลนบริเวณที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เพราะจะช่วยลดต้นทุนเกี่ยวกับพันธุ์สัตว์น้ำและอาหารที่ต้องนำมาเสริมกับปริมาณที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะจังหวัดจันทบุรีนั้น ได้มีการทำลายป่าชายเลนเพื่อขยายกิจการทำนากุ้งอย่างกว้างขวาง การใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชายเลนทำนากุ้งเป็นการทำลายป่าชายเลนเพื่อธุรกิจประเภทนี้มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชายเลนเพื่อกิจการอื่น ๆ

3. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2537 (อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:22) กล่าวว่า การทำการเกษตรกรรม (Agriculture) หมายถึง เฉพาะการเกษตรกรรมในพื้นที่ป่าชายเลนหรือบริเวณใกล้เคียง ได้แก่ การทำสวน ทำไร่ ทำนา การปลูกข้าว การปลูกมะพร้าว โดยเฉพาะทั่วไปแล้วป่าชายเลนไม่ว่าจะเป็นคุณภาพดิน คุณภาพน้ำ และปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่เหมาะต่อการพัฒนาเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแต่อย่างใด เนื่องจากปัญหาความเค็มน้ำทะเลท่วมถึง การเกิดดินเปรี้ยวจึงทำให้ผลผลิตที่ได้ต่ำ จึงมักจะไม่คุ้มกับการลงทุน

4. สนิท อักษรแก้ว 2534 (อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:22) กล่าวว่า การทำเหมืองแร่ ได้แก่ การทำเหมืองแร่ในพื้นที่ป่าชายเลนโดยตรง ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบโดยการตัดขาดและสูบน้ำออกจากพื้นที่ หรือตะกอนเหมืองแร่ทับถมบริเวณผิวดินและรากพืชหรือการระบายน้ำเสียลงสู่ป่าชายเลนมีผลทำให้ระบบนิเวศป่าชายเลนใกล้เคียงเปลี่ยนแปลงไปและถูกทำลายในที่สุดการทำเหมืองแร่พบมากในจังหวัดระนอง พังงา และภูเก็ต เป็นต้น

5. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2537(อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:22) กล่าวว่า การขยายตัวของแหล่งชุมชน (Urbanization) การพัฒนาแหล่งชุมชนในพื้นที่ป่าชายเลนได้แก่ การตั้งบ้านเรือน การก่อสร้างสถานที่ราชการ การสร้างสถานศึกษา ด้านอุตสาหกรรม การพัฒนาในรูปแบบของนิคมสหกรณ์การประมงและการเพาะเลี้ยงชายฝั่งรวมทั้งกิจกรรมสาธารณูปการบางประเภทผลกระทบของชุมชนนอกจากจะเกิดขึ้นในระยะดำเนินการแล้วยังมีผลต่อเนื่องในระยะยาว เนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการขยายชุมชนเป็นจำนวนมากมีผลให้บริเวณนั้นขาดแนวป้องกันคลื่นลม ทำให้ตะกอนและสารมลพิษไหลลงสู่แหล่งน้ำการใช้พื้นที่บริเวณป่าชายเลนเป็นที่ถมขยะมูลฝอยทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรม

6. ทศนิยม จันทาดิสัย (2533 อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:22) กล่าวว่า การสร้างท่าเทียบเรือ (Port Harbour Construction) การขยายโครงการสร้างท่าเทียบเรือในป่าชายเลนมีเพิ่มมากขึ้นในอนาคตแถบชายฝั่งทะเล เช่น กระบี่ พังงา นครศรีธรรมราช

7. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2537(อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:22) กล่าวว่า การก่อสร้างถนน (Road) การตัดถนนผ่านป่าชายเลนเป็นการทำลายสภาพป่าชายเลนบริเวณนั้นให้สูญเสียไปอย่างถาวร การสร้างถนนในป่าชายเลนจะต้องมีการถมแนวถนนด้วยเศษวัสดุจากภายนอก แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีกรขึ้นลงของน้ำทะเลในบริเวณนั้น ทำให้เกิดการกร่อน (Erosion) ไปยังป่าชายเลนบริเวณข้างเคียง

8. เกษม จันทรแก้ว 2529 (อ้างถึงในยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:23) กล่าวว่า การอุตสาหกรรม (Industry) การก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่จะเป็นโรงงานอุตสาหกรรมต่อเนื่องจากการทำประมง เช่น โรงงานปลาป่น โรงงานทำกุ้ง ซึ่งมีอยู่หลายจังหวัด การก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ป่าชายเลน ทำให้สูญเสียสภาพป่าชายเลนในบริเวณนั้นโดยถาวร และทำให้ป่าชายเลนบริเวณข้างเคียงมีสภาพเสื่อมโทรม ในกรณีที่โรงงานมีการใช้น้ำในระบบหล่อเย็น และทิ้งน้ำที่ผ่านระบบแล้วลงสู่ป่าชายเลน โดยมีได้มีการบำบัดให้มีคุณภาพที่เหมาะสมเสียก่อน ทำให้เกิดผลเสียหายต่อสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศป่าชายเลนได้

9. ทศนิยม จันทาดิสัย (2533 อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:23) กล่าวว่า การสร้างเขื่อนและขุดลอกร่องน้ำ (Dredging) ก่อให้เกิดผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางน้ำทำให้เกิดการเคลื่อนตัวและทับถมของมวลทรายในอีกบริเวณหนึ่ง การทับถมของวัสดุและตะกอนดินและการเปลี่ยนแปลงแนวกันชนโดยธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ แนวป่าชายเลนไปเป็นสิ่งก่อสร้างย่อมเกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม

10. สนิท อักษรแก้ว (2534 อ้างถึงใน ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์, 2547:23) กล่าวว่า การทำนาเกลือได้มีการดำเนินการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนในการทำนาเกลืออย่างกว้างขวางในจังหวัดสมุทรสงคราม สมุทรสาคร และสมุทรปราการ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2534, อ้างถึงใน มานพ ชมชื่น , 2542 : 33-34) กล่าวถึงปัจจัยร่วมซึ่งทำให้ป่าชายเลนถูกทำลายดังนี้คือ

(1) การเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เกิดการขยายตัวของการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อรองรับการใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้มีความจำเป็นต้องใช้พื้นที่ป่าชายเลน เช่น การสร้างท่าเทียบเรือ การตัดถนนสู่ชุมชนและการทำเหมืองแร่ เป็นต้น

(2) ป่าชายเลนส่วนใหญ่ เป็นป่าสงวนที่สามารถขอใช้ประโยชน์เป็นการชั่วคราวตามกฎหมาย โดยเสียค่าธรรมเนียมราคาต่ำ ทำให้ผู้ลงทุนโครงการพัฒนาต่าง ๆ ได้ใช้พื้นที่ป่าชายเลนดำเนินโครงการเพื่อลดต้นทุนที่ดิน เช่น การทำนาเกลือ

(3) ขาดการกำหนดนโยบายและแผนการปฏิบัติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนที่ชัดเจน และประสานการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล ให้เกิดความจัดแย้งของการพัฒนาในสาขาต่าง ๆ เช่น การประมงพื้นบ้านกับการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ กับการอนุรักษ์ป่าชายเลน หรือการตัดไม้กับการอนุรักษ์ป่าชายเลน เป็นต้น ทั้งนี้รวมไปถึงกฎหมายและระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชายเลนยังไม่รัดกุมเพียงพอ

(4) จำนวนเจ้าหน้าที่ซึ่งปฏิบัติการควบคุมดูแลพื้นที่ป่าชายเลน ไม่สอดคล้องกับเนื้อที่ป่าชายเลน ทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง นอกจากนั้นยังขาดอุปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินการป้องกันและปราบปรามอีกด้วย

(5) การขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชายเลนที่เพียงพอ และถูกต้องในกลุ่มบุคคลระดับต่าง ๆ ทั้งระดับผู้บริหารซึ่งกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาประเทศ นักการเมือง เจ้าหน้าที่ดูแลป่าชายเลน ผู้ลงทุนพัฒนาโดยการใช้พื้นที่ป่าชายเลนผู้นำชุมชนและประชาชนทั่วไปทำให้การใช้ประโยชน์ป่าชายเลน เป็นไปโดยไม่เหมาะสม และทำให้เกิดความเสียหายในระยะยาวเกิดขึ้น

สำนักงานประมาณ 2534 (อ้างถึงใน มานพ ชมชื่น , 2542 :34) ได้สรุปสาเหตุสำคัญของการทำลายป่าชายเลนไว้ดังนี้คือ

1. การขยายตัวของชุมชนเข้าไปเขตป่าชายเลน
2. การใช้พื้นที่ป่าชายเลนทำการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเล
3. นโยบายและแผนการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนไม่ชัดเจนเพียงพอ
4. กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชายเลนยังไม่รัดกุมเพียงพอ

5. ขั้นตอนการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในการขอเข้าทำประโยชน์ป่าชายเลนสลับซับซ้อน

6. เจ้าหน้าที่และงบประมาณในการอนุรักษ์มีไม่เพียงพอ

7. ประชาชนและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ขาดความเข้าใจในการอนุรักษ์ การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนส่วนใหญ่จะขาดความร่วมมือจากหน่วยงานราชการอื่น ๆ สรุปปัญหาและผลกระทบต่อพื้นที่ป่าชายเลนที่เกิดขึ้น ได้แก่ กิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ซึ่งเป็นสาเหตุซึ่งในปัจจุบันยังคงเป็นปัญหาต่อการลดลงของพื้นที่ป่าชายเลนของประเทศเป็นอย่างมาก แม้ว่าภาครัฐจะพยายามหามาตรการในการป้องกันดูแลรักษาโดยตลอดแต่สามารถยับยั้งการลดลงของพื้นที่ป่าชายเลนได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น การปลูกฟื้นฟูสภาพป่าชายเลนจึงเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะสามารถสร้างพื้นที่ป่าชายเลนให้กลับคืนสู่สภาพที่มีความสมบูรณ์ขึ้นได้

การจัดการป่าชายเลนในประเทศไทย

การจัดการป่าชายเลนในอดีตมิได้มีการวางโครงการที่ถูกต้องตามหลักวิชาการเท่าใดนัก เป็นเพียงการวางโครงการชั่วคราว การอนุญาตก็เป็นเพียงการอนุญาตรายย่อยเป็นปี ๆ ไประบบวนวัฒนวิธี ก็ยังมิได้มีการกำหนดให้ใช้แน่นอน ต่อมาในปี 2504 กรมป่าไม้ได้มีการปรับปรุงหลักเกณฑ์การทำป่าไม้ชายเลนและให้มีการสำรวจจัดวางโครงการป่าชายเลนให้เป็นรูปแบบเดียวกันทั้งหมดใหม่ โดยกำหนดรอบตัดฟัน 15 ปี แบ่งพื้นที่ป่าแต่ละโครงการเป็น 15 แปลง มีการอนุญาตให้ทำให้ออกโดยวิธีการประมูลผูกขาด ครั้งละ 3 – 5 ปี ทำไม้ปีละแปลง ระบบวนวัฒนวิธีที่ใช้คือ Shelterwood with Minimum Girth Limit ต่อมาได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2509 ให้ เปลี่ยนแปลงนโยบายการทำป่าไม้ชายเลนจากวิธีรายย่อย และการอนุญาตแบบผูกขาดมาเป็นการอนุญาต โดยวิธีการสัมปทานระยะยาวตามโครงการ 15 ปี เพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลดังกล่าว กรมป่าไม้ได้ทำการสำรวจ จัดวางโครงการเพื่อทำไม้ ออกให้ถูกต้องหลักวิชาการเพื่อให้อำนวยผลผลิตอย่างสม่ำเสมอตลอดไป โดยการสัมปทานระยะยาว 15 ปี ป่าโครงการแต่ละโครงการจะทำการแบ่งออกเป็น 15 แปลงตัดฟัน ให้ทำไม้ปีละ 1 แปลง ตามระบบตัดหมดในแนวสลับ (Clear Felling in Alternate Strips) โดยให้ทำการตัดฟันไม้ในแนวตัดฟัน (Strip) ที่มีขนาดกว้าง 40 เมตรออกตลอดแนวแล้วเว้นไว้ 1 แนวสลับกันไปทั้งแปลงตัดฟัน หลังจากตัดฟันไม้ ออกแล้วผู้รับสัมปทานต้องทำการปลูกบำรุงป่าในบริเวณที่ตัดฟันไม้ตามวิธีการที่กรมป่าไม้กำหนด เพื่อให้ป่าที่มีการทำไม้ ออกมีสภาพป่าสมบูรณ์ขึ้นสำหรับการทำป่าไม้ในรอบสัมปทานต่อไป ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2526 อนุมัติในหลักการอนุญาตให้มีการทำไม้ป่าชายเลนโดยการสัมปทานระยะยาว 15 ปี ต่อไปอีก ซึ่งคาดหวังว่าสัมปทานฉบับใหม่ที่จะทำไม้ ออกตามสัมปทานในรอบที่สอง ได้มีการปรับปรุงเงื่อนไขสัมปทานให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งด้านวิธีการทำไม้และวิธีการปลูกบำรุงป่า อย่างไรก็ตาม ป่าชาย

เลนที่ผ่านการทำให้ม้ออกแล้วกลับเสื่อมโทรมลง จึงต้องมีการทบทวนข้อปฏิบัติและระงับการต่อสัมปทาน ป่าชายเลนทั่วประเทศ (สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน, 2549:34)เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ของ ทรัพยากรป่าชายเลนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันข้อขัดข้องในทางปฏิบัติจำเป็นต้องแก้ไขปรับปรุงอีกไม่น้อย เนื่องจากประการแรกพื้นที่ป่าชายเลนลดลงไปมากกว่าครึ่งจากที่เคยมีในอดีต หากสถานการณ์การใช้ ประโยชน์พื้นที่ป่าชายเลนยังเป็นไปในทิศทางที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ก็คาดได้ว่าพื้นที่ป่าชายเลนจะถูกแปร สภาพเพื่อกิจการอื่นอย่างต่อเนื่องต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำบ่อเลี้ยงกุ้ง เนื่องจากประชาชนกลุ่มหนึ่ง ที่ต้องการมีรายได้จำนวนมากจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณป่าชายเลนและพื้นที่ข้างเคียงได้พยายาม ดำเนินการทุกวิถีทาง เพื่อประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกุ้งส่งออกสู่ตลาดทั้งในและต่างประเทศ อย่างไรก็ตามสถานการณ์นี้ อาจเปลี่ยนแปลงได้หากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องหันมามิบทบาทเพิ่มขึ้นในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนโดยการร่วมมือกันพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อการเลี้ยงกุ้งนอกพื้นที่ ป่าชายเลนและวางแผนการจัดการ ตลอดจนให้คำแนะนำแก่ราษฎรในการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่าชาย เลนอย่างมีประสิทธิภาพ ประการที่สอง สภาพป่าชายเลนที่เหลืออยู่ก็ไม่อุดมสมบูรณ์อย่างแต่ก่อน ไม่ว่าจะเป็นด้านผลผลิตขั้นปฐมภูมิของระบบนิเวศในรูปของมวลชีวภาพของพืช และในด้านกำลังผลิตไม้เพื่อ ใช้ประโยชน์ทำเชื้อเพลิง ถ่าน หรือจากปริมาณสัตว์น้ำที่ราษฎรจับได้จากนิเวศป่าชายเลนก็ตาม และ ประการสุดท้าย ความเสื่อมโทรมของสภาพนิเวศสิ่งแวดล้อมชายฝั่งได้ทวีความรุนแรงและส่งผลกระทบ เป็นลูกโซ่ต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในชนบทเป็นอย่างมาก ดังนั้น การจัดการทรัพยากรป่า ชายเลนในอนาคต จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องเป้าหมายของการจัดการ และวิธีการในการ จัดการที่แตกต่างออกไป ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและเป็นที่ยอมรับของประชาชนที่เป็น เจ้าของทรัพยากรอย่างแท้จริง (สนใจ หะวานนท์ และจิระศักดิ์ ชูความดี, 2550 : 2-3)

เป้าหมายของการจัดการป่าชายเลน

แนวโน้มทิศทางของการจัดการป่าชายเลนในอนาคตสามารถสรุปเป้าหมายของการจัดการ ได้ดังนี้การจัดการป่าชายเลนในอนาคตจะต้องเน้นถึงประโยชน์อเนกประการที่มีต่อชุมชนทั้งทางตรงและ ทางอ้อม ซึ่งทางตรงได้แก่ การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันการพังทลายของ ชายฝั่ง รักษาคุณสมบัติและคุณภาพที่เหมาะสมของดินและน้ำการดูดซับตะกอนอินทรีย์สารที่เป็นพิษ และ การแลกเปลี่ยนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศให้เป็นก๊าซออกซิเจน เป็นต้น (สนใจ หะวานนท์ และจิระศักดิ์ ชูความดี, 2550)

เนื่องจากผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรไม่ได้จำเพาะอยู่แต่เพียงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่จะส่งผลกระทบเป็นขอบข่ายที่กว้างไกล ไปถึงระบบนิเวศข้างเคียง วิธีการจัดการจึงต้องเน้นการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่น

และภาคเอกชนต่างๆเพื่อร่วมมือกับภาครัฐในการสร้างลิตสำนึกให้เกิดความรักหวงแหนทรัพยากรร่วมกัน ป้องกัน รักษาดูแล และเฝ้าระวังทรัพยากร ปลุกและฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น ให้รู้จักสร้างและใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด และมีความรู้ เข้าใจในธรรมชาติวิทยาของระบบนิเวศ และผลกระทบจากการทำลาย (สนใจ หะวานนท์ และจิระศักดิ์ ชูความดี, 2550:5)

รูปแบบของพื้นที่ป่าชายเลนในอนาคตอาจแยกพื้นที่ตามเป้าหมายของการจัดการได้ดังนี้

1) พื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าเพื่อการศึกษาธรรมชาติ มีหน่วยบริการประชาชน คือ ศูนย์วิจัยป่าชายเลน สถานีวิจัยและอนุรักษ์ป่าชายเลน อุทยานแห่งชาติทางทะเล และหน่วยจัดการป่า ชายเลนในจังหวัดต่าง ๆ

2) พื้นที่ป่าเพื่อเป็นการผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้สำหรับการปลูกและฟื้นฟูสภาพป่า มีหน่วยบริการประชาชน คือ ศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าชายเลน และหน่วยการจัดป่าชายเลน

3) พื้นที่ป่าที่ต้องการฟื้นฟูสภาพ ทั้งป่าที่เสื่อมโทรมและพื้นที่หาดเลนงอกที่มีศักยภาพในการปลูกป่าชายเลนได้

4) พื้นที่ป่าใช้สอยชุมชนโดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลภายใต้การแนะนำและให้คำปรึกษาของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เป็นหน่วยบริการประชาชนเกี่ยวกับการกำหนดวิธีการ จัดการตามความเหมาะสมของสภาพแต่ละพื้นที่เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลของประเทศที่มีความยาวมากกว่า 2,600 กิโลเมตร ต้องพึ่งพาป่าชายเลนทั้งในทางตรงและทางอ้อมคงได้กล่าวแล้ว ดังนั้นการลดลงและความเสื่อมโทรมของป่าชายเลนที่มีเหลืออยู่จึงมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนเหล่านี้โดยตรงนอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศชายฝั่งและต่อทรัพยากรประมงของประเทศโดยส่วนรวมอีกด้วย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรักษาและฟื้นฟูป่าชายเลนที่มีเหลืออยู่ประมาณหนึ่งจุดห้าล้านไร่เอาไว้ให้ได้พร้อมกับการปลูกป่าชายเลนเพิ่มเติมในพื้นที่ที่มีศักยภาพเพียงพอ โดยหลักวิชาการแล้วพื้นที่ตามแนวชายฝั่งทะเลที่เป็นดินเลนควรจะมีแนวป่าชายเลนเพื่อป้องกันรักษาชายป่าเอาไว้เป็นแถบลึกจากชายฝั่งทะเลเข้าไปไม่น้อยกว่า 300 เมตรขึ้นไป และตามแนวฝั่งคลองในเขตนํ้ากร่อยควรมีแนวป่าชายเลนไม่น้อยกว่า 40 เมตรขึ้นไป เพื่อป้องกันรักษาระบบนิเวศน์ชายฝั่งทั้งนี้ พิจารณาจากระดับการขึ้นลงของน้ำทะเลและสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญจึงบังเกิดผลในการป้องกันการพังทลายตลอดจนการเอื้อประโยชน์ ในทางประมงที่ยั่งยืนต่อราษฎรที่อาศัย (สนใจ หะวานนท์ และจิระศักดิ์ ชูความดี, 2550 : 5)

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับวนอุทยานปรางมุนี

เดิมงานด้านป่าไม้ทั้งหมด อันได้แก่ งานปลูกบำรุงป่า งานวนวัฒนวิจัย งานอุทยานแห่งชาติ งานทางด้านสัตว์ป่า งานต้นน้ำ และงานด้านป้องกันปราบปรามและไฟป่า เป็นต้น ล้วนอยู่กับกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (เดิมสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์) ทั้งสิ้น แต่เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๕ วุฒิสภาได้มีมติด้วยคะแนน ๑๒๗ ต่อ ๒๓ ให้แยกงานที่เกี่ยวกับป่าเศรษฐกิจ และงานด้านอนุรักษ์และการคุ้มครองป่าไม้ออกจากกัน โดยให้งานทางด้านป่าเศรษฐกิจอยู่กับกรมป่าไม้ ส่วนงานด้านอนุรักษ์และการคุ้มครอง ให้ไปตั้งเป็นกรมขึ้นมาใหม่ และให้สังกัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกระทรวงใหม่ต่อมาสภาผู้แทนราษฎรก็ได้มีมติเห็นชอบตามผลการประชุมของวุฒิสภาดังกล่าว ซึ่งจะต่างไปจากมติเดิมของราษฎรในการพิจารณา ในวาระที่ ๓ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕ ซึ่งความเห็นดังกล่าวแต่เดิมเหล่านี้ไม่มีการแยกกรมป่าไม้เป็น ๒ กรม ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกา เล่มที่ ๑๑๙ ตอนที่ ๙๙ ก.ลงวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๕ ให้จัดตั้งกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ในสังกัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๔๕ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้ ดร.ปลอดประสพ สุรัสวดี ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรักษาราชการแทนอธิบดีกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช จึงถือได้ว่าเป็นอธิบดีกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชคนแรก และได้ดำรงตำแหน่งอยู่จนถึงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ จึงได้มีการแต่งตั้งนายสมชัย เพียรสถาพร ขึ้นดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช อย่างเป็นทางการกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชได้ ดำเนินกิจการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ส่งเสริมและฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชในเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์โดยการควบคุมป้องกันพื้นที่ป่าอนุรักษ์เดิมที่มีอยู่ และพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมให้กลับสมบูรณ์ด้วยกลยุทธ์การส่งเสริม กระตุ้น และปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนมีความรู้สึกหวงแหนและการมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อเป็นการรักษาสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพ สำหรับเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งอาหาร แหล่งนันทนาการและการท่องเที่ยวทางธรรมชาติของประชาชน ดังวิสัยทัศน์ของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชที่ว่า “ผืนป่าหลากหลาย สัตว์ป่ามากมาย ป่าไม้อยั่งยืน”

และสืบเนื่องจากปี พ.ศ.2517 กรมป่าไม้โดยกองจัดการป่าสมัยนั้นได้ดำเนินการจัดทำโครงการ พัฒนาป่าไม้ปากน้ำปรางมุนี ตามพระราชประสงค์ ซึ่งเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในคราวที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จเยี่ยมหมู่บ้านปากน้ำปรางมุนี อำเภอปรางมุนี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และทอดพระเนตรเห็นต้นโกกวาง ซึ่งชาวบ้านนิยมนำมาเผา

ถ่าน ทรงมีความสนพระราชหฤทัยในการที่จะสนับสนุนการปลูกพันธุ์ไม้บริเวณชายทะเลปากน้ำปราณบุรี กรมป่าไม้จึงได้จัดตั้งเป็นโครงการพิเศษขึ้น โดยการกำหนดเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติคลองเก่า-คลองคอย เนื้อที่ 1,984 ไร่ ประกอบด้วยป่าชายเลน ป่าบกภูเขาที่ดอนริมหาดชายทะเลและที่รกร้างว่างเปล่า เพื่อพัฒนาเป็นป่าเนกประโยชน์ที่จะผลิตไม้ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ป้องกันลมพายุ และเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังเป็นตัวอย่างเพื่อชักจูงใจปลูกบำรุงรักษาป่าธรรมชาติ ที่สวยงามไว้เป็นสมบัติของอนุชนรุ่นหลังต่อไป

ต่อมาเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2525 ส่วนอุทยานแห่งชาติ (กองอุทยานแห่งชาติเดิม) เห็นควรส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจพื้นที่เพื่อจัดเป็นวนอุทยาน และกรมป่าไม้ได้พิจารณาแล้วจึงให้จัดการพื้นที่ดังกล่าวในรูปของวนอุทยานซึ่งมีเนื้อที่ 700 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีทั้งสภาพป่าชายเลน มีทิวทัศน์ธรรมชาติและหาดทรายที่สวยงาม และมีแม่น้ำปราณบุรีไหลผ่านตอนกลางของพื้นที่ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งอยู่ใกล้แหล่งชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อนได้โดยสะดวก กรมป่าไม้จึงได้มีคำสั่ง ที่ 1887/2526 ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2526 แต่งตั้งให้เจ้าหน้าที่จากส่วนอุทยานแห่งชาติไปทำหน้าที่หัวหน้าวนอุทยานแห่งชาติปราณบุรี แห่งนี้ และต่อมาปัจจุบันได้โอนงานให้สำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าไม้อนุรักษ์ 4 ไปควบคุมดูแล ตั้งแต่เดือนเมษายน 2539 ในคราวที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จวนอุทยานปราณบุรี เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม 2539 วันที่ 9 สิงหาคม 2539 วันที่ 28 มิถุนายน 2540 วันที่ 29 สิงหาคม 2542 วันที่ 4 เมษายน 2543 และวันที่ 17 สิงหาคม 2543 และวันที่ 24 มิถุนายน 2546 ทรงมีความห่วงใยในพื้นที่วนอุทยานปราณบุรี โดยเฉพาะสภาพป่าชายเลนโดยทรงมีพระราชดำรัสดังนี้

1. เกี่ยวกับพื้นที่ของวนอุทยานปราณบุรี

1.1 พระองค์ทรงรับสั่งให้จัดทำแนวเขตให้ชัดเจน รวมทั้งพื้นที่ใกล้เคียงที่มีผู้ถือครองและผู้มีเอกสิทธิ์ เพื่อที่จะได้ทราบขอบเขตที่แท้จริงของวนอุทยานฯ และป้องกันการบุกรุกพื้นที่เนื่องจากพื้นที่เหลือน้อยเราต้องรักษาไว้ให้ดี

1.2 ให้ประสานงานกับผู้ว่าราชการจังหวัดและนายอำเภอ เพื่อตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ในพื้นที่ข้างเคียงและที่อยู่ภายในวนอุทยานฯ ว่าได้มาอย่างไร

1.3 ตรวจสอบหลักฐานเกี่ยวกับที่ดินในเขตวนอุทยานฯ ที่พิพาทกันว่าแพคดีได้อย่างไร

1.4 พื้นที่ถือครองของเอกชนหากจำเป็นต้องฟ้องกลับคืน กรณีที่เกิดปัญหาการบุกรุกจับจองพื้นที่ อาจจะมียางสิ่งบางอย่างที่ได้มาโดยไม่ถูกต้องพระองค์ทรงยกตัวอย่างเรื่องเกี่ยวกับที่ดินที่เกิดขึ้นในท้องที่ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

2 เกี่ยวกับป่าชายเลน

2.1 พระองค์ท่านรับสั่งเรื่องอุทกศาสตร์การก่อกำน้ำเสียโดยทำแบบก้ามปูเพื่อให้เกิดการทับถมของดินทรายบริเวณปากน้ำที่ติดกับทะเล เพื่อกันไม่ให้ น้ำเสียในทะเลไหลเข้าลำคลองดังที่พระองค์ทรงทำการทดลองที่แหลมผักเบี้ย อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พระองค์ทรงตรัสถึงการเน่าเสียของน้ำทะเลที่พัทยา จังหวัดชลบุรี เป็นตัวอย่าง

2.2 เมื่อน้ำในลำคลองสะอาดเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและมีการขยายพันธุ์ซึ่งเป็นหน้าที่ของประมง ส่วนที่มีการทับถมของดินและเลนซึ่งเป็นเลนงอกใหม่ที่พระองค์เคยทดลองในท้องที่จังหวัดนราธิวาส พื้นที่ส่วนที่จะพัฒนาเป็นพื้นที่ป่าชายเลนเป็นหน้าที่ของป่าไม้

3 ปัญหาในการปฏิบัติงาน

พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการดูแลรักษาพื้นที่วนอุทยาน ทรงรับสั่งว่ามีเจ้าหน้าที่ที่นายที่ปฏิบัติงานอยู่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ถวายรายงานว่ามีข้าราชการ 1 นาย และลูกจ้างชั่วคราว 8 นาย พระองค์ทรงเห็นใจว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย หวังจะเกิดอันตรายที่จะต่อสู้กับผู้มีอิทธิพลที่คอยจะมาบงการ และจับจองพื้นที่โดยมิชอบ และพระองค์ได้ทรงรับสั่งเพิ่มเติมให้พยายามรักษาพื้นที่ป่าที่เหลือน้อยอยู่แล้วให้อยู่ต่อไปโดยประสานงานกับผู้ว่าราชการและนายอำเภอเพื่อแนวทางป้องกันร่วมกัน

พื้นที่วนอุทยานปราณบุรี

วนอุทยานปราณบุรีตั้งอยู่ บริเวณป่าสงวนแห่งชาติ คลองเก่า- คลองคอก ตำบลปากน้ำปราณ อำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เนื้อที่ 700 ไร่ โดยมีพื้นที่แปลงปลูกป่า FPT 29 และ FPT 29/3 ที่ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) มีความมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าชายเลนตามโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ปีที่ 50 มอบให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และเป็นศูนย์ศึกษาเรียนรู้ระบบนิเวศน์ป่าชายเลนสิรินาถราชินี ที่วนอุทยานปราณบุรีมีหน้าที่ดูแลอยู่ในปัจจุบัน

อาณาเขตของวนอุทยาน

ทิศเหนือ	จด	ที่ดินกรรมสิทธิ์
ทิศใต้	จด	ที่ดินกรรมสิทธิ์
ทิศตะวันออก	จด	ชายทะเลปากน้ำปราณ
ทิศตะวันตก	จด	ที่จัดสรรเขาเต่า

สภาพป่าแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

- ป่าดิบแล้ง : บริเวณเขาเจ้าพ่อห้วยรามและเขาเจ้าแม่ทับทิมทอง
 ป่าชายเลน : บริเวณที่ราบเชิงเขาเจ้าพ่อห้วยรามถึงถนนทางเข้าวนอุทยาน
 ป่าสนทะเล : บริเวณด้านติดทะเลอ่าวไทย ซึ่งเป็นป่าปลูก

พรรณไม้และสัตว์ป่า

1. พรรณไม้

1.1 ป่าชายหาด มีไม้สนทะเล หยีทะเล สะเดา นนทรี เสม้า จี้เหล็ก ขันทองพยาบาท ไม้ยราบยักษ์ ดอกคิง กล้วยาลอยลม กล้วยาหงอนไก่ ผักบุ้งทะเล ผักเบี้ยทะเล ฯลฯ

1.2 ป่าชายเลน ซึ่งมีโกงกางใบเล็ก โกงกางใบใหญ่ แสมขาว แสมทะเล แสมดำ ตะบูนขาว ตะบูนดำ โปรงแดง โปรงขาว ฝาคดอกขาว ชลูด โพธิ์ทะเล ปอทะเล ตาคุ่มทะเล พังกาหัวสุมดอกแดง จาก จิกทะเล กรวย ชะคราม ผักเบี้ยทะเล ลำมะง่า ฯลฯ

1.3 ป่าดิบแล้ง พรรณไม้ต่างๆ เช่น ช้างน้ำ พุด ไข่รวก ตาลโตนด มะเก็ด มะม่วงหาว แผลงวัน ขอบป่า มะนาวผี ตะโก มะขามป้อม จันทน์ผา สลัดได สนุ่นดำ ฝอยทอง กระเจียว กล้วยาห้วยรามน้อย และเห็ดชนิดต่าง ๆ ฯลฯ

2. สัตว์ป่า

2.1 สัตว์เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม ซึ่งมี ลิง เก้ง กวาง เลียงผา กระรอก กระต่ายป่า

2.2 สัตว์ปีก ซึ่งมี ไก่ป่า นกยูงอินเดีย นกยูงไทย นกหัวขวานสามนิ้วหลังทอง นกโพระดกธรรมดา นกคันทอง นกตะขาบทุ่ง นกกินเปี้ยว นกจาบคาหัวสีส้ม นกบั้งรอกใหญ่ นกกาเหว่า นกกระปูดใหญ่ นกแก้วโม่ง นกแซกแซว นกแอ่นกินรัง นกคบบุ้งเล็ก นกดินเทียมน นกเค้าโม่ง, นกเค้าแมว นกเค้าเหยี่ยว นกแอ่นตาล นกแสก นกฮูก, นกเค้ากู่ นกพริบป่า นกเขาใหญ่, นกเขาหลวง นกเขาไฟ นกเขาขาว นกกิ้งก่า นกกระแตแต้แว๊ด เหยี่ยวนกเขาชริตรา นกกาบน้ำเล็ก นกยางเปี้ยว นกยางทะเล นกยางโทนใหญ่ นกกระสาแดง นกอีแพรดแถบออกดำ นกอีเสือสีน้ำตาล นกแซงแซวหางปลา ฯลฯ

2.3 สัตว์น้ำ ซึ่งมี ปลาเก๋า ปลาดุกทะเล ปลากระเบน ปลาฉลาม ปลาเกว๋น ปลาหมอตทะเล ปลากระตัก ปลากระบอก ปลาเห็ดโคน ปลาตะเพียนน้ำเค็ม ปลาดิน ปลากระจิง ปลาเข็ม ปูแสมก้ามทอง ปูแสมก้ามส้ม ปูเปี้ยว ปูทะเล ปูม้า ปูก้ามดาบ ปูลม กุ้งแชบ๊วย หอยจับแฉง หอยเจดีย์ หอยนางรม หอยเสียบ ฯลฯ

2.4 สัตว์เลื้อยคลาน ซึ่งมี งูชนิดต่าง ๆ เต่า เตี้ย ตะกวด กิ้งก่า แย้ ตุ๊กแก กิ้งกือ ฯลฯ

วิสัยทัศน์

“ฟื้นป่าหลากหลาย สัตว์ป่ามากมาย ป่าไม้ยั่งยืน”

พันธกิจ

1. อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่อนุรักษ์
2. ให้บริการด้านวิชาการ
3. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยมีส่วนร่วม
4. บริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ

บทบาทและภารกิจ

วนอุทยานปราชญ์บุรี มีภารกิจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ส่งเสริม และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ในเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ โดยการควบคุมป้องกันพื้นที่ป่าอนุรักษ์เดิมที่มีอยู่ และพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมให้กลับสมบูรณ์ด้วยกลยุทธ์การส่งเสริม กระตุ้นและปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนมีความรู้สึกรักหวงแหน และมีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อเป็นการรักษาสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพสำหรับเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งอาหาร แหล่งนันทนาการและการท่องเที่ยวทางธรรมชาติของประชาชน

แนวพระราชดำริด้านการป่าไม้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2512 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง เสด็จทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในหลวงรัชกาลที่ 9 ในความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง ป่า น้ำ ดิน ซึ่งโยงใยมีผลกระทบต่อกันตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ว่า (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช)

".....อาจมีบางคนเข้าใจว่า ทำไมถึงสนใจเรื่องชลประทานหรือเรื่องป่าไม้จำได้เมื่ออายุ 10 ขวบ ที่โรงเรียนมีครูคนหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้ตายไปแล้ว สอนเรื่องวิทยาศาสตร์ เรื่องการอนุรักษ์ดินแล้วให้เขียนว่า ภูเขาต้องมีป่า อย่าง นั้นเมื่อดฝนลงมาแล้วจะชะดินลงมาเร็ว ทำให้ไหลตามน้ำไป ไปทำความเสียหาย ดินหมดจากภูเขาเพราะไหลตามสายน้ำไป ก็เป็นหลักของป่าไม้ เรื่องการอนุรักษ์ ดิน และเป็นหลักของชลประทานที่ว่า ถ้าเราไม่รักษาป่าไม้ข้างบน จะทำให้เดือดร้อนตลอด ตั้งแต่ดินภูเขาจะหมด ไปกระทั่งการที่จะมีตะกอนลงมาในเขื่อน มี ตะกอนลงมาในแม่น้ำทำให้น้ำท่วมนี่นะ เรียนมาตั้งแต่อายุ 10 ขวบ....."

การที่ทรงเห็นความสำคัญของปัญหาป่าเสื่อมโทรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อบริเวณด้านอื่นๆ ไม่เฉพาะแต่ปัญหาเรื่องดิน เรื่องน้ำเท่านั้น หากโยงใยถึง ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง คุณธรรมและระบบนิเวศด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้แนวพระราชดำริในการแก้ไขปัญหาป่ามิได้เป็นกิจกรรมที่ดำเนินไป

อย่างใดๆ หากแต่รวมเอางานพัฒนาที่เกี่ยวข้องทั้งหมดเข้าไปทำงานในพื้นที่อย่างประสานสัมพันธ์กัน
แนวพระราชดำริด้านการป่าไม้ จำแนกออกเป็นหมวดหมู่ตามงาน ได้ดังนี้

1. การอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม
2. การฟื้นฟูสภาพป่าและการปลูกป่า
3. การพัฒนาเพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน

1. การอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม

จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรในพื้นที่ ดันน้ำลำธาร ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคเหนือ พระองค์ทรงเล็งเห็นถึงปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงตระหนักถึง ความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งมีความสัมพันธ์ เอื้ออำนวย ประโยชน์ต่อกันและกัน หากทรัพยากรอย่างหนึ่งอย่างใดถูกรบกวน ก็จะส่งผลกระทบต่อทำให้ความสมดุลทางธรรมชาติเสียหายตามไปด้วย ดังนั้น จึงพระราชทานแนว พระราชดำริในการจัดการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมดังต่อไปนี้

1. การรักษาป่าต้นน้ำ เป็นหลักการขั้นพื้นฐานแห่งแนวพระราชดำริในการ อนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม คือ เมื่อมีป่าก็จะมีน้ำ มีดินอันอุดม มีความชุ่มชื้นของ อากาศ และเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของคน ถึงแม้การรักษาป่าต้นน้ำลำธารจะมีวัตถุประสงค์ปลายทางสำคัญอยู่ที่การเกื้อกูลการดำรงชีวิตของมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันของคนกับป่า แต่ป่าต้นน้ำ คือที่ บริเวณซึ่งพึงรักษาให้อยู่อย่างปลอดภัยจากการรบกวนหรือเสี่ยงต่อความเสียหายใดๆ โดยเฉพาะความเสียหายที่เกิดจากคน

2. การจัดการเรื่องน้ำและการสร้างความชุ่มชื้นในบริเวณพื้นที่อนุรักษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อการจัดการเรื่องน้ำเป็น อย่างยิ่ง เพราะน้ำเป็นปัจจัยหลักในการรักษาและฟื้นฟูสภาพป่า รวมทั้งการปลูกป่า หลักในการสร้างแหล่งเก็บน้ำเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมตามแนวพระราช ดำริ ก็คือ การกักเก็บน้ำไว้บนที่สูงให้มากที่สุด แล้วจ่ายปันลดหลั่นลงมาโดยพยายาม เก็บน้ำไว้ในดินให้มากที่สุด ควบคุมและจัดการสถานะการไหลของน้ำให้สม่ำเสมอ

สรุปได้ว่า การจัดการทรัพยากรน้ำ ในงานอนุรักษ์ต้นน้ำลำธารและสิ่งแวดล้อมนั้นก่อนประโยชน์ต่อสภาพน้ำคือ ทำให้ปริมาณน้ำดีขึ้น คุณภาพน้ำดีขึ้น และการไหลของน้ำดีขึ้น

3. การจ่ายปันน้ำ เมื่อมีแหล่งกักเก็บน้ำแล้วงานต่อเนื่องคือการจ่ายปันน้ำเพื่อแผ่ขยายความชุ่มชื้นแก่สิ่งแวดล้อมในพื้นที่เพื่อการอุปโภคบริโภคและการเพาะปลูกโดยการทำท่อส่งและลำเหมือง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นการใช้วัสดุในพื้นที่ที่หาง่ายและประหยัดเป็นหลัก การแผ่ขยายพื้นที่จ่ายปันน้ำโดยท่อส่งและลำเหมืองนี้ยังช่วยทำหน้าที่ "เก็บน้ำไว้ในดิน" ให้ครอบคลุมบริเวณกว้างขวางออกไปด้วย

4. การรักษาป่าชายเลน นอกจากมีพระราชดำริให้อนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร และพื้นที่ป่าบก โดยทั่วไปแล้ว ยังทรงมีสายพระเนตรยาวไกลไปถึงปัญหาที่เกิดขึ้นใน ป่าชายเลนของประเทศอีกด้วย

2. การฟื้นฟูสภาพป่าและการปลูกป่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวพระราชดำริที่เป็นแนว คิด และวิธีการซึ่ง จำแนกออกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. การฟื้นฟูตามหลักธรรมชาติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงชี้แนะแนวทางโดย ถือหลักให้ธรรมชาติฟื้นตัวเอง

2. การปลูกป่าทดแทน ทรงให้ความสำคัญกับพืชพันธุ์ไม้ท้องถิ่น ทรงเตือนให้ระวังการ นำพันธุ์ไม้ต่างถิ่นเข้าไปปลูก โดยไม่ได้ศึกษาอย่างดีพอมาก่อน ลักษณะของป่าที่ปลูกทดแทน ในการ ปลูกป่าทดแทนทรงกล่าวถึง "ป่า 3 อย่าง" คือ ป่าที่ปลูกพันธุ์ไม้ตามประโยชน์ที่นำไปใช้ 3 ลักษณะ ได้แก่ เทคนิคในการปลูกป่า ได้พระราชทานข้อคิดเกี่ยวกับวิธีการปลูกป่าที่มี ประสิทธิภาพหลายวาระ สรุปความได้ว่า

- (1) ต้องรักษาหน้าดินเอาไว้ โดยห้ามไถหน้าดินออกก่อนปลูกป่า และห้าม ใช้ยาฆ่าหญ้า
- (2) ปลูกต้นไม้ที่มีชั้นหรือขนาดความสูงต่างระดับกัน ทั้งไม้ยืนต้นที่มี ความสูง และไม้ ชื้นล่างหรือไม้คลุมดิน เพื่อรักษาความชุ่มชื้นไม่ให้ระเหยไปใน อากาศ
- (3) ปลูกต้นไม้ชนิดโตเร็วเพื่อเป็นไม้เบิกนำ ปลูกพันธุ์พืชไม้ท้องถิ่นและพันธุ์ไม้ไม่ผลัด ใบแทรกเข้าไปในป่า เพื่อรักษาความชุ่มชื้นของดิน
- (4) บริเวณพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูง อาจใช้พืชที่มีเมล็ดนำไปปลูกไว้บนยอดเขา เพื่อให้ ขยายพันธุ์เองตามธรรมชาติ
- (5) เริ่มปลูกในบริเวณใกล้แหล่งเก็บน้ำและพื้นที่ชุ่มชื้นก่อน เช่น รอบ อ่างเก็บน้ำหรือ ฝายหรือตามแนวร่องน้ำ แล้วค่อยขยายพื้นที่ปลูกออกไป โดยพยายาม ใช้ประโยชน์จากน้ำที่ไหลมาจาก ยอดเขา คู່พื้นที่ตอนล่างให้ได้ประโยชน์สูงสุด โดยการจัดทำฝายต้นน้ำ (Check Dam) และทำคูน้ำระบบ ก้างปลาเพื่อรักษาความชุ่ม ชื้นของดิน ทั้งยังเป็นแนวป้องกัน ไฟป่าเปียก (Wet Fire Break)

3. การพัฒนาเพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน

หลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 พื้นที่ป่าไม้ในประเทศ ถูกราษฎร บุกรุกและครอบครอง โดยไม่ชอบด้วยกฎหมายประมาณ 1 ล้านครอบครัว มีการเรียกร้องขอกกรรมสิทธิ์ ในการครอบครองพื้นที่ ป่าไม้ที่ได้บุกรุกครอบครองไว้เป็นปัญหาที่ทวีขึ้นทุกขณะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ คนอยู่ร่วมกับป่าได้ โดยพยายามเปลี่ยนราษฎรจาก สภาพผู้บุกรุกทำลายป่าให้กลายมาเป็นผู้อนุรักษ์

ทรัพยากรป่า ด้วยทรงตระหนักถึงการพึ่งพาของคนและป่า ดังนั้น ในการที่คนจะอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน ทรงมีแนวพระราชดำริ ดังนี้

1. จัดจำแนกความเหมาะสมการใช้ที่ดินตามลักษณะ โครงสร้างของดิน การพัฒนาชุมชน ต้องคำนึงถึงการจัดพื้นที่อย่างเหมาะสมแก่ราษฎร ซึ่ง ประกอบด้วย พื้นที่อยู่อาศัยของชุมชน พื้นที่ทำกิน หรือพื้นที่เพาะปลูกและพื้นที่อนุรักษ์

2. ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ โดยให้ราษฎรปลูกพืชเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วย เพื่อจะได้พึ่งตนเองได้

3. ส่งเสริมให้ราษฎรมีส่วนร่วมในกิจกรรมการปลูกป่า และจัดการ ทรัพยากรด้วยตนเอง นอกจากการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพให้แก่ราษฎรเพื่อเพิ่มรายได้ แล้ว ยังมีพระราชประสงค์ให้ราษฎรมีส่วนร่วมในกิจกรรมการปลูกป่า ได้ทรงเสนอแนะให้ ตั้ง "ป่าไม้หมู่บ้าน" ขึ้นมา เพื่อให้ราษฎรเพาะต้นกล้าให้แก่ราชการเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อกัน

4. ส่งเสริมการศึกษาเพื่อให้ราษฎรมีความรู้ พระราชกรณียกิจในการเสด็จฯ เยี่ยมเยือนราษฎรแต่ละครั้งจะพระราชทานเครื่องเขียนแบบเรียนอุปกรณ์การศึกษารวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้แก่ครูผู้ทำงานในถิ่นทุรกันดาร บางพื้นที่ที่ทรงพบว่าไม่มีโรงเรียนเล็กๆ ไปเรียนลำบาก เพราะอยู่บนป่าเขาห่างไกลเกินไป ก็จะมีพระราชทานพระราชทรัพย์ ส่วนพระองค์สร้างโรงเรียน เมื่อชาวบ้านมีการศึกษา มีความรู้ ก็ย่อมเกิดความเข้าใจ เกิด สำนึกทางสังคม และสำนึกในทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นผลต่อเนื่องตามมา

5. เสริมสร้างคุณธรรมและจิตสำนึก งานด้านอนุรักษ์ป่าไม้และต้น น้ำลำธารจะประสบผลดี มีความต่อเนื่อง และรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติไว้ได้อย่างยั่งยืนเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับคุณธรรม และจิตสำนึกของชาวบ้านเป็นสำคัญเพราะแม้จะมีการ ปลูกป่า ปลูกต้นไม้ มากมายเพียงไรท่วมบประมาณสักเท่าใด มีวิทยาการมีระบบทันสมัย เพียงไร หากชาวบ้านในพื้นที่ไม่ร่วมมือ ไม่เห็นด้วยงานในพื้นที่นั้น ก็ย่อมยากที่จะประสบความสำเร็จ

แนวพระราชดำรินี้เน้นการสร้างเสริมคุณธรรมและจิตสำนึก จึงเป็น ปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้ต้นน้ำลำธารของเมืองไทยวันนี้ ยังมีอยู่และมั่นคงได้ว่าจะอยู่อีกนานเท่านาน การสร้างจิตสำนึกแก่ราษฎรตามแนวพระราชดำรินั้นไม่ใช่วิธีแค่การพูดการสอนเท่านั้นแต่ถือว่าการกระทำที่เกิดประโยชน์ซึ่งชาวบ้านเห็นได้ สัมผัสได้ และรับประโยชน์ได้จริงจากความอุดมสมบูรณ์ของป่า ดิน และน้ำ นั้นจะเป็นเครื่องมือสร้างจิตสำนึกตัวสำคัญ การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมหน่วยงานอย่างเอาพระราชหฤทัยใส่ และทรงหนุนช่วยอย่างจริงจัง ทรงรับรู้ถึงสภาพการทำงาน สภาพความเป็นอยู่ ทุกข์สุข ของผู้ปฏิบัติงาน พระราชกรณียกิจและพระมหากรุณาธิคุณเช่นนี้ย่อมเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ ชโลมเลี้ยงปณิธานและอุดมการณ์แห่งการทำงานให้หนักแน่นมั่นคง เมื่อทั้งชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ราชการมีพลังใจ มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน

ผลก็คือ พลังสามัคคีในการประกอบกิจการงาน อันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประสพสุข ตีอินทร์ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกำนันผู้ใหญ่บ้านในภาคเหนือ พบว่า อายุ การศึกษา รายได้ การถือครองที่ดิน การใช้เชื้อเพลิง ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกำนัน ส่วนขนาดครอบครัว ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง การเข้ารับอบรม และความสนใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

สนใจ หะวานนท์, สมศักดิ์ พิริยโยธา และदारु้ง ใจจริง (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องทัศนคติของราษฎรต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชายเลนแบบยั่งยืน ซึ่งพบว่าป่าชายเลนมีความสำคัญทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ไม้และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมชายฝั่งเพื่อผลิตสัตว์น้ำ คือ การเปิดโอกาสให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชายเลน การวางแผนเพื่อจัดการป่าชายเลนให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ปัญหาและความต้องการของราษฎรจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องดำเนินการโดยเร่งด่วน ควรจำแนกพื้นที่ป่าชายเลนเป็นเขตอนุรักษ์ เขตป่าชุมชน เขตป่านันทนาการ เขตการวิจัยและเขตเพื่อการพัฒนาอื่นๆ ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน และขณะเดียวกันจำเป็นต้องถ่ายทอดความรู้ด้านป่าชายเลนและป่าชุมชนแก่ราษฎรเพื่อให้ราษฎรมีความพร้อมในการรับเอาพื้นที่ป่าชายเลนบางพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียงไปดำเนินการจัดการป่าชายเลนแบบเอนกประสงค์

อมราวดี เหมาคม (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความคิดเห็นของราษฎรรอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจและความคิดเห็น ของราษฎรที่อาศัยอยู่รอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและศึกษาถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการที่มีผลเกี่ยวกับความคิดเห็นของราษฎรในเรื่องดังกล่าว โดยได้ศึกษาหัวหน้าครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านรอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ จำนวน 13 หมู่บ้าน 337 คน ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจและความคิดเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนเพศ ระดับการศึกษา อาชีพ สถานภาพทางเศรษฐกิจ มีความคิดเห็นต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่แตกต่างกัน

ศุภราภรณ์ ธรรมชาติ (2540:67-68) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ชายฝั่ง : กรณีศึกษาอำเภอร่อง จังหวัดสตูล พบว่า การได้รับฟังข่าวสารมีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ธวัช ลิทธิกิจโยธิน(2543:106-107)ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน:ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลคลองโคกลนอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจในการมีส่วนร่วมของประชาชนรวมถึงปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน โดยการสอบถามจากประชากรกลุ่มตัวอย่างจากหัวน้ำคร้าวเรือนหรือบุคคลที่อยู่ในคร้าวเรือน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำให้เกิดความแตกต่างในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน ได้แก่ เพศ อาชีพ การเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆในชุมชน ความรู้ความเข้าใจในป่าชายเลน การได้รับข่าวสารและการประชาสัมพันธ์ การเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟู และการคาดหวังประโยชน์จากการร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน ส่วนปัญหาและอุปสรรค ได้แก่ การมีภาระในการประกอบอาชีพ สุขภาพร่างกาย การขาดการประชาสัมพันธ์จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และมีภาระครอบครัว

วสันต์ กล่อมจินดา (2544 : 65) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของราษฎรในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าเขาสมโภชน์ อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติได้แก่ ระดับการศึกษา ตำแหน่งที่ได้รับ และความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สุทธิภรณ์ จิมเจริญ (2544 : 74-75) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ตำบลคลองโคกลน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน มีวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ พบว่า ส่วนใหญ่เคยได้รับเอกสารหรือข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน มีการเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟู เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง เคยมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น เสนอปัญหา ร่วมประชุมวางแผนดำเนินการ ร่วมปฏิบัติตามแผนงาน และการติดตามและประเมินผล ประชากรที่ใช้ในการศึกษามีความคิดเห็นเกี่ยวกับป่าชายเลนอยู่ในระดับดีปานกลาง ปัจจัยที่สัมพันธ์มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม รองลงมา คือการฝึกอบรมและการได้รับเอกสารหรือข่าวสาร ส่วนปัญหาหรืออุปสรรคของประชาชนในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน การเข้าไปจับสัตว์น้ำในบริเวณพื้นที่

ปลูกป่าทำให้ต้นไม้ได้รับความเสียหาย ประชาชนไม่มีเวลาและขาดแคลนกล้าไม้ที่จะใช้ปลูก

สมพงษ์ ทองเกื้อ(2544 :76-79)ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนของราษฎรตำบลบางขุนไทรอำเภอบ้านแหลมจังหวัดเพชรบุรีมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน ศึกษาด้านการปฏิบัติ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนและปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนของราษฎรกลุ่มเป้าหมายศึกษาโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวิจัย พบว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจของราษฎรส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือ ทำประมง รายได้เมื่อเปรียบเทียบกับรายจ่ายแล้วมีเงินไม่เพียงพอสภาพทางสังคมของราษฎรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุเฉลี่ยเกินครึ่งมากกว่า 50 ปี การศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากกว่า 5 คน มีระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานเฉลี่ย 38 ปีขึ้นไป และการถือครองที่ดินส่วนใหญ่มีเฉพาะที่อยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนจะมาจากการนำสัตว์น้ำมาบริโภคหรือเพื่อขาย ซึ่งได้ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนได้แก่ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน การเข้าร่วมกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ การรับรู้ข่าวสารด้านการอนุรักษ์เป็นปัจจัยทางด้านสังคม ส่วนอาชีพ รอง รายได้ การถือครองที่ดินเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนที่แตกต่างกัน

ฉัตรชัย คิ้วจาด(2545:บทคัดย่อ)ทำการศึกษามีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกรณีศึกษาความคิดเห็นชุมชนคลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนริมคลองบางกอกน้อยมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับสูงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการให้คุณค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ การเป็นสมาชิกกลุ่มชุมชน และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์ (2547 : 93) ได้ศึกษา ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรต่อโครงการฟื้นฟูนิเวศป่าชายเลนเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสทรงพระชนมายุ 72 พรรษา ตำบลคลองขนาน อำเภอนือคลอง จังหวัดกระบี่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมระดับความคิดเห็นและศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรต่อโครงการ พบว่า ราษฎรที่ทำการศึกษาล้วนเป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 40.26 ปี ระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษา สมรส และอยู่ด้วยกัน จำนวนสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 4-6 คน ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน 1-20ปี ส่วนใหญ่มีที่ดินในครอบครอง อาชีพรับจ้าง ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการ มีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการอยู่ในระดับที่ดีมากเป็นที่พอใจ

ของราษฎรทั่วไป ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเห็นของราษฎรคือรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลน

ทวีป คงเทียน (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเป็ริง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเป็ริง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ลำดับที่ 1 รองลงมา คือ ด้านการมีส่วนร่วมติดตามผลการดำเนินงาน ด้านการมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาและการวางแผน และด้านการมีส่วนร่วมค้นหาปัญหาตามลำดับ ภูมิหลังของประชาชนที่มีเพศต่างกันมีส่วนร่วมไม่แตกต่างกัน สำหรับประชาชนที่มีอายุ อาชีพ ระดับการศึกษา สมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในอำเภอบางบ่อ รายได้ ครอบครัวต่อเดือน ระยะเวลาที่อาศัยในเขต อบต. ต่างกัน มีส่วนร่วมในการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเป็ริงแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

มานพ ชมชื่น (2548 : บทคัดย่อ) ศึกษานโยบายอนุรักษ์ป่าชายเลน : การศึกษาเฉพาะภาคตะวันออก โดยวิธีการวิจัยเอกสารละสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องของป่าชายเลนบริเวณภาคตะวันออก ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุม 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดตราด จันทบุรี ระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา การวิจัยพบว่า 1. รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ป่าชายเลนเป็นอย่างสูง โดยรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรี ที่เป็นนโยบายในการอนุรักษ์ป่าชายเลน ตั้งแต่ปี 2509-2540 รวม 23 ฉบับซึ่งมติคณะรัฐมนตรีทั้งหมดจะเน้นเรื่องการเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชายเลนอนุรักษ์ป่าชายเลนของประเทศให้คงอยู่นอกจากนั้นแทบทุกรัฐบาลกำหนดแนวทางการจัดการ ป่าชายเลนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ปี 2530 จนถึงปี 2544 โดยได้กำหนดพื้นที่ป่าชายเลนทั่วประเทศ จำนวน 1 ล้านไร่ในปี 2544 และในปัจจุบันรัฐธรรมนูญ 2540 ได้ให้ความสำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติ 2. ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของการดำเนินงานของรัฐที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชายเลน พื้นที่ป่าชายเลนภาคตะวันออกคือปัญหาทางด้านนโยบายที่ไม่มีความชัดเจนที่เพียงพอในการปฏิบัติตามนโยบายกฎหมายยังไม่รัดกุมเพียงพอและบทลงโทษของการบุกรุกป่าชายเลนเท่าที่ควรเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เพียงพอกับพื้นที่ป่าชายเลน รวมถึงงบประมาณในการป้องกันรักษาป่าชายเลนมีไม่เพียงพอกับการดูแลป่าชายเลนบริเวณภาคตะวันออกและนักการเมืองในพื้นที่ก็ได้สร้างปัญหาสำคัญเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายโดยการกระทำการจับกุมผู้บุกรุกป่าชายเลนนักการเมืองกลัวจะเน่นเสียงตกจึงได้ทำการต่อรองกับเจ้าหน้าที่และรัฐบาลเป็นต้นปัญหาและอุปสรรคอีกประการหนึ่งการขาดความร่วมมือของประชาชน 3. ผลกระทบของนโยบายการอนุรักษ์ป่าชายเลนที่มีต่อประชาชนบริเวณพื้นที่ป่าชายเลน ภาคตะวันออก ซึ่งครอบคลุม 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดตราด จันทบุรี ระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา ทำให้

ประชาชนที่อาศัยพื้นที่ป่าชายเลนประกอบอาชีพได้รับผลกระทบ เช่น ไม่มีที่ทำกินพร้อมทั้งประชาชนเป็นหนี้จากการลงทุนเพราะเลี้ยงสัตว์น้ำบริเวณป่าชายเลนผลกระทบดังกล่าวต้องให้รัฐบาลเข้ามาแก้ปัญหา โดยเร่งด่วนเพื่อป้องกันปัญหาด้านอื่นๆตามมาและป้องกันประชาชนเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนโดยผิดกฎหมายประโยชน์ต่อประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อมจึงจำเป็นที่ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลและประชาชนจะต้องร่วมมือกันอย่างจริงจังในการอนุรักษ์ป่าชายเลน โดยทุกฝ่ายต้องช่วยกันดูแลรักษาป้องกันการบุกรุกทำลายป่าชายเลน เพื่อให้ป่าชายเลน คงอยู่และอำนวยประโยชน์ให้แก่มหาชนตลอดไป

สรุปการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน วนอุทยานปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งนักวิชาการได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนแตกต่างกันออกไป สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่คนในชุมชนร่วมมือร่วมใจกันด้วยความเต็มใจในการที่จะช่วยกันคิด ปฏิบัติตัดสินใจ แก้ไขปัญหา และร่วมรับผลประโยชน์ โดยใช้ภูมิปัญญาของคนในกลุ่มในการบริหารจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์สูงสุด และนอกจากนี้การร่วมคิด ร่วมกันทำ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันให้กับคนในชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ซึ่งส่วนใหญ่ประชาชนจะมีส่วนร่วมใน 4 ด้าน คือ ด้านการมีส่วนร่วมในการศึกษาปัญหา เช่น การสำรวจข้อมูล วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตลอดจนการร่วมตัดสินใจสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาด้านการมีส่วนร่วมในการวางแผน คือ ร่วมกำหนดปัญหาในการพัฒนาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ด้านการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและสนับสนุน เช่น ร่วมออกแรงงาน ร่วมออกวัสดุ ร่วมให้ข้อเสนอแนะ ในการปฏิบัติงาน และด้านการมีส่วนร่วมติดตามผล เช่น ร่วมเป็นผู้ติดตามผลการทำงาน โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยส่งเสริม สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน และองค์การอาสาสมัครรูปแบบๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิด ดังนี้

ตัวแปรอิสระ คือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ผู้วิจัย ได้นำแนวคิดของ สมพงษ์ ทองเกื้อ (2548:23) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนของราษฎร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี ที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ใน 2 ด้าน คือ ด้านการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟู และด้านการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์

ด้านการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟู หมายถึง การที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการกระทำ หรือเรียนรู้ในเรื่องที่นำไปสู่การพัฒนา บำรุงรักษาหรือปกป้องป่าชายเลน

ด้านการรับรู้ข่าวสารการอนุรักษ์และฟื้นฟู หมายถึง การได้รับรู้ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน เช่น การได้ดู ได้ฟัง ได้อ่าน ข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ

ตัวแปรตาม คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน วนอุทยาน ปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ตามแนวคิดของบุญมี รัตนะพันธ์ (2543: 14) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมไว้จำนวน 4 ด้าน ได้แก่ การมีส่วนร่วมศึกษาปัญหา การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมปฏิบัติและสนับสนุน และการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผล

การมีส่วนร่วมศึกษาปัญหา หมายถึง ประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น เสนอแนะ ถึงสาเหตุของปัญหา

การมีส่วนร่วมในการวางแผน หมายถึง ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดแนวทางการใช้ทรัพยากร ร่วมจัดลำดับความสำคัญของปัญหาในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน

การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและสนับสนุนหมายถึง ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินการ ร่วมออกแรงงาน ร่วมออกวัสดุ ร่วมให้ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงาน

การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล หมายถึง ประชาชนมีส่วนร่วมในติดตามผลการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน

การกำหนดตัวแปรดังกล่าว ผู้วิจัยได้สรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องงานวิจัยของศุภราภรณ์ ธรรมชาติ (2540:67-68) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ชายฝั่ง : กรณีศึกษาอำเภอระงู จังหวัดสตูล พบว่าการได้รับฟังข่าวสารมีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ธวัช ลิทธิกิจโยธิน (2543:106-107) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน:ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลคลองโคกลนอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงครามมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจในการมีส่วนร่วมของประชาชนรวมถึงปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน โดยการสอบถามจากประชากรกลุ่มตัวอย่างจากหัวหน้าครัวเรือนหรือบุคคลที่อยู่ในครัวเรือน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจทำให้เกิดความแตกต่างในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนได้แก่เพศ อาชีพ การเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆในชุมชน ความรู้ความเข้าใจในป่าชายเลน การได้รับข่าวสารและการประชาสัมพันธ์ การเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟู และการคาดหวังประโยชน์จากการร่วมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากร

ธรรมชาติป่าชายเลน ส่วนปัญหาและอุปสรรค ได้แก่ การมีภาระในการประกอบอาชีพ สุขภาพร่างกาย การขาดการประชาสัมพันธ์จากเจ้าหน้าที่ของรัฐและมีภาระครอบครัว ชูติภรณ์ จิมเจริญ (2544:74-75) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ตำบลคลองโคกลน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน มีวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ พบว่า ส่วนใหญ่เคยได้รับเอกสารหรือข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน มีการเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟู เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมได้แก่ การเป็นสมาชิกกลุ่มในด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ในระดับปานกลาง เคยมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น เสนอปัญหา ร่วมประชุมวางแผนดำเนินการร่วมปฏิบัติตามแผนงาน และการติดตามและประเมินผล ประชากรที่ใช้ในการศึกษามีความคิดเห็นเกี่ยวกับป่าชายเลนอยู่ในระดับดีปานกลาง ปัจจัยที่สัมพันธ์มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม รองลงมา คือการฝึกอบรมและการได้รับเอกสารหรือข่าวสาร ส่วนปัญหาหรืออุปสรรคของประชาชนในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลน การเข้าไปจับสัตว์น้ำในบริเวณพื้นที่ปลูกป่าทำให้ต้นไม้ได้รับความเสียหาย ประชาชนไม่มีเวลาและขาดแคลนกล้าไม้ที่จะใช้ปลูก สมพงษ์ ทองเกื้อ(2544:76-79)ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนของราษฎร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน ศึกษาด้านการปฏิบัติ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนและปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนของราษฎร กลุ่มเป้าหมาย ศึกษาโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวิจัย พบว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจของราษฎรส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง รองลงมาคือ ทำประมง รายได้เมื่อเปรียบเทียบกับรายจ่ายแล้วมีเงินไม่เพียงพอสภาพทางสังคมของราษฎรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุเฉลี่ยเกินครึ่งมากกว่า 50 ปี การศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากกว่า 5 คน มีระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานเฉลี่ย 38 ปีขึ้นไป และการถือครองที่ดินส่วนใหญ่มีเฉพาะที่อยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนจะมาจากการนำสัตว์น้ำมาบริโภคหรือเพื่อขาย ซึ่งได้ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนได้แก่ ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน การเข้าร่วมกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ การรับรู้ข่าวสารด้านการอนุรักษ์เป็นปัจจัยทางด้านสังคม ส่วนอาชีพรอง รายได้ การถือครองที่ดินเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนที่แตกต่างกัน จัตตราชัย ด้วงจาด (2545:บทคัดย่อ) ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกรณีศึกษาความคิดเห็นชุมชนคลองบางกอกน้อย จังหวัดนนทบุรี ผลการวิจัยพบว่าประชาชนริม

คลองบางกอกน้อยมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับสูงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการให้คุณค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ การเป็นสมาชิกกลุ่มชุมชน และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยุทธศิลป์ สุวรรณวงศ์ (2547 : 93) ได้ศึกษา ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรต่อโครงการฟื้นฟูนิเวศป่าชายเลนเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสทรงพระชนมายุ 72 พรรษา ตำบลคลองขนาน อำเภอนือคลong จังหวัดกระบี่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมระดับความคิดเห็นและศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรต่อโครงการ พบว่าราษฎรที่ทำการศึกษาล้วนเป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 40.26 ปี ระดับการศึกษาชั้นประถมศึกษา สมรส และอยู่ด้วยกัน จำนวนสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 4-6 คน ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน 1-20 ปี ส่วนใหญ่มีที่ดินในครอบครอง อาชีพรับจ้าง ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการมีความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการอยู่ในระดับที่ดีมากเป็นที่พอใจของราษฎรทั่วไป ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเห็นของราษฎรคือรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชายเลน ทวีป คงเทียน (2548 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเปรี้ง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเปรี้ง อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมมีส่วนร่วมอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยด้านการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานลำดับที่ 1 รองลงมา คือ ด้านการมีส่วนร่วมติดตามผลการดำเนินงาน ด้านการมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาและการวางแผน และด้านการมีส่วนร่วมค้นหาปัญหาตามลำดับ ภูมิหลังของประชาชนที่มีเพศต่างกันมีส่วนร่วมไม่แตกต่างกัน สำหรับประชาชนที่มีอายุ อาชีพ ระดับการศึกษา สมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในอำเภอบางบ่อ รายได้ครอบครัวต่อเดือน ระยะเวลาที่อาศัยในเขต อบต. ต่างกัน มีส่วนร่วมในการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลเปรี้งแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05